

Львівський державний університет внутрішніх справ

О. З. Мармура

Ознаки, що кваліфікують злочин

Монографія

Львів
2019

УДК 343.3./7(477)

М27

Рекомендовано до друку і поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 31 жовтня 2018 року № 3)

Рецензенти:

В. М. Бурдін – доктор юридичних наук, професор;

Г. З. Яремко – кандидат юридичних наук.

Мармура О. З.

М27 Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів:
Львівський державний університет внутрішніх справ,
2019. 280 с.

ISBN 978-617-511-285-4

Досліджено ознаки, що кваліфікують злочин, як засіб диференціації кримінальної відповідальності. З'ясовано правову сутність ознак, що кваліфікують злочин, проведено їх відмежування від інших засобів диференціації кримінальної відповідальності, розглянуто регламентацію ознак, що кваліфікують злочин, у кримінальному праві іноземних держав, законодавстві, яке діяло на території України раніше, та чинному КК України. Проаналізовано стан системи ознак, що кваліфікують злочин, у КК України. Здійснено класифікацію ознак, що кваліфікують злочин, та кваліфікованих складів злочину. Розроблено критерії відбору, завдяки яким можна визначити, які саме обставини вчинення злочину можуть бути узагальнені в ознаках, що кваліфікують злочин. Обґрунтовано правила законодавчої техніки конструювання норм про кваліфіковані склади злочинів. Наведено пропозиції щодо втілення ідеї регламентації ознак, що кваліфікують злочин, в Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність.

Для науковців, працівників правоохоронних органів, здобувачів вищої освіти.

УДК 343.3./7(477)

ISBN 978-617-511-285-4

© Мармура О. З., 2019

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ОЗНАК, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН	7
Розділ 2. ДОСВІД І ПРАКТИКА ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОЗНАК, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН	41
2.1. Історичний досвід диференціації відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин.....	41
2.2. Зарубіжний досвід регламентації ознак, що кваліфікують злочин.....	64
2.3. Законодавче закріплення системи ознак, що кваліфікують злочин, у чинному Кримінальному кодексі України.....	83
2.4. Класифікація ознак, що кваліфікують злочин, за КК України.....	96
Розділ 3. ПРОБЛЕМИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОЗНАК, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН, У ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	116
3.1. Проблема відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин.....	116
3.2. Законодавча техніка конструювання кваліфікованих складів злочину в законі про кримінальну відповідальність.....	131
3.2.1. Правила використання термінології	133
3.2.2. Правила структуризації нормативного матеріалу.....	149
3.2.3. Правила формулювання диспозицій.....	155
3.2.4. Правила забезпечення логічних зв'язків між нормами, що регламентують відповідальність за різновиди складу злочину.....	157
3.3. Шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність у частині використання ознак, що кваліфікують злочин.....	169
3.3.1. Удосконалення Загальної частини законодавства про кримінальну відповідальність.....	169
3.3.2. Удосконалення Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність.....	204
Висновки	218
Список використаних джерел	226
ДОДАТКИ	242

Вступ

Ознаки, що кваліфікують злочин, без сумніву, є найзастосованішим засобом диференціації кримінальної відповідальності. Водночас суттєвою є міра диференціації, адже передбачає значні зміни стосовно становища особи, котра вчинила злочин, щодо видів і розмірів покарань, що можуть бути застосовані, можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, строків припинення судимості тощо. Натомість чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України, навіть із поверхового погляду, має чимало недоліків, котрі стосуються саме ознак, що кваліфікують злочин, із-поміж яких вирізняються: надмірна різноманітність, неаргументована вибірковість їх використання в статтях, непов'язаність із реальним зростанням суспільної небезпеки, необґрунтованість поєднання ознак у диспозиціях, відсутність єдності чи багатозначність термінології тощо. Про це, зокрема, свідчать численні публікації, присвячені критиці ознак, що кваліфікують злочин. Ба понад це, з аналізу внесених змін до КК України очевидно, що не лише не усуваються ці недоліки, але й з'являються нові. Своєю чергою, така недосконалість законодавства позначається і на правозастосуванні та подекуди стає причиною неправильної кваліфікації, а в окремих випадках – навіть необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності.

Звісно, науковці провадять роботу, спрямовану на усунення таких недоліків. Майже кожне дослідження, присвячене відповідальності за той чи інший злочин, завершується пропозиціями удосконалення кваліфікованих складів злочину. Однак таке вирішення проблеми, ізольоване у межах конкретного випадку, не в змозі вирішити проблеми системи ознак, що кваліфікують злочин, загалом. Унесення змін до однієї статті, приміром, зумовлюватиме неузгодженість із іншими статтями, порушуватиме системність регламентації ознак, що кваліфікують злочин, сприятиме збільшенню різноманітності ознак. Це свідчить про гостру потребу комплексного наукового підходу до вирішення проблеми на основі ґрунтовних тео-

ретичних знань про ознаки, що кваліфікують злочин, як окремий кримінально-правовий феномен.

Найбільш комплексні фундаментальні напрацювання в цьому напрямі наведено у роботах Л. Л. Круглікова та Т. О. Леснієвські-Костаревої, які, без сумніву, зробили вагомий внесок у створення теорії ознак, що кваліфікують злочин. Однак їхні наукові положення ґрунтуються не на законодавстві України, а отже, не враховують національних традицій законотворчості та не містять проектування на КК України. Окремі питання у межах загальнотеоретичного вивчення ознак, що кваліфікують злочин, досліджували Д. С. Азаров, К. О. Вакаріна, О. М. Войтюк, О. В. Ільїна, Е. М. Кісілюк, А. П. Козлов, С. Є. Кротов, О. К. Марін, В. О. Навроцький, І. М. Наконечна, Т. О. Плаксина, О. І. Свінкін, А. І. Трахов, З. А. Тростюк, М. І. Хавронюк та інші, тимчасом навіть у сукупності їхні праці не дають цілісного вчення про ознаки, що кваліфікують злочин, отож не можуть уважатися достатніми для ефективної та всебічно правильної їх регламентації в законодавстві.

З огляду на сказане, комплексне теоретичне дослідження ознак, що кваліфікують злочин, а також розроблення та обґрунтування пропозицій щодо системного удосконалення ознак, що кваліфікують злочин, вважається надзвичайно актуальним.

Метою нашого дослідження є створення теоретичної моделі системи ознак, що кваліфікують злочин. Задля досягнення цього окреслено такі задачі: дослідити всі вагомні для кримінального права аспекти поняття ознак, що кваліфікують злочин (зміст, обсяг, термінологічне позначення, сутність сукупності таких ознак); проаналізувати історичний досвід регламентації таких ознак; вивчити зарубіжний досвід формування системи ознак, що кваліфікують злочин, оцінити ефективність системи ознак, що кваліфікують злочин, передбаченої КК України; здійснити класифікацію ознак, що кваліфікують злочин; розробити систему критеріїв, які б давали змогу здійснювати ефективний відбір обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин; сформулювати спеціальні правила законодавчої техніки, яких слід дотримуватися під час регламентації ознак, що кваліфікують злочин; розробити

напрями удосконалення системи ознак, що кваліфікують злочин, у законодавстві про кримінальну відповідальність.

Висновки та пропозиції, викладені в розвідці, можуть бути використані у науково-дослідній роботі – для ґрунтовнішого дослідження системи ознак, що кваліфікують злочин, як певний етап розвитку у пізнанні цих явищ і, найголовніше, під час вивчення окремих ознак, кваліфікованих складів чи вирішення питання диференціації відповідальності за той чи інший злочин; у законотворчості – для вдосконалення норм КК України, які стосуються диференціації кримінальної відповідальності, з використанням ознак, що кваліфікують злочин; у правозастосовній діяльності – для правильного встановлення виду складу злочину та з'ясування змісту ознак, що кваліфікують злочин; у навчальному процесі – під час вивчення дисципліни «Кримінальне право України».

Розділ 1

ПОНЯТТЯ ОЗНАК, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН

Центральним у теоретико-правовому дослідженні будь-якого явища є аналіз поняття цього явища. В науці логіки кожне поняття характеризується обсягом та змістом. Отож їх з'ясування і є метою дослідження конкретного поняття. На основі цього, як наступний етап розвідки, можна встановити відповідність словесних позначень явища його реальному правовому змісту, провести розмежування понять схожих явищ, побудувати їх ієрархію та встановити взаємозв'язки.

З одного боку, нині в літературі немає єдиного підходу до розуміння поняття ознак, що кваліфікують злочин, а з іншого, на позначення того самого явища вживають різні терміни.

Тож установа обсягу та змісту поняття «ознаки, що кваліфікують злочин», доведення правильності власне такого термінологічного позначення має концептуальну значущість.

Поняттям у науці логіки називають форму логічного мислення, яка відображає предмет або явище у його істотних ознаках. Сукупність за даних істотних ознак і формує зміст поняття¹. Отож для того, щоби встановити зміст поняття ознак, які кваліфікують злочин, потрібно визначити найсуттєвіші властивості цього правового феномену, ознаки, які власне і вирізняють їх від всієї сукупності правових явищ. Як відомо, на основі істотних ознак поняття мусить будуватися його дефініція, тому за основу дослідження візьмемо наявні визначення ознак, що кваліфікують злочин.

Л. Л. Кругліков трактує досліджувані ознаки як ознаки складу злочину, що свідчать про різко підвищену (порівняно з вираженою за допомогою ознак основного складу) суспільну небезпеку діяння і особи, яка вчинила це діяння². Конструюючи визначення поняття ознак, що кваліфікують злочин, через рід

¹ Ряшко В. І. Логіка: навч. посіб. К., 2009. С. 47.

² Кругликов Л. Л., Васильевский А. Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб, 2002. С. 263.

та видову відмінність, автор тлумачить їх як вид ознак складу злочину. Проте, проаналізувавши розроблені в теорії істотні ознаки поняття ознак складу злочину, бачимо, що ознак, які кваліфікують злочин, вони не стосуються. Зокрема, В. М. Кудрявцев висуває такі вимоги до ознак складу злочину:

1) разом з іншими ознаками визначають суспільну небезпеку, протиправність, винність і караність діяння;

2) виражають його відмінності від інших злочинів та правопорушень;

3) прямо вказані в законі або однозначно впливають з нього при тлумаченні;

4) не є похідними від інших ознак;

5) притаманні всім злочинам заданого виду³.

З приводу ознак, що кваліфікують злочин, можна погодитися з першою позицією, оскільки вони завжди визначають суспільну небезпеку злочину, а також із третьою – з тим лише зауваженням, що кваліфікуючі ознаки тільки прямо вказуються в законі. Стосовно вираження відмінностей, то ознаки, що кваліфікують злочин, розмежовують не види злочинів, а різновиди одного злочину. Далі зазначимо, що кваліфікуючі ознаки доволі часто є похідними від інших ознак, оскільки конкретизують їх, також такі ознаки проявляються не у всіх злочинах певного виду, а навпаки – науковці пропонують вимогу їх нетиповості⁴ для більшості цих злочинів.

Однак попри це, як і ознаки основного складу злочину, ознаки, що кваліфікують злочин, формують підставу кримінальної відповідальності – окремий склад злочину, що іменується кваліфікованим. Тому, очевидно, кваліфікуючі ознаки є видом ознак складу злочину, і саме характеристика загального поняття ознак складу злочину потребує уточнення із врахуванням вказаних вище особливостей ознак, що кваліфікують злочин.

Єдиною ознакою, якою Л. Л. Кругліков вказує на видову відмінність кваліфікуючих ознак, виступає те, що вони свідчать про різко підвищену суспільну небезпеку діяння і особи,

³ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации. М., 2006. С. 94–95.

⁴ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 263.

яка вчинила це діяння, порівняно зі суспільною небезпекою, вираженою за допомогою ознак основного складу. Для повного розкриття змісту ознак, що кваліфікують злочин, це видається явно недостатнім.

Дещо по-іншому поняття ознак, що кваліфікують злочин, визначила Т. О. Леснієвські-Костарева – як вказані в законі і характерні для частини злочинів певного виду суттєві обставини, що відображають типовий, значно змінений, порівняно з основним складом злочину, ступінь суспільної небезпеки вчиненого та особи винного і впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого та міру відповідальності⁵.

Найперше автор прямо вказує на те, що ознаки, які кваліфікують злочин, повинні бути прямо вказані в законі, а не впливати з нього, що можливе у випадку з ознаками основного складу злочину. Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Ця норма має принципове значення. Ознаки, що кваліфікують злочин, якраз і служать для визначення злочинності та караності діяння, а отже, мусять бути прямо вказані в КК України. Цією властивістю ознаки, що кваліфікують злочин, відрізняються від деяких інших засобів диференціації кримінальної відповідальності (наприклад, обставин вибору виду покарання із числа перелічених в альтернативній санкції) та низки засобів індивідуалізації кримінальної відповідальності (обставин, що пом'якшують покарання (ст. 66 КК України), обставин, які визначають ступінь тяжкості вчиненого злочину та характеризують особу винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). Аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства про кримінальну відповідальність доводить до висновку, що досліджувані ознаки формулюються здебільшого при конструюванні диспозицій статей Особливої частини кримінального закону (всі ознаки, передбачені чинним КК України), рідше при регламентації інститутів Загальної частини (що використано, наприклад, у ст. 138-2 КК Франції⁶, ст. 44

⁵ Леснієвски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230.

⁶ Головки Л. В., Крылова Н. Е. Уголовный кодекс Франции: принят в 1992 г., вступил в силу 1 марта 1994 г., с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. / пер. с фр. СПб., 2002. С. 121.

КК Нідерландів⁷, ст. 57 КК Польщі⁸, ст. 35 КК Кореї⁹) та конструюванні санкцій (зокрема, до такого способу доволі часто вдавалися у КК радянського періоду¹⁰).

Далі авторка констатує характерність ознак, що кваліфікують злочин, для частини злочинів певного виду. Така позиція вже викликає заперечення. Про характерність для злочинів певного виду може вказати лише аналіз певної сукупності злочинів, натомість відсутність фактів вчинення таких злочинів це унеможлиблює. До того ж, як видається, якщо через законодавчу помилку регламентувати в законі ознаку, поширеність якої серед сукупності відповідних злочинів буде нульовою, її статус як такої, що кваліфікує злочин, не зміниться.

Третьою особливістю дефініції Т. О. Леснієвські-Костаревої є те, що досліджуване поняття визначається через поняття обставин. Обставинами вчинення злочину є предмети, явища та факти об'єктивної дійсності, які супроводжували вчинення злочину. Своєю чергою, те, що іменується ознаками, які кваліфікують злочин, є нічим іншим як частиною нормативного припису, частиною тексту закону про кримінальну відповідальність, призначення якої полягає у позначенні цих предметів, явищ і фактів. Отже, трактувати ознаки, що кваліфікують злочин, як обставини вчинення злочину, некоректно, адже за своїм змістом ці поняття не тотожні і в родо-видовому зв'язку не перебувають.

Істотною ознакою досліджуваного поняття Т. О. Леснієвські-Костарева назвала також вплив на кваліфікацію вчиненого і міру відповідальності.

Юридичною підставою кримінально-правової кваліфікації, на думку В. О. Навроцького, є статті Загальної та Особливої

⁷ Волженкин Б. В., Миронова И. В. Уголовный кодекс Голландии / пер. с англ. СПб., 2000. С. 174.

⁸ Ustawa z dnia czerwca 1997 r. Kodeks karny. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/download.jsessionid=574AB6941F71C2606EBBFCA05FA72B55?id=WDU19970880553&type=3>.

⁹ Коробеев А. И., Верхоляк В. В. Уголовный кодекс Республики Корея с изменениями и дополнениями на 1 октября 2003 г. / пер. с корейского. СПб., 2004. С. 49.

¹⁰ Уголовный кодекс У.С.С.Р. от 23.08.1922 г. Офиц. изд. X., 1922. С. 22–70.

частин КК України¹¹. Вважаємо, це твердження можна дещо уточнити, визнавши такою підставою і менші структурні елементи КК (частини, пункти тощо) України, якщо саме вони передбачають відповідальність за цей злочин.

Передбачення в законі ознаки, що кваліфікує злочин, обумовлює виникнення окремого юридичного складу злочину. Такий склад злочину регламентується окремою правовою нормою, втіленою в конкретній структурній одиниці кримінального закону, відмежованій текстуально (часто й індексно), відмінній від тієї, де регламентовано основний склад злочину. Наявність нової підстави для кваліфікації злочину (статті, її частини чи пункту) і визначає її зміну. Відтак орган правозастосування в разі притягнення особи до кримінальної відповідальності зобов'язаний посилатися вже на структурну одиницю закону, де передбачена ознака, що кваліфікує злочин, яка проявилася у вчиненому. До того ж іншого вигляду набуває і формула кваліфікації.

Що стосується впливу на міру відповідальності, через конструювання кваліфікованого складу злочину і процес кваліфікації злочину, ознаки, що кваліфікують злочин, зумовлюють виникнення нової санкції і в такий спосіб впливають на покарання, яке призначається винному. При цьому вважаємо, що виникнення нової санкції має бути обов'язковим, тобто стосуватися всіх випадків реалізації ознаки, що кваліфікує злочин. Саме ця властивість досліджуваних ознак і відрізняє їх від засобів індивідуалізації кримінальної відповідальності, що обумовлюють вибір міри покарання тільки в межах існуючої санкції.

Досліджуючи кримінально-правові способи посилення покарання, О. М. Войтюк дійшла висновку, що ознаки, які кваліфікують злочин, – це вказані в статтях Особливої частини Кримінального кодексу і характерні для окремих груп (видів) злочинів конкретні обставини, які безпосередньо пов'язані із вчиненням злочином та істотно підвищують ступінь його суспільної небезпеки, не властиві для більшості зафіксованих в основному складі злочину діянь, що безпосередньо впливають на підвищення суровості покарання порівняно з типовим

¹¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К., 2006. С. 60.

покаранням, передбаченим за вчинення злочину без відповідних ознак¹².

Найперше, на що звернули увагу, – це те, що авторка обмежує розуміння ознак, що кваліфікують злочин, лише як таких, які передбачені Особливою частиною законодавства про кримінальну відповідальність. Однак питання місця регламентації, як видається, стосується радше обсягу поняття, а не його змісту. Тому детальніше це буде розглянуто під час аналізу обсягу поняття ознак, що кваліфікують злочин.

Наступна особливість авторського визначення пов'язана з констатацією характерності ознаки, що кваліфікує злочин для окремих груп чи видів злочинів. Заразом із приводу їх відмежування від обставин, що обтяжують покарання, автор наголошує, що останні, на противагу першим, «є типовими для багатьох видів злочинів»¹³.

Погодитись із таким підходом, звісно, не можна. У кримінальному законодавстві як кваліфікуючі ознаки використовуються вчинення злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб, заподіяння майнової шкоди у великому розмірі, тяжкі наслідки тощо, які навіть попри активність свого використання в законодавстві однозначно можна назвати характерними для більшості видів злочинів, до того ж часто такі обставини паралельно визнаються і обставинами, що обтяжують покарання (в літературі ці обставини отримали назву однойменних обставин¹⁴).

Схожою є ситуація із визнанням невластивості для більшості зафіксованих в основному складі злочину діянь. Незалежно від частоти здійснення кваліфікації із врахуванням тієї чи іншої ознаки, вона не перестає бути такою, що кваліфікує злочин. За даними А. П. Закалюка, тільки рецидив при вчиненні крадіжок становить 29,9%¹⁵. Якщо до цього показника долучити частку повторності, не пов'язаної зі засудженням особи,

¹² Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. С. 7.

¹³ Там само. С. 7.

¹⁴ Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: учеб. пособие. Ярославль, 1977. С. 37.

¹⁵ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. С. 525.

а також повторність однорідних злочинів, відповідно до примітки ст. 185 КК України, стає очевидним, що при вчиненні крадіжки ознака «вчинена повторно» проявлятиметься у більшості цих злочинів.

Завдяки вивченню питання диференціації кримінальної відповідальності С. Є. Кротов сформулював таке визначення: «Такими, що кваліфікують злочин, вважаються ті ознаки злочину, які формулюються в статтях Особливої частини КК, передбачають обтяжуючі обставини вказаного в диспозиції статті злочину і підвищену відповідальність»¹⁶.

Головна особливість цього визначення – визнання ознак, що кваліфікують злочин, ознаками злочину. Питання про припустимість такого підходу найімовірніше матиме негативне вирішення. Адже у кримінально-правовій науці вже усталеним є підхід, відповідно до якого ознаками злочину визнають суспільну небезпечність, протиправність і винність¹⁷; деякі автори до них також відносять наявність діяння, вчинення суб'єктом злочину, караність, аморальність тощо¹⁸. Не зовсім вдалою видається і вказівка на те, що ознаки, які кваліфікують злочин, передбачають обтяжуючі обставини злочину. Під такими обставинами, як правило, розуміють саме обставини, що обтяжують покарання, передбачені в ст. 67 КК України, – явища іншої правової природи.

К. Д. Ніколаєв, вживаючи поняття обставин, що обтяжують (кваліфікують) злочин, під ними розуміє «обставини, закріплені відповідними нормами Особливої частини КК як ознаку складу злочину, які відображають підвищений ступінь суспільної небезпеки злочину і (чи) особи винного та обумовлюють посилення покарання порівняно з основним («простим») складом»¹⁹.

¹⁶ Кротов С. Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 10.

¹⁷ Беніцький А. С., Гуславський В. С., Дудоров О. О., Розовський Б. Г. Кримінальне право. Загальна частина: підруч. К., 2011. С. 238.

¹⁸ Там само. С. 225–240.

¹⁹ Николаев К. Д. О совершенствовании законодательной регламентации отягчающих обстоятельств преступлений, посягающих на здоровье. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-sovershenstvovanii-zakonodatelnoy-reglamentatsii-otyagchayuschih-obstoyatelstv-prestupleniy-posyagayuschih-na-zdorovie>

В. Є. Михайлов зазначає, що «кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки злочину – це передбачені у відповідній частині статті Особливої частини КК України ознаки, які підвищують суспільну небезпечність злочину, чим впливають на кваліфікацію вчиненого й обтяжують покарання особи»²⁰.

За визначенням І. М. Наконечної, досліджувані ознаки – «це передбачені у диспозиціях частин статей Особливої частини КК України ознаки, що разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності»²¹. Окрім обмеження поняття ознак, що кваліфікують злочин, диспозицією частини статті Особливої частини (ми вже згадували, що історія розвитку кримінального права України та зарубіжний досвід у цій сфері знають випадки регламентування цих ознак і у санкції, і в окремій статті, і в Загальній частині), авторка визначає це поняття через поняття кваліфікованого складу злочину, а таким, як відомо, є склад, який містить ознаку, що кваліфікує злочин.

Особливості цьому тлумаченню надає також така істотна ознака досліджуваного поняття, як виконання функції диференціації кримінальної відповідальності. Диференціація кримінальної відповідальності, без сумніву, є основною функцією ознак, що кваліфікують злочин, однак видається, що втілена вона вже в таких названих самою авторкою істотних ознаках, як вплив на кваліфікацію та посилення покарання.

Усім наведеним визначенням поняття ознак, що кваліфікують злочин, притаманна ще одна особливість, про яку не йшлося, – це зв'язок цих ознак зі зміною суспільної небезпеки злочину (С. Є. Кротов каже про обтяження злочину). Однак на цьому єдине бачення і завершується: такий зв'язок кожен з авторів, праці яких вивчалися, описують по-різному.

²⁰ Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271.

²¹ Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.

По-перше, одні запевняють про те, що досліджувані ознаки тільки «свідчать про» (Л. Л. Кругліков)²² чи «відображають» (Т. О. Леснієвські-Костарева, К. Д. Ніколаєв)²³ зміну суспільної небезпеки, а інші (О. М. Войтюк, В. Є. Михайлов, І. Н. Наконечна) – що вони підвищують суспільну небезпеку²⁴. По-друге, при цьому одні ведуть мову про суспільну небезпеку (Л. Л. Кругліков, В. Є. Михайлов)²⁵, решта – про ступінь суспільної небезпеки (О. М. Войтюк, Т. О. Леснієвські-Костарева, І. Н. Наконечна, К. Д. Ніколаєв)²⁶. По-третє, йдеться і про істотну (О. М. Войтюк)²⁷, і про різку (Л. Л. Кругліков)²⁸, і про значну зміну

²² Кругликов Л. Л., Васильевский А.Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 174.

²³ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230; Николаев К. Д. О совершенствовании законодательной регламентации отягчающих обстоятельств преступлений, посягающих на здоровье. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-sovershenstvovanii-zakonodatelnoy-reglamentatsii-otyagchayuschih-obstoyatelstv-prestupleniy-posyagayuschih-na-zdorovie>

²⁴ Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. С. 7; Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271; Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.

²⁵ Кругликов Л. Л., Васильевский А.Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 174; Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271.

²⁶ Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. С. 7; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230; Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317; Николаев К. Д. О совершенствовании законодательной регламентации отягчающих обстоятельств преступлений, посягающих на здоровье. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-sovershenstvovanii-zakonodatelnoy-reglamentatsii-otyagchayuschih-obstoyatelstv-prestupleniy-posyagayuschih-na-zdorovie>

²⁷ Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. С. 7.

²⁸ Кругликов Л. Л., Васильевский А.Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 174.

суспільної небезпеки (Т. О. Леснієвські-Костарева)²⁹, а також і про її зміну без означення розміру (В. Є. Михайлов, І. Н. Наконечна та К. Д. Ніколаєв)³⁰. По-четверте, з одного боку, кажуть про суспільну небезпеку злочину і (чи) особи винного (Л. Л. Кругликов, Т. О. Леснієвські-Костарева, І. Н. Наконечна, К. Д. Ніколаєв)³¹, а з іншого – лише про суспільну небезпеку злочину (О. М. Войтюк, В. Є. Михайлов)³². Зважаючи на такий плюралізм у висловлюваннях, питанню зв'язку ознак, що кваліфікують злочин, зі зміною суспільної небезпеки слід приділити більшої уваги.

Із розуміння ознак, що кваліфікують злочин, як ознак складу злочину, впливає таке: склад злочину є юридичною моделлю злочину, яка використовується для опису того чи іншого злочину у тексті законодавства про кримінальну відповідальність. Отож ознака, що кваліфікує злочин, як окрема частина складу злочину, є моделлю, узагальненням певних фак-

²⁹ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230.

³⁰ Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271; Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317; Николаев К. Д. О совершенствовании законодательной регламентации отягчающих обстоятельств преступлений, посягающих на здоровье. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-sovershenstvovanii-zakonodatelnoy-reglamentatsii-otyagchayuschih-obstoyatelstv-prestupleniy-posyagayuschih-na-zdorovie>.

³¹ Кругликов Л. Л., Васильевский А.Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 174; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230; Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317; Николаев К. Д. О совершенствовании законодательной регламентации отягчающих обстоятельств преступлений, посягающих на здоровье. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-sovershenstvovanii-zakonodatelnoy-reglamentatsii-otyagchayuschih-obstoyatelstv-prestupleniy-posyagayuschih-na-zdorovie>

³² Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. С. 7; Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271.

тів, предметів чи явищ, які утворюють цей злочин, або ж, як це прийнято називати, обставин вчинення злочину, існування яких змінює суспільну небезпеку злочину. Отже, якщо ознаки, що кваліфікують злочин, позначають певну сукупність обставин вчинення злочину, а ті, своєю чергою, підвищують суспільну небезпеку злочину, то досліджувані ознаки лише позначають чи, як висловлюються цитовані вище автори, відображають зміну суспільної небезпеки. Тому казати, що досліджувані ознаки змінюють чи підвищують суспільну небезпеку злочину, некоректно, адже положення закону цього робити не можуть, у нашому випадку завдання закону – дати оцінку суспільної небезпеки та її зміни через диференціацію покарання.

Для більш ґрунтовного висвітлення питання відображення зміни суспільної небезпеки потрібно проаналізувати сам механізм такої зміни. Як видається, кожен вчинений злочин являє собою певну сукупність осіб, предметів, явищ і фактів, які охоплюються збірним поняттям обставин вчинення злочину. Одні з цих обставин формують суспільну небезпеку як обов'язкову ознаку будь-якого злочину, інші ж варіюють її розмір чи є нейтральними. Перша група обставин є обов'язковою для наявності злочину, через те вони повинні бути узагальнені у «мінімальній» підставі кримінальної відповідальності – основному складі злочину.

Обставини, що варіюють розмір суспільної небезпеки, можна розділити на дві підгрупи. Одні з них законодавець залишає в межах основного складу злочину, а їхній вплив на розмір суспільної небезпеки враховує через конструювання відносно визначеної, а інколи й альтернативної та кумулятивної санкцій. Такими санкціями законодавець підкреслює, що розмір суспільної небезпеки конкретних злочинів, які знаходяться в межах цього складу злочину, коливатиметься у певних межах (за загальним правилом, у межах суворості передбаченого санкцією типового покарання). Саме ці межі коливання суспільної небезпеки злочинів, що охоплюються одним складом, у літературі іменують ступенем чи типовим ступенем суспільної небезпеки злочинів. Другу підгрупу таких обставини законодавець узагальнює в ознаках, що кваліфікують злочин, створюючи водночас на базі основного новий склад злочину (кваліфікований) та конструюючи нову санкцію, відмінну

за суворістю від санкції, що відповідає основному складу злочину. Це свідчить про те, що межі, в яких відбувається коливання розміру суспільної небезпеки злочинів (ступінь), за наявності обставин цієї підгрупи змінюються.

З огляду на це правильно казати, що ознаки, які кваліфікують злочин, відображають зміну ступеня суспільної небезпеки. Натомість позначати цю зміну як істотну, значну чи різку під час визначення змісту поняття цих ознак, що роблять окремі автори, вважається не зовсім правильно. Адже чітко розуміємо, що незалежно від того, наскільки суворішою буде санкція норми про кваліфікований склад злочину порівняно зі санкцією норми про основний склад (саме ця різниця є результатом відображення зміни ступеня суспільної небезпеки), ознака, що кваліфікує злочин, не перестане бути такою. Скажімо, норма про кваліфікований склад злочину, передбачена ст. 397 КК України (за ознакою «службовою особою з використанням свого службового становища»), передбачає посилення суворості санкції у її верхній межі лише шляхом надання суду можливості застосувати додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Таке зростання суворості санкції важко назвати істотним.

Вирішуючи питання про те, чи ознаки, що кваліфікують злочин, позначають лише зміну ступеня суспільної небезпеки злочину, чи зміну ступеня суспільної небезпеки злочину та особи винного, виходить слід зі співвідношення цих понять. Характеристики особи винного, якщо йдеться про позначення зміни ступеня суспільної небезпеки, мають статус ознак складу злочину. Склад злочину – юридична модель злочину, а отже, такі характеристики – невід’ємна частина злочину, яка, зокрема, формує його суспільну небезпеку. Тож говорити про суспільну небезпеку особи винного як щось відокремлене від суспільної небезпеки злочину загалом – недоречно.

Як відомо, суспільна небезпека, окрім ступеня, визначається і характером, під яким традиційно розуміють якісну сторону небезпечності злочину. О. В. Микитчик зауважує, що характер суспільної небезпеки зазвичай обумовлюється суспільно небезпечним наслідком, який безпосередньо пов’язаний із характером об’єкта злочину, способом вчинення злочину,

формою вини, наявністю мотивів та цілей злочинного діяння³³. Назагал можна сказати, що характер суспільної небезпеки злочину так чи інакше визначається всіма ознаками складу злочину. У зв'язку з диференціацією кримінальної відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, про характер суспільної небезпеки в літературі згадується мало, адже визначальним у цьому дійсно є ступінь суспільної небезпеки. Отож з'ясувати, чи змінюється характер суспільної небезпеки злочину, в якому знайшли свої відображення ознаки, що кваліфікують злочин, теж необхідно.

Т. О. Леснієвські-Костарева з цього приводу зазначила, що характер суспільної небезпеки не є підставою диференціації кримінальної відповідальності, а натомість слугує підставою її встановлення³⁴. Протилежну позицію наведено у дослідженні ознак, що позначають зниження ступеня суспільної небезпеки, або так званих «привілеюючих» ознак, проведеному А. Б. Кірюхіним. Автор дійшов висновку, що підставою введення в закон таких ознак є зміна ними саме характеру суспільної небезпеки³⁵.

Повертаючись до висловленої тези про те, що характер суспільної небезпеки злочину тією чи іншою мірою визначається всіма ознаками складу злочину, згадаємо, що досліджувані ознаки теж є ознаками складу злочину. Через це такі ознаки так чи інакше все ж таки визначають характер суспільної небезпеки, за винятком лише тих, які є похідними від ознак основного складу злочину, – це шкода у великих розмірах, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, щодо двох або більше осіб тощо (оскільки характер суспільної небезпеки вже визначений ознаками, стосовно яких вони є похідними – відповідно суспільно небезпечним наслідком у вигляді майнової шкоди, суб'єктом злочину та потерпілим). Обґрунтовуючи незмінюваність ознаками, що кваліфікують злочин,

³³ Микитчик О. В. Сутність злочину як правового явища. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 3. С. 17–24.

³⁴ Леснієвські-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 56.

³⁵ Кірюхін А. Б. Смягчающие (привилегирующие) обстоятельства и их роль в дифференциации уголовной ответственности. Дифференциация ответственности в уголовном праве и процессе. Ярославль, 1994. С. 143–151.

характеру суспільної небезпеки, Т. О. Леснієвські-Костарева зазначає: «Введення до складу крадіжки ознак, що кваліфікують злочин, диференціює відповідальність, підвищує рамки типового покарання, однак при цьому кваліфікована крадіжка не перестає бути крадіжкою і не перетворюється в грабїж чи розбій»³⁶. На наше переконання, характер суспільної небезпеки і вид злочину – зовсім не тотожні поняття. Перше є об'єктивною характеристикою злочину, а друге – оціночною, адже вид злочину визначається законодавцем. Якщо застосування насильства під час викрадення чужого майна змінює вид злочину, то, наприклад, заподіяння фізичних страждань при незаконному позбавленні волі – ні; у КК Польщі, відповідальність за викрадення майна, незалежно від того таємним чи відкритим воно було, передбачено в одній статті (ст. 278)³⁷.

Проте з іншого боку, кардинальна зміна характеру суспільної небезпеки злочину з кваліфікованим складом порівняно зі злочином з основним складом може свідчити про фактичну (не юридичну) зміну основного безпосереднього об'єкта складу злочину (законодавча зміна тягла б за собою утворення окремого основного складу злочину). Для прикладу можна навести ст. 272 КК України, де зазначено відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Загибель людей, яка передбачена в ролі ознаки, що кваліфікує злочин, фактично змінює основний об'єкт посягання зі суспільних відносин, що забезпечують безпеку виконання робіт з підвищеною небезпекою, на суспільні відносини, що забезпечують безпеку життя, адже життя є найвищою цінністю в сучасному суспільстві. Враховуючи сказане, конструювання таких складів видається не зовсім правильним. Межа допустимості, на наш погляд, має визначатися співвідношенням цінності об'єктів та розміру шкоди, заподіяної їм (умовно назвемо це «вартістю» шкоди). «Вартість» якої шкоди буде більшою, відповідно той об'єкт і має бути законодавчо визначений як основний.

³⁶ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 57.

³⁷ Ustawa z dnia czerwca 1997 r. Kodeks karny. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/download.jsessionid=574AB6941F71C2606EBBFA05FA72B55?id=WDU19970880553&type=3>

Отже, зміна чи незмінність характеру суспільної небезпеки не є визначальною для встановлення наявності ознаки, що кваліфікує злочин. Проте зміна характеру суспільної небезпеки може виступати в ролі індикатора доцільності регламентації такої ознаки у статті закону про кримінальну відповідальність.

Відтак, на основі аналізу авторських визначень поняття ознак, що кваліфікують злочин, можна виокремити істотні характеристики цього поняття:

- є ознаками складу злочину;
- прямо вказані в законодавстві про кримінальну відповідальність;
- є узагальненим позначенням обставин вчинення злочину;
- впливають на кваліфікацію злочину;
- зумовлюють виникнення нової санкції і тим самим змінюють інтенсивність караності за певний злочин;
- позначають зміну ступеня суспільної небезпеки злочину порівняно з відображеною в основному складі.

Тимчасом чітко визначити за наведеними характеристиками наявність ознак, що кваліфікують злочин, у тексті законодавства про кримінальну відповідальність, на наше переконання, все ж неможливо. Дослідники поняття ознак, що кваліфікують злочин, констатують про збільшення суспільної небезпеки порівняно з основним складом злочину. Однак сутність поняття основного складу злочину проявляється лише у суперечності з поняттям кваліфікованого складу, і саме із такої суперечності мусить випливати ще одна істотна властивість поняття ознак, що кваліфікують злочин.

Найбільш традиційним для кримінально-правової науки є розуміння кваліфікованого складу злочину як такого, що містить всі без винятку ознаки основного складу, а також одну чи декілька ознак, що кваліфікують злочин³⁸. Зважаючи на це трактування, робимо такий висновок: ознаки, що кваліфікують злочин, завжди є додатковими до ознак основного складу злочину.

³⁸ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К., 2006. С. 449–452; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. і доп. К., 2012. С. 9; Уголовное право. Особенная часть: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. И. Я. Козаченко. М., 2008. С. 195.

Апробація цього положення на тексті КК України у поєднанні із аналізом тлумачень відповідних норм виявила кілька спірних моментів. Проаналізуємо кожен з них. Перший пов'язаний зі складами злочину, які відрізняються тим, що один із них передбачає лише створення загрози заподіяння шкоди, а інший – реальне заподіяння такої шкоди. Така ситуація, наприклад, має місце в ст.ст. 130 та 276 КК України. Проте якщо в першому випадку у частинах 1 та 2 правники вбачають два окремі основні склади злочину, то в другому – основний та кваліфіковані. У частині 1 ст. 130 КК України криміналізовано «свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини», а в частині 2 цієї статті – «зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу». Видається, як поставлення в небезпеку зараження, так і саме зараження вчиняються тими самими діями, єдиною для цих складів злочину є і форма вини – необережність (умисне зараження, згідно з КК України, становить окремий склад злочину). Не викликає заперечень і єдність основного безпосереднього об'єкта цих складів злочину. Отже, другий склад злочину повторює всі ознаки першого. Суспільно небезпечний наслідок у вигляді зараження, спричинений спеціальним суб'єктом – особою, що є носієм зазначеного вірусу і знає про це, виступає додатковою комплексною ознакою щодо ознак попереднього складу злочину, яка, враховуючи наявність і інших виділених вище істотних ознак цього поняття, може і повинна іменуватися ознакою, що кваліфікує злочин.

Другий спірний момент виявляється у випадку складів злочину, які між собою відрізняються однією ознакою. Якщо ж такі склади злочину регламентовані в одній статті один за одним і їм відповідають різної суворості санкції, то такі склади в літературі³⁹, як правило, позначають як основний і кваліфікований. Однак погодитися з цим можна далеко не завжди.

³⁹ Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 207; Кримінальне право України. (Особлива частина): підруч. / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. С. 121; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Харвонюка. 9-те вид., перероб. і доп. К., 2012. С. 368.

У цій ситуації можливі два варіанти. В першому – відмінні ознаки є похідними одна від одної і за своїм обсягом охоплюють одна одну. Приміром, такими є «застосування насильства» та «застосування насильства, небезпечного для життя і здоров'я», «значний розмір», «великий розмір» та «особливо великий розмір», «неповнолітня особа» та «малолітня особа» тощо. В зазначених випадках набір ознак основного складу злочину доповнюється не окремою ознакою, а ознакою, яка обмежує обсяг однієї з ознак основного складу. Отриманий у результаті такого обмеження однієї з ознак основного складу склад злочину, очевидно, слід відносити до категорії кваліфікованого, а відповідну ознаку вужчого обсягу – до категорії ознак, що кваліфікують злочин.

Другий варіант – коли відбувається реальна підміна ознак. Прикладом таких складів злочину можна назвати склади, регламентовані у ст. 143 КК України, частиною другої якої встановлено кримінальну відповідальність за «вилучення в людини шляхом примушування чи обману її органів або тканин з метою їх трансплантації», а частиною третьою за «дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані, або в матеріальній чи іншій залежності від винного». Як бачимо, в наведеному випадку відбувається зміна способів вчинення злочину, менш суспільно небезпечні способи замінюються більш суспільно небезпечними, і саме різниця в їх суспільній небезпеці зумовлює конструювання окремого складу злочину. Найімовірніше, зважаючи на використану конструкцію побудови диспозиції, характерну для конструювання диспозицій, у яких регламентуються кваліфіковані склади злочину, в літературі цей склад злочину зазвичай трактують як кваліфікований, а відповідні ознаки – як ознаки, що кваліфікують злочин. Проте положенню про додатковий до ознак основного складу злочину характер ознак, що кваліфікують злочин, це явно суперечить.

Доповнити перелік істотних характеристик поняття ознак, що кваліфікують злочин, на наш погляд, слід також їх імперативним характером. Ця ознака вказує на те, що у разі виявлення правозастосовним органом обставин вчиненого злочину, які охоплюються відповідною ознакою, що кваліфікує злочин, використання норми, що передбачає таку ознаку (норми, яка

регламентує кваліфікований склад злочину), є обов'язковим і не передбачає жодних винятків. У контексті чинного КК України ця пропозиція звучить очевидною, однак регламентація в законі ознак, які впливали б на кваліфікацію і змінювали інтенсивність караності, використання яких мало би диспозитивний характер, в перспективі видається можливою, а в тому разі їх правова природа, на наш погляд, була б цілком іншою.

На основі виділених істотних характеристик поняття ознак, що кваліфікують злочин, сформулюємо його визначення. Таким чином, ознаками, що кваліфікують злочин, є прямо вказані в законодавстві про кримінальну відповідальність ознаки складу злочину, які є узагальненим позначенням обставин вчинення злочину, що змінюють ступінь його суспільної небезпеки порівняно з відображеним в основному складі злочину, впливають на кваліфікацію, змінюють інтенсивність караності через створення нової санкції, є додатковими до ознак основного складу злочину та мають імперативний характер.

Така дефініція поняття ознак, що кваліфікують злочин, по-перше, відкриває шлях до їх вивчення в межах дослідження ознак складу злочину загалом, по-друге, акцентує увагу на необхідності детального вивчення обставин, які будуть узагальнені в такій ознаці задля обґрунтованої диференціації кримінальної відповідальності, по-третє, дає можливість розробляти і застосовувати інші прийоми регламентації таких ознак (зокрема щодо їх регламентації в Загальній частині КК України).

З'ясувавши зміст поняття ознак, що кваліфікують злочин, можна визначити і його обсяг. Обсягом поняття вважають сукупність предметів або явищ, які охоплюються цим поняттям⁴⁰. Стосовно цього в науці існують дві протилежні позиції. Скажімо, Л. Л. Кругликов до обсягу цього поняття включає як ознаки, що підвищують ступінь суспільної небезпеки злочину, так і ознаки, які його знижують⁴¹, тобто ознаки, іменовані в літературі «привілеюючими» чи «пом'якшуючими». Інші ж науковці обмежують це поняття лише до ознак, які підвищують

⁴⁰ Ряшко В. І. Логіка: навч. посіб. К., 2009. С. 47.

⁴¹ Кругликов Л. Л., Савінов В. Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступления. Ярославль, 1989. С. 8–15.

ступінь суспільної небезпеки злочину, називаючи по-різному ознаки протилежної спрямованості. Таке ж трактування ознак, що кваліфікують злочин, бачимо і в довідковій літературі.

Ми схиляємося до першої з названих позицій. Слушність її доведемо, використавши термінологічний підхід.

У науці кримінального права, окрім терміна «ознаки, що кваліфікують злочин» (чи «кваліфікуючі ознаки»), вживаються також такі терміни, як «кваліфікація злочинів», «кваліфікований склад злочину». Стрижневими тут виступають поняття «кваліфікація» та «кваліфікувати», які походять від латинських слів *qualis* – *якої якості* та *fasio* – *роблю*⁴².

Зважаючи на спільність походження кримінально-правових термінів «ознака, що кваліфікує злочин» і «кваліфікація злочинів», за логікою, перший з них обов'язково повинен тісно співвідноситися з другим. Звідси випливає, що ознаками, які кваліфікують злочин, логічно іменувати ознаки, котрі змінюють кваліфікацію злочину загалом, а не в конкретний бік.

Великий тлумачний словник сучасної української мови лексему «кваліфікувати» (у найбільш загальному значенні) трактує як «оцінювати якість чого-небудь, характеризувати предмет, відносити його до певної групи, певного класу, розряду тощо»⁴³. Таке значення має характер констатування і не передбачає конкретної спрямованості процесу, як-то збільшення чи зменшення. Натомість, взявши його за основу, ознаки, що кваліфікують злочин, можна розглядати як такі, які відносять злочин до певної групи, тобто групи злочинів із більшим чи меншим ступенем суспільної небезпеки, і які передбачають відмінну кваліфікацію.

Традиційне трактування поняття ознак, що кваліфікують злочин, як ознак, які зумовлюють посилення санкції, найімовірніше, є наслідком перенесення у кримінально-правову доктрину побутового поняття «кваліфікований злочин». Під такими злочинами, як правило, розуміли злочини, вчинені з використанням спеціальних знарядь, засобів, умінь, навичок

⁴² Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3: К-М / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 2001. С. 263.

⁴³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 532.

винного тощо. Такі злочини найчастіше і знаходили своє відображення в законах про кримінальну відповідальність у вигляді кваліфікованих складів злочинів, однак в заданому значенні поняття «кваліфікований злочин» дещо тісніше пов'язане зі загальноживимим поняттям «кваліфікований злочинець», ніж із науковим поняттям «кваліфікація злочину».

Зважаючи на таке обґрунтування, а також «укорінення» у науковий вжиток термінів «кваліфікує» та «кваліфікований», відсутність загальноприйнятого терміна для позначення ознак, що знижують типову суспільну небезпеку злочину, видається доцільним використання зворотів «ознаки, що кваліфікують злочин» та «кваліфікований склад злочину» як загальних – що пов'язані як із підвищенням, так і зі зниженням ступеня суспільної небезпеки злочину.

Питання обсягу поняття досліджуваних ознак важливо розглянути і з позиції місця їх регламентації. З одного боку, вже вказувалося, що деякі науковці, пропонуючи авторську дефініцію поняття ознак, що кваліфікують злочин, обмежують їхній обсяг Особливою частиною законодавства про кримінальну відповідальність. З іншого боку, в літературі неодноразово висловлювалися пропозиції щодо необхідності «винесення» деяких кваліфікуючих ознак у Загальну частину КК України⁴⁴. Тут виникає запитання: чи змінить таке винесення саму їх сутність?

Якщо підсумувати обставини вчинення злочину в Загальній частині Кодексу, передбачивши разом міру зміни санкції норми Особливої частини та зобов'язавши суб'єктів правозастосовної діяльності враховувати задану ознаку і кваліфікувати відповідні злочини з посиланням на новостворену норму Загальної частини, то всі істотні характеристики (зміст) поняття ознак, що кваліфікують злочин, виокремлені вище, збережуться. Обсяг поняття, відомо, є похідним від змісту, а не на-

⁴⁴ Костарева Т. А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Казань, 1992. С. 7; Трахов А. И. Уголовный закон в теории и судебной практике: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук. Саратов, 2002. С. 32.

впаки, а отже, ознаки, що кваліфікують злочин, можуть бути передбачені як Загальною, так і Особливою частиною Кодексу.

У Загальній частині чинного КК України імперативна градація типового покарання (визначеного нормами Особливої частини) передбачена у випадках: вчинення у складі організованої групи та злочинної організації особливо тяжкого злочину, скоєного умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків, у разі виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України); готування до злочину (ч. 2 ст. 68 КК України), замаху на злочин (ч. 3 ст. 68 КК України), наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК України), та вчинення злочину неповнолітнім (ст. ст. 99 – 102 КК України). Зокрема, стосовно готування до злочину та замаху на злочин Т. О. Леснієвські-Костарева зазначає: «Незважаючи на те що досліджувані обставини регламентовані у главі 10 КК РФ «Призначення покарання», за своєю правовою природою вони можуть бути віднесені до засобів диференціації відповідальності. Вони відображають істотну зміну суспільної небезпеки вчиненого і варіюють межі типового покарання... по суті, це не обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання в межах інституту індивідуалізації кримінальної відповідальності (і призначення покарання), а ознаки, що кваліфікують і привілеюють злочин як засіб диференціації кримінальної відповідальності»⁴⁵.

У разі готування та замаху на злочин і справді міняється суспільна небезпека вчиненого, а КК України передбачає зміну караності; до того ж, КК України передбачає врахування готування чи замаху при кваліфікації, і застосування відповідних норм є обов'язковим. Однак назвати їх ознаками, що кваліфікують злочин, не можна принаймні з тієї причини, що в разі незакінченого злочину присутні не всі ознаки основного складу злочину.

⁴⁵ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 245.

Вчинення відповідного злочину під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації не можна вважати ознакою, що кваліфікує злочин, лише з тієї причини, що це не впливає на кваліфікацію. Так само до ознак, що кваліфікують злочин, не можна віднести вчинення злочину за наявності обставин, передбачених ст. 69-1 КК України.

Вчинення злочину неповнолітнім, окрім відсутності впливу на кваліфікацію, ще й не завжди впливає на санкцію. Для прикладу, санкція ч. 3 ст. 185 КК України («крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, або що завдала значної шкоди потерпілому») передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років, а тому цей злочин відносять до категорії тяжких. Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 102 КК України, покарання у виді позбавлення волі за тяжкий злочин призначається неповнолітньому на строк не більше семи років. Цей приклад чітко відображає випадки відсутності впливу на покарання норм про його пом'якшення неповнолітнім.

Наведені доводи дають змогу висновувати, що диференціація кримінальної відповідальності з використанням ознак, які кваліфікують злочин, у статтях Загальної частини КК України не передбачена; готування, замах на злочин, вчинення злочину під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, наявність обставин, що пом'якшують покарання, та вчинення злочину неповнолітнім, попри їх схожість із поняттям ознак, що кваліфікують злочин, до системи таких ознак не входять.

Крім обсягу та змісту досліджуваного поняття, варто звернути увагу також на його термінологічне позначення. В теорії та практиці кримінального права вже традиційно вживається термін «кваліфікуючі ознаки». Він шляхом дослівного перекладу був запозичений із російської мови («квалифицирующие признаки»). Слово «кваліфікуючі» є активним дієприкметником теперішнього часу. Тимчасом дієприкметники зі суфіксами -уч-(-юч-) та -ач-(-яч-) (які, однак, не слід плутати з віддієслівними прикметниками з такими ж суфіксами), як зазначають мовознавці, для української мови, на відміну

від російської, не є властиві, і їх необхідно уникати⁴⁶. Зокрема, Б. Д. Антоненко-Давидович з цього приводу наголошував, що «форм активних дієприкметників із суфіксами -ущ-, -ющ-, -ащ- і -ящ- немає в українській мові», і цим він пояснював відмінність відповідних граматичних форм українського і російського тексту⁴⁷.

Вагомо, що такої позиції дотримався і законодавець, використавши в тексті чинного КК України термінологічні звороти «обставини, які пом'якшують покарання» (ст. 66 КК України) та «обставини, які обтяжують покарання» (ст. 67 КК України).

З огляду на вказані доводи, попри «шкоду» у бік стислості вислову, вважаємо, що єдино правильним буде відмовитись від терміна «кваліфікуючі ознаки», замінивши його термінологічним зворотом «ознаки, що кваліфікують злочин». Власне така лексема (за винятком цитувань) і вживається у нашій розвідці.

У процесі аналізу з'ясовано, що в наукових джерелах і сучасного, і радянського періоду досліджуване поняття позначено такими термінами, як «обтяжуючі обставини» (в російськомовній літературі «отягчающие обстоятельства») та «кваліфікуючі обставини» (відповідно «квалифицирующие обстоятельства»).

Перший термін традиційно позначає обставини, що обтяжують покарання, такі як передбачені у ст. 67 КК України. Його застосування для позначення ознак, що кваліфікують злочин, переважно є результатом ототожнення їх юридичної природи із природою обставин, які обтяжують покарання. Тут варто зазначити, що дискусія з приводу співвідношення ознак, що кваліфікують злочин, і обставин, які обтяжують покарання, передбачених загальною частиною законодавства про кримінальну відповідальність, є доволі активною.

⁴⁶ Сірук О., Денисенко І., Кириченко О., Мельник І., Николаєнко Т., Оськін О. Електронний підручник з сучасної української мови. URL: <http://linguist.univ.kiev.ua/WINS/pidruchn/dijesl/dijprikm/adverbe.htm#start>; Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Видання п'яте. Торонто, 1960. С. 13; Токарська А. С. Довідник із фахового мовлення для працівників правоохоронних органів. 2-ге вид., доп. і випр. Львів, 2004. С. 48.

⁴⁷ Антоненко-Давидович Б. Д. Як правильно говорити. К., 1970. С. 113–114.

Дослідження в напрямі ототожнення правової природи особливо характерні для 70 – 80 років ХХ століття, хоча іноді проводяться і зараз. Така позиція відображена, скажімо, в проаналізованих працях М. І. Бажанова⁴⁸, А. П. Козлова, ранніх роботах Л. Л. Круглікова⁴⁹. А. П. Козлов з цього приводу зазначає: «По-перше, обидві групи обставин характеризують або ступінь вираження елемента складу злочину, або ознаки злочину, що знаходяться за межами основного складу злочину; по-друге, обидві групи обставин, як правило, не мають універсального характеру; і по-третє, й ті, й інші обставини, як правило, стосуються не одного, а декількох видів злочинів»⁵⁰. На думку автора, потрібно розмежовувати не види обставин, що обтяжують покарання, а види застосування таких обставин: тобто їх застосування в одному випадку при призначенні покарання, а в іншому – при кваліфікації злочину⁵¹. З-поміж сучасних дослідників ідею спільності правової природи ознак, що кваліфікують злочин, та обставин, які обтяжують покарання, передбачених загальною частиною законодавства про кримінальну відповідальність, підтримують Г. К. Буранов, О. В. Ільїна⁵², О. А. Міхаль⁵³. Перший в авторефераті дисертації констатує: «Ті й інші обставини єдині за своїм походженням, утворюють групу недефінітивних ознак злочину, одноіменні – ідентичні за змістом (за деякими винятками), впливають на покарання чітко однонаправлено (обтяжують), обов'язково (безумовно) підвищують небезпеку як діяння, так і особи винного»⁵⁴.

⁴⁸ Бажанов М. И. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства при назначении наказания. Избранные труды. Харків, 2012. С. 428–434.

⁴⁹ Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: учеб. пособие. Ярославль, 1977. С. 36.

⁵⁰ Козлов А. П. Проблема унификации отягчающих обстоятельств, предусмотренных Общей и Особенной частями уголовного закона. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. 1977. №3. С. 81–85.

⁵¹ Там само.

⁵² Ільїна О. В. Проблеми впливу обтяжуючих обставин на кримінальну відповідальність. Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ, 2011. С. 191–195.

⁵³ Міхаль О. А. Классификация отягчающих обстоятельств: соотношение с категориями преступлений. *Правоведение*. 2005. № 2. С. 79–85.

⁵⁴ Буранов Г. К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Ульяновск, 2002. С. 16.

Проте в основі більшості сучасних наукових досліджень лежить ідея розрізнення правової природи ознак, що кваліфікують злочин, та обставин, що обтяжують покарання. У своїх дещо пізніших розвідках Л. Л. Кругликов писав: «Все ж таки, на нашу думку, ні змішувати, ні тим більше ототожнювати порівнювані явища є неприпустимо»⁵⁵. Обґрунтовуючи це твердження, він зазначає, що обставини, які обтяжують та пом'якшують покарання, є засобами суду для призначення справедливого покарання особам, винним у вчиненні злочинів, і за своєю природою такі обставини є невіддільними від процесу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання. Спеціальні ж обставини, на його думку, входять до складу злочину, тобто є ознаками складу злочину, володіють певною сукупністю рис, притаманних ознакам складу злочину, чим якісно відрізняються від обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання⁵⁶. Так само з цього приводу висловився О. О. Дудоров: «Вказані в Загальній частині КК обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, треба відрізнити від передбачених Особливою частиною КК однойменних (схожих) ознак основних, привілейованих і кваліфікованих складів злочинів. Якщо кваліфікуючі та привілейовані ознаки є засобом здійснюваної законодавцем диференціації кримінальної відповідальності і належать до кримінально-правового інституту складу злочину, то обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, будучи складовою інституту призначення покарання, є засобом здійснюваної судом індивідуалізації покарання»⁵⁷. За словами одного з активних дослідників ознак, що кваліфікують злочин, Т. О. Леснієвські-Костаревої, «ми далекі від думки штучно розірвати процеси диференціації та індивідуалізації відповідальності; ці явища логічно пов'язані

⁵⁵ Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории). Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 1985. С. 92.

⁵⁶ Там само. С. 92–93.

⁵⁷ Дудоров О. О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 204–211.

і в часі йдуть одне за одним; попри те ці процеси мають різну правову природу»⁵⁸.

Розрізнення правової природи ознак, що кваліфікують злочин, є достатньо аргументованим, тому у своєму дослідженні ми виходимо саме з такої позиції, тож вважаємо, що вказані поняття обов'язково слід розділяти, а їх термінологічні позначення, не плутати.

Достатньо вживаним у літературі є термін «кваліфікуючі обставини». Стосовно використання у кримінально-правових джерелах і на практиці як синонімів термінів «обставина» та «ознака» позитивно відгукувався Л. Л. Кругликов⁵⁹. Свою позицію він аргументував тим, що «обставини, які кваліфікують злочин, відображають специфічні особливості виду злочину, а в логіці ознакою іменується все те, чим предмети схожі один з одним чи відрізняються один від одного»⁶⁰.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «обставина» трактується як явище, подія, факт, що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають щонебудь, впливають на щось, або ж сукупність умов, за яких щонебудь відбувається⁶¹. Звідси обставина – це те, що реально існує.

Термін «ознака, що кваліфікує злочин» пов'язаний із категорією «склад злочину», і з цього впливає абстрактний характер таких ознак. Як вже зазначалося, ознаки, що кваліфікують злочин, виступають узагальненням певної групи обставин, що можуть мати місце при вчиненні злочину, зробленим на законодавчому рівні. Отже, поняття обставин, що кваліфікують злочин, та поняття ознак, що кваліфікують злочин, не є тотожними. Перше поняття включає в себе ті обставини вчиненого злочину, які охоплюються ознаками, що кваліфікують злочин.

⁵⁸ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 35.

⁵⁹ Кругликов Л. Л., Савинов В.Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступления. Ярославль, 1989. С. 15–16.

⁶⁰ Там само. С. 16.

⁶¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 819.

Далі нашу розвідку ми присвяtimo з'ясуванню сутності сукупності ознак, що кваліфікують злочин, та вивченню їх системності.

Аналіз досліджень, де тією чи іншою мірою розглядаються проблеми, пов'язані з наявністю ознак, що кваліфікують злочин, показує, що зазвичай сукупність таких ознак трактується лише як механічна сукупність. Такий підхід видається не зовсім правильним, оскільки не дає можливості вивчати сукупність ознак, що кваліфікують злочин, як єдине ціле, зі своєю зумовленістю, правилами функціонування, роллю в правовому регулюванні. Натомість розуміння природи самої сукупності ознак, що кваліфікують злочин, дасть змогу повною мірою дослідити такі ознаки: виявити особливості існування та функціонування, загальні тенденції у розвитку, розробити пропозиції з удосконалення. Окрім цього, це створить можливість встановити основні властивості цієї сукупності і на основі цього сформулювати уявлення про щонайоптимальніший вигляд цієї сукупності з погляду достатності та дотримання правил законодавчої техніки.

У деяких дослідженнях згадується про систему ознак, що кваліфікують злочин⁶², а в інших – про інститут ознак, що кваліфікують злочин⁶³.

⁶² Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Тюмень, 2009. С. 26; Ільїна О. В. Система обтяжуючих обставин корисливих злочинів проти власності. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2006. Вип. 34. С. 443–450.

⁶³ Буликеева Д. Ж. Понятие и природа квалифицирующих признаков. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2013. № 11 (302). С. 68–71. URL: www.lib.csu.ru/vch/302/014.pdf; Буранов Г. К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Ульяновск, 2002. С. 9; Вакаріна Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и средства их достижения: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005. С. 59; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности : теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230; Кротов С. Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание: дис. ... кандидата юрид. наук. М., 2005. С. 146; Трахов А. И. Уголовный закон в теории и судебной практике: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук. Саратов, 2002. С. 33.

Найперше, з позиції системного бачення світу сукупність ознак, що кваліфікують злочин, слід розглядати як систему. Скажімо, Ю. П. Сурмін усі сукупності вважає системами, питання лише в рівні їх організованості⁶⁴.

У теорії систем вирізняють такі основні ознаки системи:

1) цілісність – система є об'єднанням частин, яке стосовно довколишнього оточення виступає як одне ціле;

2) якісна визначеність – системою є така сукупність елементів, яка має свої якісні ознаки, характерні тільки для заданої системи і відсутні в інших системах; ці ознаки визначають відношення до інших систем;

3) відмежованість щодо середовища – всяка система має свої межі, які відділяють її від навколишнього середовища і визначають, що входить до системи і що в неї не входить, є зовнішнім стосовно системи;

4) гетерогенність і структурованість – система складається з різних частин, тобто є не простою, а певним чином організованою сукупністю і має певну структуру;

5) взаємодія частин системи між собою – в системі частини взаємодіють між собою і тільки у такій взаємодії вони утворюють певну систему;

6) взаємодія і зв'язок з навколишнім середовищем – система як ціле взаємодіє з іншими системами; це зумовлено цілісністю системи, її якісною визначеністю; під час взаємодії з навколишнім середовищем виявляються властивості системи;

7) наявність інтегральних характеристик та емерджентність – у системі властивості окремих елементів об'єднуються і з'являються нові якості, не притаманні елементам, що складають систему;

8) наявність цілей та їх сукупності, ціленаправленість – кожна система має певну ціль існування або створена для певної цілі; у системи може бути одна ціль чи їх сукупність; у разі сукупності цілей всі вони утворюють певну ієрархію, в якій є головні, першочергові цілі й другорядні, підпорядковані головним⁶⁵.

⁶⁴ Сурмін Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. К, 2003. С. 55.

⁶⁵ Сорока К. О. Основы теории систем та системного аналізу: навч. посіб. Х., 2004. С. 17–20.

На основі викладеного вище можна констатувати таке:

1. Сукупність ознак, що кваліфікують злочин, вирізняється цілісністю, адже, виходячи з їх істотних характеристик, вона виступає як окремий засіб диференціації кримінальної відповідальності, відмінний від інших таких засобів (ознак основного складу злочину, обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання, стадій злочину тощо) та інших кримінально-правових феноменів.

2. Якісними характеристиками сукупності передбачених законодавством про кримінальну відповідальність ознак, що кваліфікують злочин, можна назвати обсяги використання ознак, що кваліфікують злочин, для диференціації відповідальності, різноманітність використаних ознак, ступінь їх конкретизації, міру впливу на суворість покарання тощо. За такими характеристиками, до прикладу, можна порівнювати сукупність ознак, передбачених КК України і законодавством про кримінальну відповідальність інших держав, чинне законодавство і законодавство, яке діяло раніше.

3. Відмежованість сукупності ознак, що кваліфікують злочин, від середовища впливає з істотних характеристик цього поняття, що дають змогу доволі чітко відрізнити їх від інших феноменів, насамперед ознак основного складу злочину, обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання, стадій вчинення злочину, сукупності злочинів, сукупності вироків та інших засобів диференціації кримінальної відповідальності.

4. Сукупність ознак, що кваліфікують злочин, є певним чином структурованою та організованою. Зокрема, враховуючи що вони є ознаками складу злочину, зі всієї сукупності можна виділити ознаки, що характеризують об'єкт складу злочину (мається на увазі предмет та потерпілого), об'єктивну сторону складу злочину, суб'єкт складу злочину та суб'єктивну сторону складу злочину. Окрім цього, серед використаних у тексті КК України ознак чітко вирізняються ознаки, не прив'язані до конкретного складу злочину (повторно, групою осіб, службовою особою з використанням службового становища) і використані наскрізно, ознаки, характерні для певної сукупності складів злочину (майно у великому розмірі, щодо двох і більше осіб, в бойовій обстановці), та ознаки, специфічні для конкретного складу злочину і використані в одиничних випадках

(спричинення масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу, спричинення нестачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах, щодо пам'яток національного значення). Різновиди ознак, що кваліфікують злочин, можна виявити і за ступенем визначеності змісту, стабільністю обсягу, мірою зміни санкції тощо.

Сукупність ознак, що кваліфікують злочин, є певною мірою організованою, що обумовлюється регламентацією ознак в окремих структурних елементах, порівняно з ознаками основного складу злочину, використанням при цьому обмеженої кількості схем (конструкцій), впливом на міру караності лише через конструювання нової санкції, схожими переліками ознак у кваліфікованих складах схожих злочинів, існуванням типових, широко використовуваних поєднань ознак (наприклад, повторно та за попередньою змовою групою осіб, організованою групою та у великих розмірах), наявністю ознак, які за змістом і обсягом є конкретизацією одна одної (група осіб, за попередньою змовою група осіб та організована група, значна шкода, велика шкода та особливо велика шкода), та їх використанням для ступневості диференціації відповідальності тощо.

5. Взаємодію ознак, що кваліфікують злочин, між собою слід розглядати в кількох аспектах. Найперше, лише у всій сукупності ознаки, що кваліфікують злочин, можуть дати можливість диференціювати відповідальність за всі злочини та зробити це до певної міри повно. Окрім цього, при виборі ознак для диференціації кримінальної відповідальності за той чи інший злочин, використовуються, як правило, вже передбачені в КК України ознаки; при регламентації, за винятком окремих випадків, ознаки, що охоплюють одна одну, в одній диспозиції не описуються, натомість якщо такі ознаки передбачаються для диференціації відповідальності за один злочин, то регламентуються вони в різних нормах і передбачають різний вплив на суворість покарання; в разі застосування кримінально-правової норми ознаки, наділені більшим впливом на покарання, мають перевагу у врахуванні перед ознаками з меншим впливом. Наведені приклади далеко не вичерпують взаємодію ознак, що кваліфікують злочин.

6. У процесі функціонування сукупність ознак, що кваліфікують злочин, демонструє широкий спектр як прямих, так і опосередкованих взаємозв'язків зі зовнішнім середовищем, насамперед із іншими засобами диференціації кримінальної відповідальності, інститутами призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування тощо. За характером взаємодії зі зовнішнім середовищем сукупність ознак, що кваліфікують злочин, доцільно віднести до відкритих систем, адже вона зазнає постійних змін.

7. Кожна ознака, що кваліфікує злочин, як уже зазначалося, відображає значну зміну суспільної небезпеки злочину і слугує підставою для зміни караності цього злочину. Вся ж сукупність таких ознак, своєю чергою, дає змогу більш-менш ефективно диференціювати кримінальну відповідальність в законодавстві про кримінальну відповідальність загалом (тут ідеться про диференціацію кримінальної відповідальності за допомогою ознак складу злочину, додаткових, стосовно ознак основного складу, через зміну санкції). Ця властивість і є тією «ною» якістю (проявом емерджентності) сукупності ознак, що кваліфікують злочин.

8. Основною ціллю сукупності ознак, що кваліфікують злочин, є диференціація кримінальної відповідальності.

Таким чином, сукупність ознак, що кваліфікують злочин, має всі риси системи. Однак саму системність ознак, що кваліфікують злочин, не слід плутати зі системністю їх використання. Якщо перше свідчить про наявність системи у сукупності цих ознак, то друге – про наявність системи у використаних способах, прийомах та обсягах їх регламентації у тексті закону. Залежно від рівня організованості другої системи можна говорити про рівень системності використання ознак, що кваліфікують злочин, від чого в подальшому залежатиме і рівень організованості самої системи ознак, що кваліфікують злочин.

Кожну систему характеризує системоутворювальний фактор – той чинник, що зумовлює виникнення самої системи. Система ознак, що кваліфікують злочин, створена з метою диференціації кримінальної відповідальності за конкретні злочини через зміну санкції. Отож така ціль і є системоутворювальним фактором цієї системи.

За видами систему ознак, що кваліфікують злочин, слід віднести до абстрактних (які є продуктом мислення), штучних за походженням, відкритих за зв'язком з навколишнім середовищем, простих за складністю (оскільки її формують однорідні елементи) та зі заданою ціллю, якою є диференціація відповідальності.

Трактування сукупності ознак, що кваліфікують злочин, як окремого інституту в структурі кримінального права і його існування обґрунтовано в праці Т. О. Леснієвські-Костаревої. Автор зазначає: «Інтеграція правової матерії у сфері ознак, що кваліфікують злочин, веде до формування інституту ознак, що кваліфікують злочин»⁶⁶. Цей правовий інститут вона віднесла до типу функціональних комплексних інститутів, які причиною свого утворення мають необхідність наскрізної регламентації окремих операцій у правовому регулюванні, що стосуються багатьох різновидів відносин, і які вже регламентовані предметними інститутами⁶⁷. Своє твердження Т. О. Леснієвські-Костарева обґрунтовує тим, що відповідна асоціація норм володіє притаманними вказаному типу інституту ознаками: така асоціація норм наділена самостійним специфічним предметом правового регулювання і становить собою сукупність відносин у сфері правового регулювання що характеризуються однорідними обставинами, які істотно змінюють ступінь суспільної небезпеки вчиненого; така асоціація містить множинність юридичних норм; блок норм, які утворюють цей правовий інститут, має властивості цілісності, відносної завершеності, що дає можливість одноманітно регулювати певні суспільні відносини⁶⁸.

⁶⁶ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230.

⁶⁷ Костарева Т. А. Становление института квалифицирующих признаков в уголовном законе. Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 71–72; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 230.

⁶⁸ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 234.

Однак видається, що про саму сукупність ознак, які кваліфікують злочин, не можна казати як про окремий інститут кримінального права. Заперечення міститься в самому ж обґрунтуванні Т. О. Леснієвські-Костаревої, адже правовий інститут – це завжди сукупність норм права, а самі ж ознаки, що кваліфікують злочин, які авторка й аналізує, нормами права очевидно не є. Вони є тим, що правовою нормою встановлюється, тобто результатом існування такої норми.

Водночас враховуючи доводи, наведені автором, мову можна вести не про інститут ознак, що кваліфікують злочин, а про інститут (чи підінститут) диференціації відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, як сукупність норм, якими встановлюються ці ознаки, визначається зміст та співвідношення з іншими засобами диференціації кримінальної відповідальності, встановлюється зміна караності у зв'язку з наявністю наведених ознак тощо.

Завдяки проведеному аналізу простежуємо неабияку різноманітність трактувань поняття ознак, що кваліфікують злочин, у науковій літературі. Однак такий плюралізм дав змогу всебічно дослідити це поняття і з'ясувати істинний його зміст, а далі – і його обсяг. Отож на основі аналізу авторських визначень поняття ознак, що кваліфікують злочин, а також сутності кваліфікованого складу злочину встановлено, що зміст цього поняття утворюють такі істотні характеристики:

- є ознаками складу злочину;
- прямо вказані в законодавстві про кримінальну відповідальність;
- є узагальненим позначенням обставин вчинення злочину;
- впливають на кваліфікацію злочину;
- зумовлюють виникнення нової санкції і тим самим змінюють інтенсивність караності за певний злочин;
- позначають зміну ступеня суспільної небезпеки злочину порівняно з відображеною в основному складі;
- є додатковими до ознак основного складу злочину;
- мають імперативний характер.

Для позначення досліджуваного поняття пропонуємо використовувати саме термін «ознаки, що кваліфікують злочин», замість традиційно вживаного «кваліфікуючі ознаки», який суперечить нормам української граматики.

У частині обсягу досліджуваного поняття як ознаки, що кваліфікують злочин, слід розглядати й ті, що відображають зростання суспільної небезпеки злочину, і ті, які відображають її зниження. Натомість до його обсягу не входять такі засоби диференціації покарання через зміну санкції, як незакінчений злочин, наявність обставин, що пом'якшують покарання, та неповнолітній суб'єкт злочину.

Всю сукупність ознак, що кваліфікують злочин, пропонується розглядати як систему, оскільки вона володіє всіма властивостями системи. Визнання сукупності таких ознак окремим інститутом кримінального права суперечить сутності інституту як сукупності правових норм, адже самі ознаки не є правовими нормами, а тому може йтися лише про інститут чи підінститут диференціації відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, як сукупність норм, якими встановлюються ці ознаки, визначається зміст та співвідношення з іншими засобами диференціації кримінальної відповідальності, встановлюється зміна караності у зв'язку з наявністю наведених ознак. З'ясування сутності сукупності ознак, що кваліфікують злочин, уможливить ефективніше проведення роботи з пошуку шляхів удосконалення КК України в частині законодавчого закріплення цих ознак.

Розділ 2

**ДОСВІД І ПРАКТИКА
ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОЗНАК,
ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН**

**2.1. Історичний досвід диференціації
відповідальності з використанням ознак,
що кваліфікують злочин**

Використання певних обставин вчинюваного злочинного діяння в ролі ознак, з наявністю яких законом пов'язувалося підвищення кримінальної відповідальності, було характерним вже для перших законодавчих актів кримінально-правового характеру, чинних на території України.

Диференціація відповідальності такого типу простежується вже у першому з відомих зведених законодавчих актів кримінально-правового спрямування, які діяли на території сучасної України, так званій короткій редакції Руської правди, датованій XI століттям. Зокрема, в цьому документі чітко диференціюється відповідальність за завдання ударів. Скажімо, за просте побиття до крові чи до синців, якщо потерпілий не може за себе постояти, передбачалося, що винний повинен заплатити йому три гривни винагороди та плату лікареві. Далі вказується, що якщо хто-небудь вдарить когось батоном, жердиною, долонею, чашею, мисливським рогом чи плазом меча, а так само мечем, не вийнявши його з піхов, чи рукояткою, то мусить платити 12 гривен потерпілому. Далі в тексті Руської правди встановлюється відповідальність за нанесення удару мечем по руці, що призвело до втрати руки або втрати її функцій («якщо рука всохне»), і, відповідно, за таке діяння винний має заплатити потерпілому вже 40 гривен. У разі пошкодження ноги дозволялася помста з боку родичів потерпілого⁶⁹.

⁶⁹ Юшков С. В. Памятники русского права. М., 1952. Вып. 1. С. 81.

Отож бачимо, що відповідальність у цьому законодавчому акті посилюється у зв'язку з використанням винним при вчиненні діяння певних предметів або через настання певних суспільно небезпечних наслідків. Стосовно наслідків, то зрозуміло, що втрата руки чи її функцій значно посилює суспільну небезпеку діяння і завдає значної шкоди потерпілому. Встановлення ж вищого штрафу у зв'язку з використанням описаних предметів пояснюється тим, що у тогочасному феодальному суспільстві образа («обіда») такими предметами вважалась найганебнішою для потерпілого. У розглянутому випадку доволі чітко виділяється основний склад злочину, а тому згадані ознаки з впевненістю можна назвати прообразом ознак, що кваліфікують злочин в сучасному їх розумінні.

У подальшому Руська правда у короткій редакції була доповнена Княжим уставом Ярославичів. У цьому документі вже містилась диференціація відповідальності залежно від статусу особи потерпілого, що відображало посилення охорони життя та здоров'я, а також майна окремих категорій осіб, що символізувало становлення станового феодального суспільства.

Отже, в наведеному документі була здійснена широка диференціація відповідальності за вбивство. Приміром, за вбивство огнищанина, князівського під'їзного, тіуна, старшого конюха при табуні передбачалася виплата штрафу в розмірі 80 гривен. За вбивство старости, який відав селами чи пашнями, раби-годувальниці чи дядька вихователя повинен був виплачуватися штраф у розмірі 12 гривен. За вбивство смерда, рядовича чи холопа передбачався штраф у розмірі лише 5 гривен⁷⁰.

Так само за катування смерда передбачалася виплата штрафу в розмірі 3 гривен, а за такі ж дії стосовно огнищанина, тіуна і мечника – 12 гривен. Диференціювалася відповідальність і за спричинення смерті коню: щодо князівського коня необхідно було сплатити штраф у розмірі 3 гривни, а коня смерда – 2 гривни⁷¹.

Згадані норми відображали підвищену небезпеку посягань стосовно осіб, які займали в суспільстві вищі щаблі чи ви-

⁷⁰ Юшков С.В. Памятники русского права. М., 1952. Вып. 1. С. 83.

⁷¹ Там само. С. 83.

конували значущу для князівської влади соціальну роль, тож відповідно диференціювалися покарання. До речі, такі норми мають зовнішню схожість зі сучасними нормами, що регламентують кваліфіковані склади злочинів, за тією лише увагою, що в аналізованому документі відсутні базові норми, які би встановлювали відповідальність за просте вбивство чи катування. Натомість, як підстава для застосування найменш суворого виду покарання, передбачені норми про такі злочини, вчинені стосовно смердів та холопів, які займали найнижче становище в суспільстві.

Диференціація відповідальності залежно від соціального статусу особи в поширеній редакції Руської правди була здійснена ще ширше. Окрім того, в цьому документі вже передбачалося деяке розмежування відповідальності за вчинення крадіжки. Скажімо, за вчинення крадіжки одягу чи худоби передбачався штраф у розмірі 3 гривни, за викрадення челядина – 12 гривен та відшкодування збитків власнику, а конокрадіство каралося вигнанням «на поток» (для продажу в рабство)⁷².

Підводячи підсумки аналізу текстів Руської правди, констатуємо, що вже в цих документах передбачалася диференціація відповідальності залежно від тих чи інших ознак вчиненого злочинного діяння – «обіди». Однак серед норм, що встановлювали відповідальність за різновиди одного злочину, відсутні загальні норми, тому важко з'ясувати, де міститься основний, а де кваліфікований склад злочину. Крім цього, норми Руської правди практично не мали жодної структуризації (виділення та нумерацію статей здійснили вже дослідники), а норми, в яких описуються різновиди одного злочину, часто були розкидані по тексті. Вказані положення свідчать про лише зародження ознак, що кваліфікують злочин, в українському праві.

Досліджувані нами ознаки простежуються і в Литовських статутах – наступних визначних пам'ятках систематизації норм права, якими регулювалися суспільні відносини на українських землях в період XVI–XVIII століть, що включали, між іншими, і кримінально-правові норми.

⁷² Юшков С. В. Памятники русского права. М., 1952. Вып. 1. С. 121–122.

Як і Руська правда, ці документи передбачали диференціацію відповідальності залежно від статусу особи потерпілого. Окрім цього, вже Перший Литовський статут диференціює відповідальність і залежно від статусу особи винного. Для прикладу, якщо порубку чужої деревини вчинив шляхтич у шляхтича, то винний мав платити 12 рублів грошей, якщо ж мужик у мужика – 3 рублі грошей (розділ 9, артикул 18)⁷³.

Градуювалося покарання Першим Литовським статутом і залежно від розмірів викраденого майна. Наприклад, в артикулі 1 Розділу 13 вказано, що якщо викрадено майна на суму понад 10 грошей, то винний повинен каратися як злодій, тобто через повішення (артикул 12 цього ж розділу), якщо ж на меншу суму, то винний мусив виплатити шкоду та бути підданий побиттю. Цим самим артикулом регламентувалася посилена відповідальність у разі повторного викрадення: «Якщо вкраде повторно, хоча викрадене не буде коштувати 10 грошей, однак спіймають на місці крадіжки, тоді його повинні видати на шибеницю»⁷⁴. Ця норма містить ознаки кваліфікованого складу злочину в його сучасному розумінні, основним щодо якого виступає крадіжка на суму меншу за 10 грошей. До того ж, структурно ці дві норми об'єднані однією статтею (артикулом) і текстуально є пов'язаними.

Наочним прикладом використання ознак, що кваліфікують злочин, є артикул 19 Розділу 6 I Литовського статуту, який передбачає відповідальність за порушення права перед судом. У ньому вказується: «Якщо хто-небудь на іншого посягнув рукою, штовхнув, трясонув чи вдарив перед судом, але не поранив ... повинен заплатити 12 рублів грошей... А хто б перед судом вийняв ножа чи меча, але не поранив, той втрачає руку. Коли б хто-небудь поранив перед судом когось – втрачає шию»⁷⁵. На цьому прикладі ми бачимо опис двох основних складів злочинів та одного кваліфікованого щодо них. Ознакою, що кваліфікує ці два злочини, виступають суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння поранення. Таку організацію правового матеріалу ми простежуємо і в статтях Особливої частини чинного КК України.

⁷³ I Литовський Статут 1529 року. URL: <http://ukrhistoria.at.ua/publ/13-1-0-225>

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само.

Ще більш диференційований підхід до кримінальної відповідальності прослідковується в II Литовському статуті 1566 року та III Литовському статуті 1588 року⁷⁶. Зважаючи на схожість положень цих документів, проаналізуємо останній.

У цьому документі (як і в Литовському статуті 1566 року) з'являється диференціація відповідальності за насильницькі напади на шляхетські будинки залежно від заподіяних суспільно небезпечних наслідків (артикул 1 розділу 11). Якщо під час нападу хто-небудь був убитий, то зловмисник разом зі спільниками карався смертю, якщо ж при цьому було заподіяно лише поранення, то смертна кара присуджувалася лише «зловмиснику», а до співучасників застосовувалось тюремне ув'язнення на дні башти строком один рік та шість тижнів. У разі відсутності вищевказаних наслідків при застосуванні насильства чи заподіяння лише матеріальної шкоди винний зобов'язувався тільки сплатити штраф у розмірі 12 рублів та відшкодувати заподіяні збитки. На прикладі цього артикула чітко бачимо регламентацію трьох складів злочинів – від найбільш суспільно небезпечного до найменш суспільно небезпечного, або ж особливо кваліфікованого, кваліфікованого та основного. Така конструкція статей використана в низці сучасних зарубіжних кримінальних кодексів.

Диференціювалася в III Литовському статуті і відповідальність за вбивство, причому можна виявити склади злочинів як із підвищеним, так і з пониженим рівнем суспільної небезпеки. Для прикладу, якщо вбивство матері чи батька каралося ганебною смертною карою з позбавленням честі та майна, то за умисне вбивство батьками своєї дитини передбачалося лише 1 рік та 6 тижнів ув'язнення в башті.

Проаналізувавши три Литовські статuti, можна виокремити значну кількість ознак, з наявністю яких пов'язується посилення кримінальної відповідальності. Однак такі ознаки використані безсистемно та в поодиноких випадках, за винятком соціального статусу особи. Проте, порівняно з текстами

⁷⁶ Литовський статут 1566 р.: витяг. Хрестоматія з історії держави і права України. К., 2003. С. 50–69; Статут Великого князівства Литовського, виданий у Кракові в 1588 році: витяг. Хрестоматія з історії держави і права України. К., 2003. С. 75–84.

Руської правди, в Литовських статутах в окремих випадках проявляється чітке конструювання норм про відповідальність за різні за рівнем суспільної небезпеки різновиди одного злочину, в сучасному розумінні – основних та кваліфікованих складів злочинів.

Визначною пам'яткою кодифікації українського законодавства, зокрема й кримінального, є «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Цей документ хоч офіційно так і не був затверджений, однак тривалий час ним користувалися судові установи Гетьманщини. Назагал норми кримінально-правової частини «Прав» значною мірою були запозичені від норм Литовських статутів, а отже, для цього документа характерні і схожі ознаки, з якими пов'язувалося збільшення чи зменшення покарання, та схожі конструкції артикулів. Новизною можна вважати поділ артикулів на пункти та їх нумерацію. Пункти часто використовувалися для регламентації відповідальності за різновиди одного злочину, хоча в інших випадках відповідальність за такі різновиди могла регламентувалася і в межах одного пункту.

Розвиток системи ознак, що кваліфікують злочин, можна проілюструвати на прикладі артикулу 1 глави двадцятої. Приміром, у пункті 1 цього артикулу зазначено, що «за кожен гвалт чи насилля, хто б кому його не вчинив, і було це доведено, має сплатити постраждалій особі дванадцять рублів грошей, крім випадків особливо вказаних у цьому праві». В наступних пунктах регламентується різна відповідальність за ті ж діяння, вчинені на території будинку, гумна (заміського будинку), двору, хутора, де знаходиться майно потерпілого, поєднані з умисним вбивством потерпілого (пункт 2), пораненням з метою вбити (пункт 3), та пошкодження майна потерпілого (пункт 4)⁷⁷. Якщо норми, передбачені у пунктах 2–4 майже дослівно були перенесені з III Литовського статуту, то норма, передбачена пунктом 1, є якісно новою і чітко виконує роль основного складу злочину, тобто встановлює той мінімально необхідний набір ознак, потрібних для притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення такого виду злочину.

⁷⁷ Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. Витяг. Хрестоматія з історії держави і права України. К., 2003. С. 199–214.

Подальше дослідження розвитку системи ознак, що кваліфікують злочин, у законодавстві, яке діяло на українських землях, пов'язане з аналізом законодавчих актів конкретно-кримінально-правового характеру. Таким актом є Уложення про покарання кримінальні та виправні від 15 серпня 1845 року⁷⁸. Цей кодифікований акт складається з 2224 статей (з них лише 181 стаття була призначена загальним положенням). Попри велику кількість спеціальних норм в цьому уложенні широко регламентовані кваліфіковані склади злочинів. За підрахунками Т. О. Леснієвські-Костаревої, 36,43% статей Уложення містять ознаки, що кваліфікують злочин, і заразом частка кваліфікованих складів злочинів становить 37,49% від загальної кількості⁷⁹. Водночас широко використовуються не лише ознаки, які підвищують ступінь суспільної небезпеки, але й ті, які його понижують.

Ознаками, що кваліфікують злочин, представлені всі елементи складу злочину. Найчастіше трапляються ознаки, що характеризують спосіб вчинення злочину, суспільно небезпечні наслідки вчинення злочину, предмет злочину, потерпілого від злочину, повторність і рецидив у вчиненні злочину, місце вчинення злочину, співучасть у вчиненні злочину. Рідше використані ознаки, які кваліфікують злочин і характеризують знаряддя, обстановку, мотив та мету вчинення злочину. В ролі ознак, які зумовлюють пониження санкції, найчастіше виступає певний психічний стан особи винного, такий як стан алкогольного сп'яніння, стан нерозуміння характеру вчинюваних дій, неучтво.

Зважаючи на високий рівень казуїстичності Уложення про покарання, ознаки, що кваліфікують злочин, здебільшого також наповнені конкретним вузьким змістом. З цього і випливає велика різноманітність таких ознак. Наприклад, нами було виявлено сім ознак, що кваліфікують злочин, які характеризують повторність: вчинення злочину повторно (ч. 2 ст. 193), вторинно (ч. 2 ст. 341), знову (ч. 2 ст. 1245), вчинення злочину вдруге (ч. 1 ст. 217), втретє (ч. 1 ст. 2149), вчетверте (ст. 2159),

⁷⁸ Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ від 15 серпня 1845 р. Санктпетербургъ, 1845. 898 с.

⁷⁹ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М., 2000. С. 108.

більше двох разів (ч. 2 ст.214). Однак, як бачимо, для Уложення про покарання характерна й інша тенденція – використання в ролі ознак, що кваліфікують злочин, поряд із конкретними і узагальненими поняттями. Наведемо такі приклади паралельного використання конкретних і загальних ознак, що кваліфікують злочин: двома чи трьома особами (ст. 291) та кількома особами (ч. 2 ст. 239); покалічення, рани або пошкодження та тяжкі побої, будь-що інше, що створило небезпеку для життя (ч. 2 ст. 2094); шляхом вибуху, підпалу, вибуху пороху чи газу та способом, коли небезпека загрожує життю багатьох осіб (ч. 1 ст. 1924). При цьому загальні та конкретні ознаки використовуються не лише при побудові різних складів злочинів, але і в межах одного, що простежується у двох останніх прикладах.

Назагал оціночних понять у тексті Уложення про покарання обмаль. Зазвичай узагальнені поняття повністю або частково розшифровуються безпосередньо у диспозиції у вигляді переліку конкретних обставин.

Характерним для Уложення про покарання є широке використання синонімів та подібних за значенням слів чи зворотів (наприклад, повторно та знову). В окремих випадках у ролі ознак, що кваліфікують злочин, використано невизначені поняття, на зразок «інші обставини, що посилюють вину» (ч. 1 ст. 210) чи «інший особистий мотив» (ч. 1 ст. 361).

Як вже зазначалося, Уложенню про покарання властиве широке використання ознак, що кваліфікують злочин, з якими законодавець пов'язує пониження типового покарання. Водночас такі ознаки часто характеризують посткримінальну поведінку, таку як розкаяння (ч. 2 ст. 320), з'явлення до суду чи начальства з повинною (ч. 3 ст. 322), невикористання підробленого документа, штемпеля, печатки і т. ін. (ч. 2 ст. 324). У деяких випадках задля зниження санкції використано негативну конструкцію тих самих ознак, які зумовлюють її посилення: без злому (ст. 2151), без злого умислу (ч. 3 ст. 225), без попередньо обдуманого наміру чи умислу (ст. 1926).

При побудові норм, що містять кваліфіковані склади злочинів, за загальним правилом, в Уложенні використано такі способи:

1) перелік усіх позитивних ознак основного складу злочину, передбачених у нормі, яка описує такий склад

злочину, та зазначення ознаки чи ознак, що кваліфікують злочин (наприклад, ст. 192⁰);

2) зазначення частини ознак, передбачених диспозицією з основним складом злочину, та ознаки (ознак), що кваліфікують злочин, та пряме чи таке, що випливає зі змісту (за допомогою слів «коли ж», «якщо ж», «але якщо» «коли буде доведено» тощо), посилання на відповідну статтю чи частину статті, в якій описується основний склад злочину, або без такого (наприклад, ст. 322);

3) зазначення лише ознаки, що кваліфікує злочин, – такий спосіб є дещо особливим, оскільки окрема диспозиція тут не формулюється, а ознака, що кваліфікує злочин, поміщається ніби у санкцію статті. Таких норм в Уложенні є чимало, однак ця конструкція здебільшого використовується при диференціації відповідальності залежно від ступеня множинності. Розміщуючись у санкції статті, вони доповнюють ознаки основного складу злочину і так утворюють кваліфікований склад злочину.

Всі з перелічених способів використані в Уложенні доволі широко (на відміну, скажімо, від чинного КК України, в якому переважно використано один спосіб, до того ж відсутній в Уложенні). Така ситуація пояснюється тим, що в Уложенні широко використані різноманітні способи розміщення норм з кваліфікованими складами злочинів: вони можуть викладатися як в одній статті з нормами, що містять основний склад злочину, так і в різних; можуть передувати нормі з основним складом, а можуть і наводитися після них.

Кваліфіковані склади злочинів в Уложенні сконструйовані як за допомогою однієї ознаки, що кваліфікує злочин, так і за допомогою поєднання кількох, і навіть у деяких випадках – багатьох ознак. Однак здебільшого використана одна ознака, а в разі поєднання кількох ознак, що цікаво, вони, за загальним правилом, або є однорідними, або ж належать до одного елемента складу злочину. Окремі зі статей Уложення, що встановлюють відповідальність за тяжкі злочини, з високим, на нашу думку, рівнем поширеності, такі як кваліфіковане вбивство (ст. 1922, ст. 1924), зґвалтування (ст. 2001), підпал (ст. 2107), крадіжка (2166), об'єднують досить велику кількість ознак, що кваліфікують злочин, а групи таких ознак

відокремлюються абзацами, або ж викладаються в окремих пунктах статей. Така побудова трапляється, як правило, лише у статтях з відсильними санкціями, які передбачають підвищення покарання на певну кількість ступенів, відштовхуючись від санкції норми, яка передбачає відповідальність за цей злочин без таких ознак.

Позитивним моментом Уложення про покарання є використання в низці випадків однакових (чи схожих за змістом) ознак, що кваліфікують злочин, і навіть однакових наборів таких ознак у подібних складах злочинів, чи складах, об'єднаних єдиним родовим чи видовим об'єктом. Отож у цьому документі бере початок тенденція до уніфікації законодавчих конструкцій диспозиції з кваліфікованими складами злочинів.

Стосовно розміщення кваліфікованих складів злочинів у тексті закону, в Уложенні про покарання наведено весь спектр способів. Відповідні норми викладаються як в одній із основним складом злочину статті, так і в різних. І в межах однієї статті, і в межах глави чи відділення основний, кваліфікований, особливо кваліфікований склад злочинів наводяться у різній послідовності. Вони викладені як в порядку збільшення суспільної небезпеки, так і її зменшення (особливо кваліфікований, кваліфікований та основний), а так само і в змішаному порядку. Кваліфіковані склад злочинів, що передбачають понижену порівняно з основним санкцію, за загальним правилом регламентуються після основного та кваліфікованих (якщо такі передбачені) складів.

Щодо санкцій кваліфікованих складів злочинів, то вони і прямо описуються поряд з відповідною нормою, і відсилають до санкцій інших норм (як, наприклад, у ст. 2137, що передбачає склад розбою, вчиненого особою, раніше судимою за цей злочин, щодо покарання міститься посилання на ст. 2030, яка криміналізує розбій у церкві), або ж санкцій норм з основним складом злочину. В останньому випадку зазначається лише кількість ступенів, на яку змінюється покарання, передбачене стосовно основного складу злочину.

Підсумовуючи можна сказати, що Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року є першим законодавчим актом, у якому широко використано такий засіб диференціації кримінальної відповідальності, як ознаки, що кваліфікують злочин.

Наступним об'єктом нашого аналізу буде Кримінальне уложення від 22 березня 1903 року⁸⁰. Після прийняття цей документ повністю так і не набрав чинності: в дію були введені лише глави, в яких встановлювалася відповідальність за релігійні злочини та злочини проти держави, а також деякі окремі статті інших глав. Ці структурні частини власне і будуть об'єктом нашого аналізу.

Кримінальне уложення 1903 року, порівняно з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845-го, є якісно новим законодавчим актом. Загалом його норми описано більш абстрактно, узагальнено, внаслідок чого цей документ є значно меншим за змістом від попереднього – він складався лише з 687 статей, 615 з яких присвячені регламентації кримінальної відповідальності за конкретні злочини. Значно зменшилася, відповідно, і кількість ознак, що кваліфікують злочин. Такі ознаки стали виражатися більш чітко, зменшилась кількість ознак з тотожним чи подібним значенням, переліки ознак стали більш формалізованими, уніфікованими. Дещо збільшилась, порівняно з Уложенням про покарання, кількість загальних понять, зокрема оціночних. З'являються такі ознаки, що кваліфікують злочин, як «у вигляді промислу», «застосування до особи насильства чи погрози насильства», «важлива шкода» тощо.

Стосовно розміщення норм з кваліфікованими складами злочинів у Кримінальному уложенні 1903 року, як і в Уложенні про покарання 1845 року, використано кілька варіантів. Однак найпоширенішим способом є розміщення кваліфікованого складу злочину в одній статті з основним складом злочину в різних її частинах. При цьому, за загальним правилом, у частині 1 статті викладається основний склад злочину, за ним, в частині 2, йде кваліфікований, який зумовлює підвищені санкцію, а в частині 3, якщо таку передбачено, – особливо кваліфікований. Відповідно в наступних частинах, за наявності таких, описуються склади злочину з пониженим рівнем суспільної небезпеки. Звичайно, із цього правила бувають винятки,

⁸⁰ Уголовное уложение от 22 марта 1903 года. Российское законодательство X–XX веков. Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. М., 1994. С. 275–320.

як і в чинному КК України: скажімо, у статтях 84, 101, 102 слід за основним та кваліфікованим складом злочину, у частині 3 розміщено інший основний склад злочину, а в частині 4 ст. 84 регламентовано ще й кваліфікований стосовно цього, другого, основного склад злочину; у частинах 2 та 3 статей 112 та 524 розміщені 2 однакові за рівнем суспільної небезпеки, з позиції законодавця (оскільки обумовлюють однакову санкцію), кваліфіковані склади злочинів. Цікавими з цього приводу є статті 129 та 130 Кримінального уложення. Перша частина цих статей складається із чотирьох пунктів, в кожному з яких описано різні варіанти об'єктивної сторони злочину, та двох санкцій – перша стосовно пунктів 1 та 2, а друга – щодо пунктів 3 та 4. У других частинах цих статей міститься перелік ознак, що кваліфікують злочин, і їм відповідають теж дві санкції, які застосовуються залежно від того, який з різновидів злочинів він кваліфікує – зазначений у пунктах 1 та 2, чи пунктах 3 та 4.

Іноді трапляється розміщення основного та кваліфікованого складу злочину у різних статтях. Наприклад, ч. 3 ст. 105 регламентує кваліфікований склад всіх насильницьких діянь, за які передбачено покарання у виді каторги на певний строк. У статті 121 Кримінального уложення регламентовано основний та два кваліфіковані склади участі у публічному зібранні з метою висловити неповагу чи невдоволення щодо верховної влади, а особливо кваліфіковані склади цього злочину передбачено у ст. 123.

Має місце у Кримінальному уложенні 1903 року і регламентація в одній частині і основного і кваліфікованого складів злочину. Приміром, у ч. 1 ст. 643 ознака, що кваліфікує злочин, зазначена в санкції.

Однак, незважаючи на сказане, Кримінальне уложення чітко намічає тенденцію до збільшення випадків регламентації кваліфікованих складів злочину в межах однієї статті, і при чому у порядку «основний склад злочину – кваліфікований та особливо кваліфікований склади злочинів з підвищеним рівнем суспільної небезпеки – кваліфікований та особливо кваліфікований склади злочинів зі зниженим рівнем суспільної небезпеки». Окрім цього, проявляється і тенденція до зменшення випадків регламентації ознак, що кваліфікують злочин, у санкції статті.

Вагомий внесок у розвиток кримінального права Кримінальне уложення зробило у плані часткової уніфікації законодавчих конструкцій при побудові диспозицій, в яких регламентуються кваліфіковані склади злочинів. Такі диспозиції, за винятком окремих випадків, починаються зі слова «якщо». Заразом переважна їх більшість сформульована шляхом подання однієї чи декількох ознак основного складу злочину та ознаки (ознак), що кваліфікують злочин. Рідше в диспозиції викладається лише ознака (чи ознаки), що кваліфікують злочин. В деяких випадках ознаки, що кваліфікують злочин, або ж взагалі не зазначаються в диспозиції (а лише впливають зі змісту), або ж вказуються не повністю (коли диспозиція відсилає на такі ознаки, розміщені в іншій статті).

Загалом кваліфікований склад злочину утворюють як одна, так і дві чи більше ознак, що кваліфікують злочин, однак переважно у проаналізованих нами статтях бачимо поєднання двох таких ознак. Інколи такі ознаки розподіляються по пунктах (як у ч.ч. 2, 3 ст. 108, ч. 3 ст. 112, ч. 3 ст. 645 тощо), однак при цьому кваліфікований склад об'єднує як дві (ч. 2 ст. 108), так і більшу кількість ознак (ч. 3 ст. 108).

Зміна санкції кваліфікованого складу злочину порівняно з основним у Кримінальному уложенні відбувається порізному: верхня межа покарання, передбаченого за основний склад злочину, дорівнює нижній межі покарання за кваліфікований (як у статтях 79 та 500); підвищується нижня межа покарання (як у статтях 80, 121); підвищується верхня межа покарання (статті 85, 105, 437); змінюється вид покарання на суворіший (як у статтях 82, 97, 644); за кваліфікований склад злочину передбачається альтернативна санкція, заразом один з видів покарань залишається такий як стосовно основного складу злочину, і добавляється більш суворий вид покарання (ст. 84). Трапляються випадки передбачення кількох санкцій щодо одного основного складу злочину (як у вже згаданих ч. 2 ст. 129, ч. 2 ст. 130) або ж стосовно кожної ознаки, що кваліфікує злочин (у ч. 2 ст. 168, ч. 3 ст. 173, ч. 4 ст. 645 та ін.).

Деякий період часу західноукраїнські землі перебували від владою Польщі і, відповідно, тут діяло польське кримінальне законодавство, яке теж могло залишити певний відбиток на сучасному кримінальному законодавстві України.

Отож розглянемо систему ознак, що кваліфікують злочин, на прикладі Польського карного кодексу від 11 липня 1932 року⁸¹. Назагал цей кодекс істотно відрізняється і від дореволюційних російських кримінальних кодексів, і від тогочасних радянських кримінальних кодексів. Кваліфіковані склади в ньому становлять незначну частину всіх складів злочинів, а особливо кваліфіковані – взагалі відсутні. Незначною є і кількість ознак, що кваліфікують злочин. Більшу увагу законодавець приділяє виокремленню спеціальних складів злочинів. Статті Особливої частини хоч і поділені, та ці структурні елементи здебільшого використовуються для регламентації схожих основних складів злочинів. Загалом Польський карний кодекс більше спрямований на індивідуалізацію кримінальної відповідальності, ніж на її диференціацію. Попри досить широкі рамки санкцій, в низці статей Особливої частини містяться норми, які надають суду право надзвичайного пом'якшення покарання. В ролі ознак, що кваліфікують злочин, використано лише обставини, які особливо збільшують чи зменшують ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину.

Загалом у тексті Польського карного кодексу ми виокремили 14 кваліфікованих складів злочинів з ознакою, що посилює покарання, та лише 3 такі склади з ознакою, що його пом'якшує. Зокрема, останні (§ 2 арт. 225, арт. 226, арт. 227) всі три стосуються вбивства, а ознаками, що кваліфікують вбивство, відповідно виступають: стан сильного душевного хвилювання; вчинення вбивства дитини матір'ю в період пологів і під їх впливом; та наявність прохання про вбивство зі сторони потерпілого і під впливом співчуття до нього.

Кваліфіковані склади розміщуються і в одній статті з основним, і в різних статтях, а так само і в різній послідовності. Диспозиції статей, де регламентується кваліфікований склад злочину, або ж розпочинаються зі слова «якщо» і в такому разі, крім ознак, що кваліфікують злочин, або вказуються деякі ознаки основного складу чи робиться посилання на структур-

⁸¹ Polski kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 roku wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami Kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego I dokładnym skorowidzem. Lwów, 1935. 163 s.

ний елемент з основним складом, або ж зі слова «хто», і при тому частково чи повністю вказуються ознаки, передбачені в нормі з основним складом злочину.

Наступний етап дослідження регламентації ознак, що кваліфікують злочин, в історії кримінального права пов'язаний із аналізом кримінального законодавства радянської епохи, яке і відбилося на сучасному кримінально-правовому законодавстві України та визначило основні напрями його розвитку.

Першим таким документом є Кримінальний кодекс УРСР від 23 серпня 1922 року⁸². Порівняно з Кримінальним уложенням 1903 року, він є значно меншим за змістом (складається з 239 статей, лише 183 з яких припадає на Особливу частину), а його норми мають більш загальний характер.

У Кримінальному кодексі 1922 року ми виділили майже 100 різних ознак, що кваліфікують злочин. Деякі з цих ознак за своїм змістом є тотожними або ж дуже схожими. Скажімо, при позначенні тих самих за змістом ознак, що кваліфікують злочин, використано такі термінологічні звороти: «поєднане із застосуванням насильства» (ч. 1 ст. 86) та «спричинено насильницькою дією» (ч. 1 ст. 201); «у військовий час» (ч. 2 ст. 81, ч. 3 ст. 204) та «під час війни» (ч. 2 ст. 83); «кількома особами за попередньою змовою» (ч. 1 ст. 85) та «за попередньою змовою з іншими особами» (п. «б» ст. 180); «у вигляді промислу» (ч. 1 ст. 80, ч. 2 ст. 146) та «як професією» (п. «б» ст. 180), а також деякі інші.

Ознаки, що кваліфікують злочин, передбачені в статтях цього Кримінального кодексу, мають як специфічний для окремого злочину зміст, так і загальний характер, до того ж останні порівняно з Кримінальним уложенням, використані значно ширше. У Кримінальному кодексі 1922 року вже наявні такі ознаки, як особливо великі розміри матеріальної шкоди (п. «з» ст. 180), особлива важливість предмету злочину (ч. 2 ст. 113), особливо тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 105), загально-небезпечний спосіб (ст. 197), рецидив (ч. 2 ст. 184) тощо. Вперше в законі використовується така ознака, як вплив сильного душевного хвилювання, викликаного внаслідок незаконного насильства чи образи з боку потерпілого (ст. 144).

⁸² Уголовный кодекс УССР от 23.08.1922 г. Офиц. изд. X., 1922. 50 с.

Проте використання цих ознак у ролі таких, що кваліфікують злочин, ще не набуло системності, а навпаки, трапляються вони в поодиноких випадках. Деяку системність можна простежити лише у використанні таких ознак, як «при бойовій обстановці», яка передбачена переважно в деяких статтях Глави VII «Військові злочини» (використана в Кодексі 7 разів); «вчинення злочину у вигляді промислу» (ч. 2 ст. 97, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 181) чи «як професією» (п. «б» ст. 180), яка вжита стосовно злочинів, які завжди чи зазвичай вчиняються із корисливих мотивів, групою осіб та групою осіб за попередньою змовою у різних формулюваннях, що передбачені здебільшого у статтях про злочини проти власності.

У нормах, що містять кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів, практично в однакових кількостях передбачається як одна, так дві, три і більше ознак, що кваліфікують злочин. Причому це й ознаки, що характеризують один елемент складу злочину і різні його елементи.

Стосовно розміщення норм із кваліфікованими та особливо кваліфікованими складами злочинів, то у тексті Кримінального кодексу передбачено декілька способів. Здебільшого кваліфікований і особливо кваліфікований склад злочину описуються відповідно у другій та третій частинах однієї статті, після норми з основним складом злочину. Однак низка статей мають і зворотний порядок опису складів злочину. Так, у статтях 85, 86, 201 Кримінального кодексу 1922 року, у перших частинах описується кваліфікований склад злочину, а в других – основний.

При описі основних та кваліфікованих складів злочинів у різних статтях є також кілька різновидів їх розміщення, як-от ч. 2 ст. 131 встановлює відповідальність за кваліфіковані різновиди злочинів, передбачених статтями 127 та 128 цього Кодексу. В деяких випадках першою розміщена стаття, що встановлює відповідальність за вчинення злочину з основним складом, а наступна – з кваліфікованим (наприклад, статті 166 та 167; 196, 197 та 197¹ тощо). В зворотному порядку розміщені склади умисного вбивства: у ст. 142 – кваліфікований з підвищеним рівнем суспільної небезпеки, у ст. 143 – основний, а у статтях 144 та 145 – кваліфіковані склади злочинів із ознаками, що знижують суспільну небезпеку.

Характерним для Кримінального кодексу 1922 року є й використання різноманітних конструкцій побудови диспозицій з кваліфікованими складами злочинів. Приміром, якщо така диспозиція розміщена після диспозиції з основним складом злочину, то для формулювання посилення на останню найчастіше використовуються такі конструкції, як «якщо ж («цей злочин» чи назва злочину), ті самі (те саме) дії (діяння)...», зазначення назви злочину чи діяння; рідше – «якщо ці ж дії...» (ч. 2 ст. 105), «той самий злочин...» (ч. 2 ст. 181); в поодиноких випадках – «за ті ж злочини, вчинені...» (ч. 2 ст. 69), «а при» (ст. 84), «вчинення вказаного діяння...» (ч. 2 ст. 125¹), «якщо буде доведено...» (ч. 2 ст. 130), «якщо зазначене в цій статті діяння було вчинене...» (ч. 2 ст. 146) та «якщо внаслідок...» (ч. 2 ст. 149).

Зміст диспозицій з кваліфікованими складами злочинів у Кримінальному кодексі 1922 року сформований чотирма способами:

1) зазначення лише ознаки (ознак), що кваліфікує злочин (як у ч. 2 ст. 69, ч. 2 ст. 105 та ін.);

2) повторення однієї чи декількох ознак, передбачених у диспозиції з основним складом злочину, та зазначення ознаки (ознак), що кваліфікують злочин (як, наприклад, у ч. 2 ст. 113, ч. 3 ст. 208);

3) зазначення назви злочину, або ж повторення змісту диспозиції з основним складом злочину та зазначення ознаки (ознак), що кваліфікує злочин (як, наприклад, у ч. 2 ст. 126, ч. 3 ст. 204);

4) посилення на ознаки, що кваліфікують злочин, передбачені в іншій статті (ст. 84), а також відсилання щодо таких ознак до іншого нормативно-правового акта (ч. 2 ст. 97).

Значно зменшилась порівняно з імперським законодавством кількість випадків розміщення ознак, що кваліфікують злочин, у санкціях. У КК 1922 року, а так само і у КК 1927 року налічується по 5 таких випадків.

Зміна покарання за наявності ознак, що кваліфікують злочин, відбувається по-різному: заміна покарання суворішим видом чи передбачення суворішого виду покарання як альтернативного, збільшення максимального розміру покарання, збільшення мінімального розміру, або ж поєднання цих

варіантів. У разі передбачення одного виду покарання (позбавлення волі) за вчинення злочину з основним та кваліфікованим складом, або ж кваліфікованим та особливо кваліфікованим складом злочину – найчастіше розміри такого покарання накладаються один на одного (у всіх випадках підвищення мінімального та максимального розмірів покарання), рідше верхня межа покарання за основний (кваліфікований) склад злочину рівна нижній межі за кваліфікований (особливо кваліфікований) склад злочину, і лише в окремих випадках буває перепад у таких межах (наприклад, у частині 3 порівняно з частиною 2 статті 208).

Дещо ширше диференціація відповідальності за допомогою ознак, що кваліфікують злочин, була здійснена у Кримінальному кодексі УРСР в редакції 1927 року⁸³. Скажімо, якщо у КК УРСР 1922 року ці ознаки були використані у 45 зі 180 всіх статей Особливої частини, в яких встановлюється відповідальність за конкретні злочини (тобто у 25% статей), то в КК УРСР 1927 року ознаки, що кваліфікують злочин, були використані у 63 зі 191 такої статті (що становить 33%). Збільшилась і кількість самих ознак, що кваліфікують злочин, – нами було виокремлено 150 таких ознак. До речі, збільшилась кількість і конкретних, і загальних ознак. Зокрема, з'явилися такі ознаки, як тяжкі наслідки чи можливість заподіяння тяжких наслідків (ч. 2 ст. 98 та ч. 2 ст. 197), заподіяння шкоди здоров'ю (ч. 2 ст. 183), людські жертви (ч. 3 ст. 189), небезпечний для життя і здоров'я спосіб (ч. 2 ст. 155), інший загальнонебезпечний спосіб (ч. 2 ст. 189), неодноразовість (ч. 2 ст. 75), повторність (ч. 2 ст. 171) та кількаразовість учинення злочину (п. «в» ст. 170) тощо.

Як і в попередньому Кодексі, у КК УРСР 1927 року більше ознак, що кваліфікують злочин, використовується одноразово. Системне використання деяких ознак можна прослідкувати в окремих розділах Кодексу чи у статтях про подібні злочини. Так, у розділі «Майнові злочини», у більшості статей про корисливі посягання на власність використано ознаку по-

⁸³ Кримінальний кодекс УСРР: в редакції від 8 червня 1929 р. 2-ге офіц. вид. Х., 1927. 110 с.

вторності (статті 170, 171, 173, 174 КК УРСР 1927 р.). В низці статей про військові злочини та злочини, пов'язані з військовою сферою, використана така ознака як «у воєнний час» (у статтях 63, 120, 206⁹, 206¹⁰; 206¹¹ КК УРСР 1927 р.). Понад двічі в межах Особливої частини також використовуються такі ознаки, як застосування насильства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень на тілі, смерть потерпілого, корисливий мотив, стан великого зворушення, спричиненого протизаконним насильством або тяжкою образою з боку покривдженого, а також такі загальні ознаки, як «за обтяжливих обставин» та «за особливо обтяжливих обставин».

При побудові кваліфікованих складів злочинів найчастіше використовується одна або ж дві ознаки, що кваліфікують злочин. Поєднання трьох чи чотирьох та більше таких ознак, практично порівну, трапляється удвічі менше, ніж однієї чи двох.

Розміщення норм з кваліфікованими складами злочинів у тексті КК 1927 року порівняно з попереднім, практично не зазнало змін.

Деяка уніфікація зачепила способи формулювання диспозицій з кваліфікованими складами злочинів. Стосовно конструкцій, за допомогою яких формується кваліфікований склад злочину, то кількість таких значно скоротилася. У переважній більшості випадків використано конструкцію «за ті самі (ту саму) дії (дію)» та «за ті самі чинності». Відносно поширена також конструкція «якщо ті самі дії (чинності)» та побудова диспозиції шляхом повторення деяких ознак основного складу злочину з використанням слів «якщо» або «за». В одиничних випадках використані і інші конструкції. Приміром, різновиди крадіжки (ст. 170 КК УРСР 1927 р.) викладаються не в окремих частинах статті, а в пунктах, причому кожен пункт має свою санкцію. Диспозиції вказаних пунктів побудовані за схемою: «заподіяне» та перелік ознак, що кваліфікують злочин. У ст. 54⁶ використано словесну конструкцію «а в тих випадках», а в статтях 206³ та 206¹⁸ – «а за».

Що стосується зміни заходів покарання, то це відбувається у таких видах, які в попередньому КК, однак при цьому значно переважає збільшення максимальної межі одного виду покарання, яким зазвичай виступає позбавлення волі. При

передбаченні за різні за ступенем суспільної небезпеки види злочинів покарань у виді позбавлення волі, то, за винятком декількох статей, можливі покарання накладаються. В декількох випадках верхня межа цього виду покарання за злочин з основним (кваліфікованим) складом рівна нижній межі покарання за злочин з кваліфікованим (особливо кваліфікованим) складом, і лише у двох випадках (статті 206⁴, 206⁷ КК УРСР 1927 р.) нижня межа покарання за злочин з кваліфікованим та особливо кваліфікованим складом перевищує верхню межу покарання, передбаченого за злочин відповідно з основним та кваліфікованим складом злочину.

Вплив ознак, що кваліфікують злочин, на санкцію відбувається по-різному. Для прикладу, у ст. 138, яка встановлює відповідальність за вбивство, при передбаченні 11 ознак, що кваліфікують злочин, більшість з яких не є взаємовиключними, зокрема, з використанням способу, небезпечного для життя багатьох осіб, максимальна межа покарання у виді позбавлення волі підвищується з восьми до десяти років, тобто на 25%. Натомість у статті 189, яка встановлює відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, при вчиненні такого злочину шляхом підпалу, затоплення чи іншого загальнонебезпечного способу, верхня межа передбаченого покарання підвищується зі шести місяців до п'яти років, тобто у 10 разів.

Суттєве удосконалення системи ознак, що кваліфікують злочин, демонструє КК УРСР від 28 грудня 1960 року⁸⁴. Якщо кількість виділених нами ознак, що кваліфікують злочин порівняно з КК УРСР 1927 року, зменшилася практично вдвічі (зі 150 до 81), то кількість статей Особливої частини, що містять такі ознаки, зросла з 33 до 38 % (від загальної кількості статей, в яких регламентуються склади конкретних злочинів).

Таке зменшення кількості ознак, що кваліфікують злочин, зумовлено насамперед наданням їм більш загального та універсального вигляду, що вивело їх за межі тісного зв'язку з конкретним складом злочину і дало можливість багаторазового використання. Якщо у КК УРСР 1922 року лише 15 із 96

⁸⁴ Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 року. К., 1961. 99 с.

(15,6%) виділених нами ознак, що кваліфікують злочин, використовувалися два і більше разів, в КК УРСР 1927 – 25 із 150 (16,7%) , то в КК УРСР 1960 року більше одного разу використано вже 31 з 81 (або 38,3%) такої ознаки. Ще більшу різницю виявляємо у кількості ознак, які використовуються 5 і більше разів: якщо в КК УРСР 1960 року таких ознак 10 (або 12,3%), то в КК УРСР 1927 року – 4 (або 2,7%), а в КК УРСР 1922 року лише одна (1%) така ознака.

Суттєво зменшилася кількість ознак, що кваліфікують злочин, близьких або тотожних за значенням. У розрізі змісту ознак, що кваліфікують злочин, найбільшу увагу законодавець приділив характеристиці суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків, способу вчинення злочину, а також множинності. Як ознака, що кваліфікує злочин, виникло поняття особливо небезпечного рецидивіста. Вперше були широко використані у сучасному кримінальному законодавстві такі ознаки, як значна шкода (ч. 2 ст. 140) та значні розміри (ч. 2 ст. 148), велика шкода (ч. 3 ст. 83) та великі розміри (ч. 3 ст. 81), інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 89), група осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 81). Істотно зменшилася кількість випадків використання ознак, що кваліфікують злочин, типу «при обтяжливих обставинах»: якщо у КК УРСР 1927 року такі ознаки використано восьмикратно, то у КК УРСР 1960 року лише один раз.

КК УРСР 1960 року вирізняється також використанням типових поєднань ознак, що кваліфікують злочин, вперше в історії розвитку радянського кримінального права.

Вагомим досягненням КК УРСР 1960 року можна також визнати відмову від регламентації ознак, що кваліфікують злочин, у санкціях статей.

Характерним для цього документа є істотне зменшення кількості законодавчих конструкцій побудови диспозицій, які регламентують кваліфіковані склади злочинів. Тут фактично ми виокремили лише три варіанти: зазначення назви злочину; використання словесних конструкцій типу «те саме діяння»; та використання конструкцій типу «діяння, передбачене...» (за винятком глави про військові злочини, вжито лише при конструюванні диспозицій з кваліфікованими складами злочинів).

Близько половини кваліфікованих злочинів об'єднують дві альтернативні ознаки, що кваліфікують злочин. Одну таку ознаку містить близько 30% перелічених складів злочинів. Незначна частина таких складів злочинів об'єднує три та чотири ознаки, що кваліфікують злочин, і один – 12 ознак.

Констатуємо відносно незначну кількість кваліфікованих складів злочину другого рівня суспільної небезпеки (так званих особливо кваліфікованих). Таких ми виокремили лише 19 (кваліфікованих – 83). Виділення кваліфікованих складів трьох рівнів суспільної небезпеки («особливо» особливо кваліфікованого) у КК УРСР 1960 року наявне лише в одному випадку (ст. 249). За винятком кваліфікованих складів умисного вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з пониженим рівнем суспільної небезпеки, а також кваліфікованого складу умисного вбивства з підвищеним рівнем суспільної небезпеки, кваліфіковані склади злочинів регламентуються в тій самій статті, що й основний. Порядок регламентації, окрім перелічених (де він є зворотним), – від найменш суспільно небезпечного до найбільш суспільно небезпечного.

З приводу побудови санкцій, що відповідають кваліфікованим складам злочинів, підхід законодавця порівняно з попереднім Кодексом, суттєво не змінився. Виключені були лише випадки, коли нижня межа покарання у виді позбавлення волі за злочин з кваліфікованим складом перевищувала верхню межу за злочин з основним складом.

Підвівши підсумки аналізу кримінально-правового законодавства, що було чинним на території України, можемо виокремити **три періоди розвитку** системи ознак, що кваліфікують злочин, для кожного з яких характерні свої тенденції та особливості.

Першим є період феодального права, з яким ми пов'язуємо тексти Руської правди, Литовські статuti, а також Права, за якими судиться малоросійський народ. Цей етап характеризується появою у праві прообразів сучасних ознак, що кваліфікують злочин, та кваліфікованих складів злочинів, поступовим розширенням їх вжитку. *Другий* період охоплює добу Російської імперії. Він вирізняється проведенням перших кодифікацій кримінального законодавства. Для цього періоду ха-

рактерне широке вживання ознак, що кваліфікують злочин, та їхня різноманітність, поява чіткого відмежування складів злочинів різного рівня суспільної небезпеки та активна їх регламентація в одній статті, широке застосування ознак, що понижують рівень суспільної небезпеки злочину, та конструювання відповідних складів злочинів. З іншого боку, цей період характеризують плюралізм конструкцій диспозицій з кваліфікованими складами злочинів та способів їх розміщення в тексті закону, а також відсутність будь-якої системності при використанні ознак, що кваліфікують злочин. *Третім* став період чинності радянського кримінального законодавства. Він вирізняється іншим підходом до кодифікації кримінального законодавства. Насамперед, для нього характерна відмова від широкого використання кваліфікованих складів злочинів з пониженим рівнем суспільної небезпеки.

Назагал історії розвитку системи ознак, що кваліфікують злочин, притаманні такі тенденції:

1) тенденція до більш широкого використання ознак, що кваліфікують злочин, у тексті кримінального закону та зростання частки кваліфікованих складів злочинів;

2) тенденція до зростання частки загальних та оціночних понять, що використовуються в ролі ознак, що кваліфікують злочин, та, відповідно, до розширення меж їх використання в тексті закону;

3) тенденція до розширення використання типових поєднань таких ознак;

4) тенденція до зменшення обсягу нормативних приписів, які регламентують кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади злочинів, уніфікації законодавчих конструкцій відповідних диспозицій;

5) тенденція до викладення кваліфікованих складів злочинів в одній статті з основним, у другій і наступних її частинах.

За відсутності кардинальних реформ законодавства про кримінальну відповідальність ці тенденції і визначають майбутній розвиток диференціації відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин.

2.2. Зарубіжний досвід регламентації ознак, що кваліфікують злочин

Наступним після правової теорії та традицій національної законотворчості чинником, який впливає на процес законотворчості, безумовно, є зарубіжний досвід. А отже, вивчення диференціації відповідальності шляхом використання ознак, що кваліфікують злочин, у законодавстві іноземних держав, в межах нашого дослідження, має фундаментальне значення, а отримані результати можуть бути використані для формулювання кінцевих висновків, а в подальшому – для удосконалення національного кримінального законодавства.

Для аналізу взято чотири групи кодексів. Першу становлять кримінальні кодекси пострадянських держав, які, очевидно, мають чимало спільного. Другу групу кодексів становлять кримінальні кодекси держав західної та центральної Європи. Зважаючи на велику кількість держав, увагу приділено лише кодексам Болгарії, Королівства Іспанія (далі – Іспанії), Королівства Нідерландів (далі – Нідерландів), Республіки Польщі (далі – Польщі), Французької Республіки (далі – Франції), Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН), Швейцарської конфедерації (далі – Швейцарії) та Королівства Швеція (далі – Швеції), які географічно рівномірно представляють Європу. Окремо інтерес викликали кодифікації кримінального законодавства держав із прецедентною системою права. Тут проаналізовано Модельний кримінальний кодекс США, на основі якого побудована низка кримінальних кодексів окремих штатів США, а також інших держав (зокрема, в незміненому вигляді був прийнятий штатом Яп Федеративних Штатів Мікронезії⁸⁵). Другим проаналізованим кодексом цієї групи є КК Каліфорнії, який істотно відрізняється від попереднього, надто підходами до диференціації кримінальної відповідальності. Четверту групу кодексів становлять кримінальні кодекси держав Далекого Сходу, серед яких виділено Китайську Народну Республіку (далі – КНР) як найбільшу за розміром та Японську

⁸⁵ Правова система Федеративних Штатів Мікронезії // Історія держави та права зарубіжних країн та правові системи країн світу. URL: <http://www.zen.in.ua/m/m%D1%96kronez%D1%96ya-m%D1%96kronez%D1%96ya-federativn%D1%96-shtati/pravova-sistema>

Державу (далі – Японія) і Республіку Корею (далі – Корея) як найбільш розвинуті економічно.

Як і очікувалося, кримінальні кодекси держав пострадянського простору концептуально є найближчими до КК України: використовуються переважно ті ж ознаки, що кваліфікують злочин; такі самі конструкції побудови диспозицій; самі ознаки мають переважно узагальнений та універсальний характер; кваліфіковані склади, за окремими винятками, регламентуються в одній статті з основним. Проте певні особливості можна віднайти і в цій групі.

Зокрема, доречно говорити про різні масштаби використання ознак, що кваліфікують злочин: більшою мірою такі ознаки використовуються у КК Азербайджанської Республіки⁸⁶, КК Республіки Молдова⁸⁷, КК Республіки Таджикистан⁸⁸, КК Російської Федерації⁸⁹, КК Республіки Узбекистан⁹⁰ (приблизно на рівні КК України); дещо менше – у Кримінальному законі Латвії⁹¹, КК Республіки Білорусь⁹², КК Республіки Вірменії⁹³, КК Туркменістану⁹⁴; і найменше – у Пенітенціарному кодексі

⁸⁶ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. по состоянию на 15 ноября 2011 г. URL: <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=4&lang=rus>

⁸⁷ Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.04.2012 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>

⁸⁸ Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 г. С изменениями и дополнениями по состоянию на 16.04.2012 г. URL: <http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/codex/>

⁸⁹ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года по состоянию на 1 марта 2012 г. URL: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>

⁹⁰ Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. по состоянию на 18.04.2012 г. URL: <http://fmc.uz/legisl.php?id=k ug>

⁹¹ Уголовный закон Латвии от 8 июля 1998 года (С изменениями, внесенными по состоянию на 16 июня 2009 года). URL: <http://www.alex-lawyer.lv/ku1.htm>

⁹² Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 г. по состоянию на 13.12.2011 г. URL: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900275&p2={NRPA}>

⁹³ Уголовный кодекс Республики Армения принят 18.04.2003 г. по состоянию на 19.03.2012. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>

⁹⁴ Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года в редакции от 10 мая 2010 г. URL: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01go

Естонської Республіки⁹⁵. Приблизно так само перелічені кодекси можна розділити і за різноманітністю використаних ознак, що кваліфікують злочин.

Є істотні розбіжності і в плані деталізації диференціації відповідальності: скажімо, у Пенітенціарному кодексі Естонії, як правило, щодо одного основного складу злочину передбачається лише один кваліфікований склад; у КК Вірменії, КК Азербайджану, КК Білорусі, Кримінальному законі Латвії – 1–2 кваліфіковані склади; в середньому 2 кваліфіковані склади регламентуються в статтях КК Таджикистану, КК Туркменістану, КК Узбекистану, КК Молдови, КК Російської Федерації; і найдетальніше диференціюється відповідальність із проаналізованих – у КК Казахстану – в середньому представлено 2–3 кваліфіковані склади (при обчисленні до уваги бралися лише статті, відповідальність у яких диференціюється взагалі).

Найбільша кількість ознак, що кваліфікують злочин, у межах однієї частини статті серед кодексів аналізованої групи наведена у КК Казахстану, КК Таджикистану, КК Узбекистану, КК Молдови. Дещо менше ознак (3–4) поєднується у частинах статей КК Вірменії, КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Туркменістану, КК РФ, Кримінальному законі Латвії. Найменше – переважно по одній–дві ознаки, регламентовано у частинах статей Пенітенціарного кодексу Естонії.

Найбільш системно ознаки, що кваліфікують злочин, регламентуються, як видається, у КК Вірменії та в Пенітенціарному Кодексі Естонії. Тут законодавець максимально намагається застосовувати однакові ознаки чи однакові їх поєднання у схожих складах злочину.

Регламентація системи ознак, що кваліфікують злочин, у Загальних частинах кримінальних кодексів аналізованої групи, як правило, обмежується дефініюванням окремих ознак, положенням про неприпустимість врахування при призначенні покарання обставин (як обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання), передбачених у вигляді ознак складу злочину, а також передбаченням зміни санкції в разі рецидиву, небезпечного рецидиву та особливо небезпечного рецидиву.

⁹⁵ Пенитенциарный кодекс Эстонии: принят 06.06.2001 г. с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.06.2005 г. URL: www.riigikantslei.ee/arhiiv/rto/pae/2005/pae_nr17_06-12-2005.pdf

Виняток становить Пенітенціарний Кодекс Естонії, в Загальній частині якого, по суті, жодних положень, які би стосувалися системи ознак, що кваліфікують злочин, не передбачено.

Слушно зупинитися на питанні диференціації відповідальності при рецидиві, що, на відміну від КК України, передбачено у Загальних частинах більшості кримінальних кодексів аналізованої групи. Незважаючи на таку тенденцію, відповідні норми у різних кримінальних кодексах сформульовано по-різному. Приміром, КК Казахстану передбачає, що строк і розмір покарання при рецидиві злочинів не можуть бути менше однієї третини максимального строку і розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого за вчинений злочин, при небезпечному рецидиві злочинів – не менше двох третин, а особливо небезпечному рецидиві злочинів – не менше трьох четвертих максимального строку та розміру найбільш суворого виду покарання. За КК Білорусі, строк покарання в разі небезпечного рецидиву не може бути менше половини, а особливо небезпечного рецидиву – не менше двох третіх максимального терміну найсуворішого виду покарання. Відповідно ж до КК Таджикистану, термін покарання при рецидиві злочинів не може бути нижче половини максимального строку найбільш суворого виду покарання, передбаченого за вчинений злочин, при небезпечному рецидиві злочинів – не менше двох третин, а в разі особливо небезпечного рецидиву злочинів – не менше трьох четвертих максимального строку найсуворішого виду покарання, передбаченого за вчинений злочин.

Різні підходи виявляються і під час дефініювання ознак, що кваліфікують злочин. Скажімо, у КК Азербайджану, КК Казахстану, КК Російської Федерації, КК Таджикистану та КК Туркменістану поняття ознак, що кваліфікують злочин, визначаються у примітках до статей, де використовується ознака (як і в КК України). КК Білорусії передбачає примітки до Глав Особливої частини, що сформульовані на початку Глави та призначені, насамперед, для дефініювання ознак, що кваліфікують злочин, використаних у цій Главі, а також статтю Загальної частини (ст. 4) «Роз'яснення окремих термінів Кримінального кодексу», де визначені терміни, загальні для всього КК (зокрема «посадова особа», «малолітня особа», «неповнолітня особа», «корисливий мотив», хуліганський мотив», «група

осіб», «загально-небезпечний спосіб», «систематичність» та деякі інші. В Особливій частині КК Вірменії визначенню термінів присвячені останні частини статей. Такий підхід є доволі вдалим, оскільки інформація про зміст та обсяг того чи іншого поняття, що мають значення при кваліфікації, не виводиться за межі основного тексту статті, зберігаючи повноцінні ознаки правової норми.

У Загальній частині КК Молдови останньою главою (Глава XIII) передбачено «Значення деяких термінів та виразів у цьому кодексі», де роз'яснено, зокрема, такі поняття, як «посадова особа», «публічна особа», «особа, яка займає відповідальну державну посаду», «воєнний час, «великі та особливо великі розміри», «значна та істотна шкода» (при цьому значення останніх єдине для всього КК) тощо. Безпосередньо у статтях Особливої частини зміст ознак, що кваліфікують злочин, не розкривається. Схожа ситуація із КК Узбекистану, однак тут розділ «Правове значення термінів» (Розділ 8) міститься наприкінці Особливої частини.

У Пенітенціарному кодексі Естонії ознаки, що кваліфікують злочин, не роз'яснюються взагалі, а в Кримінальному законі Латвії – лише при регламентації в Загальній частині інститутів співучасті та множинності.

Характерною рисою кримінальних кодексів країн пострадянського простору за окремими винятками (що стосується також і КК України) є індексація ознак, що кваліфікують злочин (тобто виділення ознак в окремі пункти та їх позначення). Приміром, у КК Молдови, Пенітенціарному кодексі Естонії, КК Вірменії та КК Узбекистану, за деякими винятками, індексуються всі ознаки, що кваліфікують злочин, якщо у частині статті (статті) є дві та більше неоднорідних ознак, а в Пенітенціарному кодексі Естонії навіть і однорідні ознаки. У КК Казахстану, КК Азербайджану, КК Таджикистану, КК Туркменістану та КК РФ, за загальним правилом, індексації піддано ознаки, якщо в частині статті таких дві або три неоднорідних. Натомість у КК Білорусії індексація ознак, що кваліфікують злочин, застосована доволі рідко, а в Кримінальному законі Латвії відсутня взагалі.

У більшості названих кримінальних кодексів ознаки, що кваліфікують злочин, позначаються літерами з дужкою (кри-

мінальні кодекси Молдови, Узбекистану, Казахстану, Туркменістану, Таджикистану, Російської Федерації, кримінальні кодекси Вірменії та Білорусі, а також Пенітенціарний кодекс Естонії використовують задля цього цифру із дужкою. Індекс ознаки (кількох ознак), що кваліфікує злочин, у КК Азербайджану включає порядкові номери статті, частини статті та пункту, що виділяє ознаку (наприклад, 145.1.3).

Не використано у кримінальних кодексах аналізованої групи і єдиного підходу стосовно впливу ознак, що кваліфікують злочин, на зміну санкції. Зокрема, у КК Таджикистану в більшості випадків максимальне значення санкції щодо основного складу рівне мінімальному значенню санкції, що відповідає кваліфікованому складу (тобто ступеневість санкцій), в інших випадках має місце розрив між такими значеннями, і рідше – накладання розмірів покарань. У КК Узбекистану поширені і накладання покарань, і їх ступеневість, однак перший варіант превалює. У КК Молдови названі варіанти поширені в рівних межах. Кримінальний закон Латвії та Пенітенціарний кодекс Естонії (звісно, за деякими винятками) передбачають накладання розмірів покарань. Інші ж із проаналізованих вище кримінальних кодексів містять так чи інакше всі три варіанти, хоча дещо переважає накладання розмірів покарань.

Цікаві особливості виявляються під час аналізу окремих кваліфікованих складів злочину. Зокрема, ознаками, що кваліфікують умисне вбивство, виступають «з метою використання частин тіла чи тканин потерпілого» (КК Вірменії, КК Азербайджану, КК Білорусі та ін.), «щодо особи, яка перебувала у безпорадному стані» (КК Казахстану), «щодо престарілої особи, яка перебуває у безпорадному стані» (КК Білорусі), «з мотивів соціальної ворожнечі» (КК Казахстану), «з мотивів кровної помсти» (КК Казахстану, КК Таджикистану, КК Російської Федерації та ін.), «з релігійних переконань» (КК Узбекистану). Згідно з деякими кодексами, вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час чи після пологів карається м'якше, лише коли воно було вчинене в умовах психотравмівної ситуації чи в стані психічного розладу, що не виключає осудності (КК Вірменії, КК Білорусі). У низці кодексів при введенні такої ознаки, як «спричинення смерті», дається вказівка на необережну форму вини щодо такого наслідку (КК Вірменії, КК Білорусі).

Ознаками, що кваліфікують крадіжку, виступають «щодо наркотичних, психотропних, сильнотоксичних отруйних чи радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї чи боєприпасів» (Кримінальний закон Латвії), та «якщо об'єктом була вогнепальна зброя, боєприпаси, вибухові речовини, джерела радіоактивного випромінювання, наркотичні, психотропні речовини та прекурсори, предмети, що мають велику наукову, культурну чи історичну цінність» (Пенітенціарний кодекс Естонії), «з проникненням в салон транспортного засобу» та «з нафтопроводу» (КК Казахстану), «з використанням умов суспільного чи природного лиха» (КК Таджикистану) чи «в період лиха» (КК Молдови), «з одягу, сумки чи іншого багажу, що знаходиться при особі» та «з проникненням в комп'ютерну систему» (КК Узбекистану), «з нафтопроводу, нафтопродуктопроводу, газопроводу» (КК Російської Федерації).

Трапляються також такі ознаки, як «у виді ремесла» (ст. 213 КК Вірменії), «у виді промислу» (ст. 199 КК Молдови), «неодноразово» (ст. 175 КК Казахстану), «особою, два і більше разів судимою за...» (ст. 177 КК Азербайджану), «злочинною організацією» (ст. 193 КК Казахстану), «при небезпечному» та «при особливо небезпечному рецидиві» (ст. 104 КК Таджикистану), «особливо небезпечним рецидивістом» (ст. 97 КК Узбекистану), «двома або більше особами» (є чи не найпоширенішою ознакою КК Молдови), «з наперед обдуманим умислом» (ст. 145 КК Молдови), «із приховуванням обличчя за допомогою спеціальної накладки чи маски, або іншим способом, що перешкоджає встановленню особи» (ст. 200 Пенітенціарного кодексу Естонії «Розбій»).

Серед інших цікавих особливостей системи ознак, що кваліфікують злочин, вирізняється те, що КК Російської Федерації як ознаки, що кваліфікують злочин, не використовує видів множинності (окрім деяких винятків стосовно спеціального рецидиву, що стало результатом внесення змін, а в КК Молдови, такі ознаки використані лише в окремих випадках).

Кримінальним кодексам держав західної та центральної Європи в плані системи ознак, що кваліфікують злочин, та й загалом не притаманна така схожість за формою та змістом, як для кодексів держав пострадянського простору. Вони доволі різноманітні що за обсягом використання ознак, що за

підходами до їх вибору, формальною різноманітністю, відображенням впливу ознак на суспільну небезпеку тощо. Деякі подібності можна прослідкувати лише у конструкціях диспозицій з кваліфікованими складами та окремих використаних ознаках.

Назагал диференціація відповідальності шляхом використання ознак, що кваліфікують злочин, передбачена значно менше, ніж у кримінальних кодексах країн пострадянського простору, зокрема й України. У більшості кодексів відповідальність диференціюється не широко, кваліфіковані склади сконструйовано лише для найпоширеніших злочинів, кількість таких складів переважно один, за винятком таких злочинів, як вбивство, тілесне ушкодження, крадіжка, відповідальність за які традиційно детально диференціюється. Непоширене конструювання кваліфікованих складів компенсується широкими рамками санкцій, в яких часто визначається лише верхня межа. З огляду на це, як ознаки, що кваліфікують злочин, передбачаються лише найбільш характерні обставини та ті, що значно змінюють ступінь суспільної небезпеки. Характерним є високий рівень специфічності ознак, що кваліфікують злочин, для конкретного складу. Обсягу таких ознак притаманні як високий рівень казуальності, так і узагальнення. Прикладом останнього можна назвати доволі часто використовувані ознаки типу «якщо злочин визнається тяжким» чи «якщо злочин є менш тяжким» (КК Болгарії, КК Іспанії, КК ФРН, КК Швеції).

Кваліфіковані склади злочину регламентуються і в одній, і в різних статтях з основним складом, а для деяких кодексів властива регламентація таких складів в одній частині статті. При побудові диспозицій, що регламентують кваліфіковані склади, навіть в межах одного акта, переважно використано цілу низку різних конструкцій.

Із аналізованої групи кодексів систему ознак, що кваліфікують злочин, найширше використовує КК Швеції⁹⁶ – майже щодо кожного основного складу злочину тут передбачено кваліфікований склад. Дещо поступається в цьому плані КК

⁹⁶ Беяева С. С. Уголовный кодекс Швеции по состоянию на 1 мая 1999 года. М., 2000. 167 с.

Болгарії⁹⁷. Достатньо широко кваліфіковані склади наведені в КК Франції⁹⁸ та КК Іспанії⁹⁹. Менш активна регламентація ознак, що кваліфікують злочин, та кваліфікованих складів характерна для кримінальних кодексів ФРН¹⁰⁰, Швейцарії¹⁰¹, Нідерландів¹⁰² та Польщі¹⁰³.

Розмаїтість ознак, що кваліфікують злочин, найбільше властива КК Франції, КК Нідерландів, КК Іспанії та КК Болгарії. Дещо менша кількість таких ознак трапляється у КК ФРН та КК Швейцарії, а ще менша – у КК Швеції. Найменшою кількістю ознак, що кваліфікують злочин, із числа проаналізованих кодексів заданої групи характеризується КК Польщі.

Для кодексів цієї групи, порівняно з попередніми, притаманне ширше використання ознак, що відображають зниження суспільної небезпеки злочину. Особливо помітно це в КК Болгарії, КК Іспанії, КК Швеції. Більшість кримінальних кодексів цієї групи передбачають пом'якшення відповідальності за вбивство, при вчиненні його під впливом співчуття до потерпілого за його наполегливим проханням.

Системність використання ознак, що кваліфікують злочин, серед кодексів аналізованої групи більш-менш прослідковується лише на рівні схожих складів злочину, а рідше – окремих структурних одиниць. Найменш системними в цьому плані є КК ФРН, КК Швейцарії та КК Іспанії.

Регламентуються кваліфіковані склади злочину у більшості з проаналізованих кодексів: як у межах однієї статті з основним, так і в різних статтях. У КК Франції переважає

⁹⁷ Лукашов А. И., Милушев Д. В., Айдаров И. И. Уголовный кодекс Республики Болгария. Мн., 2000. 192 с.

⁹⁸ Головки Л.В., Крылова Н. Е. Уголовный кодекс Франции: принят в 1992 г., вступил в силу с 1 марта 1994 г. с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. СПб., 2002. 648 с.

⁹⁹ Кузнецова Н. Ф., Решетников Ф. М. Уголовный кодекс Испании. М., 1998. 218 с.

¹⁰⁰ Серебренникова А. В. Уголовный кодекс ФРГ. М., 2000. 208 с.

¹⁰¹ Кузнецова Н. Ф., Серебренникова А. В. Уголовный кодекс Швейцарии. М., 2000. 138 с.

¹⁰² Волженкин Б. В., Миронова И. В. Уголовный кодекс Голландии. СПб., 2000. 253 с.

¹⁰³ Ustawa z dnia czerwca 1997 r. Kodeks karny. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/download;jsessionid=574AB6941F71C2606EBBFCA05FA72B55?id=WDU19970880553&type=3>

використання різних статей, у інших кодексах – однієї статті (найбільш виражене у КК Польщі). У КК Нідерландів трапляється регламентація в окремі статті кваліфікованих складів відразу кількох злочинів, передбачених різними статтями. У КК ФРН, КК Нідерландів, КК Іспанії та КК Швейцарії є численні випадки регламентації кваліфікованих складів в одній частині статті з основним. Ознаки, що кваліфікують злочин, переважно індексуються, за винятком кримінальних кодексів Швеції, Швейцарії та Польщі. Перелічені кодекси одночасно вирізняються і найменшою середньою кількістю таких ознак в одному кваліфікованому складі. Натомість провідне становище в цьому займають КК Франції та КК Болгарії.

Стосовно впливу на покарання ознак, що кваліфікують злочин, то санкції, відповідні основному та кваліфікованому складу, за загальним правилом, накладаються. Виняток становить КК Франції, який застосовує абсолютно визначені санкції.

Зважаючи на суттєві відмінності кримінальних кодексів цієї групи, вважаємо за доцільне зупинитися на кожному з них більш детально.

Особливістю КК ФРН видається акцент на використанні таких ознак, як «в особливо тяжких випадках», та «в менш тяжких випадках». Якщо такі ознаки регламентовані в окремих статтях, то статті мають назву, відповідно, «особливо тяжкий випадок...(назва злочину)» та «менш тяжкий випадок...». У деяких статтях після санкції подаються примірні переліки таких випадків. Характерні також такі назви статей, як «тяжке...(назва злочину)», однак у цьому випадку у диспозиції зазначаються вже конкретні ознаки. Особливою рисою КК ФРН слід назвати незначну зміну санкції при наявності кваліфікованих складів злочину (середнє значення строку покарання у виді позбавлення волі в багатьох випадках змінюється менш як на 20%).

Концептуально схожим до КК ФРН є КК Швеції, відповідальність за яким часто диференціюється з використанням таких загальних формулювань, як «якщо злочин визнається тяжким» (ст. 6 глави 3), «якщо злочин є менш тяжким» (ст. 1 глави 4), «якщо злочин є малозначним» (ст. 7 глави 3) тощо. При цьому самі ознаки, що кваліфікують злочин, по суті,

не називаються, а лише даються окремі критерії для їх встановлення. Наприклад, в абзаці 2 статті 3 глави 12 сказано «при визначенні чи є злочин (тобто умисне знищення чи пошкодження майна) тяжким, особливу увагу слід звернути на те, чи становило вчинене діяння надзвичайну небезпеку для життя чи здоров'я кого-небудь, або шкода спричинена будь-якому предмету великого культурного чи фінансового значення, або шкода є значною для потерпілого». У такий спосіб диференціація відповідальності значною мірою переноситься на суддю.

У КК Франції відповідальність диференціюється дуже широко, про що, насамперед, свідчить обсяг акта, однак при цьому очевидну перевагу надано створенню так званих спеціальних складів злочину, а не кваліфікованих. Натомість диференціація відповідальності шляхом використання ознак, що кваліфікують злочин, здійснена виражено нерівномірно. Скажімо, щодо катування та актів жорстокості передбачено 7 кваліфікованих складів. У Книзі 1 цього акта в 2 підрозділі третього розділу передбачено відділ III «Визначення деяких обставин, що тягнуть обтяження покарань», однак там дано лише визначення організованої банди, попереднього умислу, злону, влізання та зброї¹⁰⁴. Стосовно окремих ознак, що кваліфікують злочин, ми звернули увагу на такі, як «якщо він (тобто злочин), передує іншому злочину, супроводжує інший злочин або слідує за іншим злочином» (ст. 222-2), «декількома особами, що діють як виконавці чи співучасники» (тобто будь-яка співучасть у традиційному для вітчизняної науки розумінні) (ст. 222-3). Не використовуються в цьому Кодексі як ознаки складу злочину жодні розміри.

КК Швейцарії за відносно незначних масштабів використання ознак, що кваліфікують злочин, характеризується досить значною їх різноманітністю. При цьому ознаки, за деякими винятками, не узагальнені, а стосуються конкретного злочину і переважно використовуються одноразово. Будь-які загальні положення чи дефініції, що стосуються ознак, які кваліфікують злочин, відсутні, а тому говорити про якусь систему таких ознак за цих умов доволі складно.

¹⁰⁴ Головки Л.В., Крылова Н.Е. Уголовный кодекс Франции: принят в 1992 г., вступил в силу с 1 марта 1994 г. с изм. и доп. по состоянию на 1 янв. 2002 г. СПб., 2002. С 156-157.

Цікавим у плані регламентації ознак, що кваліфікують злочин, є КК Нідерландів. Хоча масштаби використання ознак, що кваліфікують злочин, і можна окреслити як незначні, різноманітність їх є достатньою. Найпоширенішими ознаками є «смерть особи», «(якщо злочин вчинили) спільно дві і більше особи», а також різні види тілесних ушкоджень як наслідок злочину. Досить широко використані ознаки, які позначають обсяг умислу (наприклад, «якщо злочинець знає чи має вагомні підстави вважати, що в результаті цього виникне небезпека для іншої особи»). Конструкції побудови диспозицій, що регламентують кваліфіковані склади, зазвичай не містять прямого посилання на попередню статтю, а вказується лише сама ознака чи кілька ознак. Цому Кодексу властива регламентація в окремії статті ознак, що кваліфікують відразу кілька злочинів. Трапляються випадки передбачення окремої санкції при сукупності ознак, що кваліфікують злочин (наприклад, в ч. 2 ст. 211 (крадіжка)). Ще однією особливістю цього Кодексу є те, що в одній статті об'єднуються переважно ознаки однієї групи (наприклад, лише ознаки, що характеризують суспільно небезпечний наслідок). Тому навіть однакові за впливом на суспільну безпеку злочину ознаки можуть регламентуватися в різних статтях. Зміна санкції полягає у підвищенні верхньої межі. Водночас, в окремих випадках, при регламентації ознаки (ознак), що кваліфікує злочин, традиційна санкція не передбачається, натомість дається лише вказівка про можливість збільшення строку покарання на третину.

КК Іспанії вирізняється чи не найширшим серед проаналізованих кодексів конструюванням складів злочину зі зниженим рівнем суспільної безпеки. На зразок КК ФРН та КК Швеції, цей Кодекс використовує, хоч і значно менше, схеми «якщо посягання було тяжким» та «якщо посягання було менш тяжким». Дещо особливим є підхід до зміни покарання у зв'язку з наявністю ознак, що змінюють суспільну безпеку злочину. Часто під час регламентації таких ознак дається лише вказівка про призначення покарання ближче до верхньої чи до нижньої межі, а відтак отримуємо щось посереднє між ознаками, що кваліфікують злочин, у нашому розумінні та обставинами, що обтяжують чи пом'якшують покарання. В окремих випадках міститься вказівка про призначення за певних обставин

покарання, рівного верхній межі санкції, що відповідає основному складу. Серед використаних ознак, що кваліфікують злочин, ми звернули увагу на такі, як «при двох і більше обставинах, що обтяжують покарання, передбачених попередньою статтею» (ст. 140), «якщо мала місце будь-яка обставина, що обтяжує покарання» (ст. 148), «якщо діяння вчиняється трьома і більше особами, що діють у групі» (ст. 180), «спричинена шкода має особливу тяжкість» (ст. 271), «якщо була спричинена менш тяжка шкода, враховуючи методи чи наслідки, що настали» (ст. 147). Визначення термінів, котрі використовуються для позначення ознак, що кваліфікують злочин, наводяться безпосередньо в статтях, де такі вживаються, а також, що, безумовно, є ще однією особливістю цього КК, більшість розділів Книги II передбачають глави з назвою «Загальні положення до попередніх глав» або «Загальні положення», де, зокрема, розкривається зміст термінів, використаних у Розділі, також і ознак, що кваліфікують злочин, а іноді регламентуються й окремі ознаки та їх вплив на покарання.

Система ознак, що кваліфікують злочин, КК Болгарії відображає як підходи, характерні для держав пострадянського простору, так і держав Західної Європи, маючи zarazом свої доволі цікаві особливості. Відповідальність з використанням таких ознак, незважаючи на широкі рамки санкцій, диференціюється достатньо широко. Кодекс вирізняється значною різноманітністю ознак і за формою, і за змістом. Широко використовуються ознаки, що зменшують суспільну небезпеку злочину. Характерною є і значна різноманітність конструкцій побудови диспозицій з кваліфікованими складами. Однією з таких є регламентація основного та кваліфікованого складу злочину в одному абзаці з використанням виразу «а в особливо тяжких випадках...». Заслуговує на увагу той факт, що при конструюванні одного кваліфікованого складу злочину щодо кількох основних часто передбачаються дві окремі санкції. Таким чином більш об'єктивно, принаймні з погляду логіки, відображається суспільна небезпека кожного зі злочинів за наявності обставин, позначених ознаками, що кваліфікують злочин. Такий самий прийом застосовано і в низці випадків конструювання так званого особливо кваліфікованого складу злочину: в цьому випадку санкція диференціюється

залежно від того, чи наявні ознаки кваліфікованого складу злочину нижчого рівня суспільної небезпеки. Найпоширеніше використовуються такі ознаки, як повторно, при небезпечному рецидиві, із застосуванням насильства чи погроз, посадовою особою, особливо тяжкий випадок, малозначний випадок, великий розмір. Як ознаки, що знижують рівень суспільної небезпеки, в деяких випадках виступає позитивна посткримінальна поведінка, зокрема, в разі крадіжки і привласнення – це повернення викраденого чи відшкодування його вартості до закінчення судового слідства. Стосовно дефініювання ознак, що кваліфікують злочин, таке представлення лише у Загальній частині, де передбачено Главу «Додаткове положення». Там, зокрема, роз'яснено такі терміни, як «посадова особа», «особливо тяжкий випадок», «малозначний випадок», «воєнний час», «злочин, вчинений двома і більше особами», «податки у великих розмірах».

На противагу КК Болгарії, в КК Польщі ознаки, що кваліфікують злочин, для диференціації кримінальної відповідальності використовуються зрідка. Очевидну перевагу надано так званим спеціальним складам злочину, що є вже традиційним для кримінального законодавства цієї держави. Найпоширенішими ознаками, що кваліфікують злочин, виступають наслідок у виді смерті чи тяжкого тілесного ушкодження, використовуються поняття значна та велика майнова шкода, а також значні та великі розміри, реальне значення яких наведено у Загальній частині і є єдиним для всього Кодексу. Із ознак, які зменшують рівень суспільної небезпеки, доволі широко використано «у випадках меншого значення». Вдало, на наш погляд, прописана ознака «коли особа однією дією вбиває більше ніж одну особу», що кваліфікує умисне вбивство. Покарання при наявності ознак, що кваліфікують злочин, змінюється неістотно (20–30% середнього значення). Деякий інтерес КК Польщі викликав стосовно регламентації ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині. По-перше, тут регламентується низка ознак, що кваліфікують злочин, та визначається їхній вплив на покарання, передбачене за злочин з основним складом. Скажімо, у ст. 57а зазначено, що, засуджуючи за проступок хуліганського характеру, суд встановлює покарання за доведений винному злочин не нижче нижньої межі санкції, збільшеної

наполовину. У § 1 ст. 64 передбачається збільшення наполовину верхньої межі покарання, якщо особа, засуджена до позбавлення волі за умисний злочин, упродовж 5 років після відбуття щонайменше 6 місяців покарання вчинить умисний злочин, схожий до злочину, за який її було засуджено. В § 2 цієї статті зазначено, що якщо винний, раніше засуджений за таких самих умов, який відбув не менше 1 року покарання у виді позбавлення волі і протягом 5 років після повного чи часткового відбування покарання вчиняє знову умисний злочин проти життя і здоров'я, зґвалтування, розбій, крадіжку зі зломом чи інший злочин із застосуванням чи погрозою його застосування, суд призначає покарання позбавленням волі вище нижньої межі санкції, і може його підняти до верхньої межі, збільшеної наполовину. Згідно зі ст. 65 цього Кодексу, дію такого положення розширено також на осіб, які із вчинення злочинів зробили для себе стале джерело доходів, вчиняють злочин у складі організованої групи чи об'єднання, що має на меті вчинення злочину, та стосовно особи, яка вчинила злочин терористичного характеру. По-друге, в Загальній частині передбачено Розділ XIV «Роз'яснення термінів, що використовуються в кодексі», де, зокрема, розтлумачено такі терміни, як «схожий злочин», «майно значної та великої вартості», «значна шкода та шкода у великих розмірах», «публічна службова особа», «злочин терористичного характеру», «проступок хуліганського характеру» тощо.

У Модельному КК США¹⁰⁵ та КК Каліфорнії¹⁰⁶ застосовано кардинально інші підходи до диференціації відповідальності порівняно з аналізованими вище кодексами. Зокрема, у Модельному кодексі США всі злочини поділяються на фелонії, місдемінори та дрібні місдемінори. Дані фелонії поділяють на 3 ступені. Кожному зі заданих видів злочину притаманні конкретно визначені межі покарання. Тож у статтях, де описуються конкретні злочини, санкція як така не передбачається. При цьому часто вказуються обставини, за яких заданий злочин слід відносити до більш небезпечного чи менш небезпечного

¹⁰⁵Примерный уголовный кодекс США. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1250258&subID=100114498,100114499,100114503,100114516>

¹⁰⁶California penal code. URL: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=pen>

виду. Окрім цього, в Частині I, де містяться норми загального значення, передбачено низку обставин, які надають судді право застосовувати продовжені строки тюремного ув'язнення (зокрема, якщо підсудний вперто вчиняє злочини, є професійним злочинцем, небезпечною особою тощо – стаття 7.03). Названі дві групи обставин, хоч і дещо відносно, можна долучити до категорії ознак, що кваліфікують злочин, адже вказівка на можливість застосування таких «продовжених строків» є не що інше як елемент, який створює окрему, суворішу санкцію.

По-іншому і одночасно дещо ширше, з використанням ознак, що кваліфікують злочин, диференційована відповідальність у КК Каліфорнії. Найпоширенішим є виокремлення двох рівнів злочину. До категорії злочину першого рівня відносять ті злочини, які характеризуються тими чи іншими додатковими обставинами, що збільшують суспільну небезпеку, тобто це не що інше як кваліфікований склад злочину. Зокрема, вбивство першого ступеня має місце, «якщо воно здійснювалося з використанням руйнівних пристроїв чи вибухівки, зброї масового знищення, завідомого застосування бронейних боєприпасів, отрути, засідки, тортур чи іншого виду насильницького, умисного та заздалегідь обдуманого вбивства, або яке відбувається при спробі вчинення підпалу, зґвалтування, викрадення авто, грабежу, розбою, заподіяння каліцтва, викрадення людей, пошкодження майна чи інших дій, що караються статтями ...» (ст. 189). Окрім цього, залежно від певних обставин, відповідальність може диференціюватися і в межах одного рівня. Приміром, обставиною, що диференціює вбивство першого ступеня, передбачаючи безальтернативно довічне позбавлення волі без можливості умовного звільнення, є його вчинення на ґрунті ненависті (ст. 190.03). У ст. 190.02 передбачено низку обставин, за наявності хоча б однієї з яких призначається смертна кара або довічне позбавлення волі без можливості дострокового звільнення. Інколи злочини різних ступенів мають власну назву, наприклад, «велика крадіжка» (grand theft) та «дрібна крадіжка» (petty theft). В окремих випадках виділяється склад злочину типу «кваліфікований», «ускладнений» (aggravated) (ст. 205). Окрім цього, варто зазначити, що диференціація відповідальності доволі часто є кількарівневою. До того ж, відповідальність спочатку

диференціюється за однією ознакою, а далі окремо диференціюється залежно від наявності інших ознак, де перша ознака вже виступає в ролі обов'язкової. Окремі ознаки, що кваліфікують злочин, зазвичай є специфічними щодо кожного злочину та достатньо казуїстичними.

У КК КНР¹⁰⁷ диференціація відповідальності шляхом використання ознак, що кваліфікують злочин, реалізована досить широко – передбачені такі ознаки у переважній більшості статей. Однак їхня кількість в одній статті, як правило, є незначною – 1–3 ознаки. В статті регламентуються найчастіше два кваліфіковані склади, рідше – один. При цьому здебільшого використовується конструкція «ті самі діяння», що робить цей кодекс схожим із кримінальними кодексами держав пострадянського простору. Використовуються (причому чи не найширше) такі ознаки, як «при обставинах, що обтяжують відповідальність», «при обставинах, що особливо обтяжують відповідальність» та «при обставинах, що пом'якшують відповідальність». Ознаками, що кваліфікують корисливі злочини, здебільшого виступають великі та особливо великі розміри, а кваліфікованими за наслідками – часто значна та особливо значна шкода. Ще однією особливістю цього КК є відсутність будь-яких загальних норм, які стосуються ознак, що кваліфікують злочин, і відсутність їх дефініцій. Санкції у КК КНР суворо побудовані так, що максимальне значення санкції, яке відповідає основному складу, рівне мінімальному значенню санкції кваліфікованого.

У КК Кореї¹⁰⁸ кваліфіковані склади трапляються зрідка, різноманітність ознак, що кваліфікують злочин, є незначною. Найпоширеніше представлені такі ознаки, як «з метою спричинити шкоду іншій особі», «спричинення смерті», «звично», «щодо родича по прямій лінії та другого з подружжя», «через посадову чи грубу необережність», «з погрозою застосування небезпечної зброї». Інші ж ознаки є вузько специфічними або

¹⁰⁷ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики: принят на 5-й сессии Всекитайского собрания народных представителей шестого созыва 14 марта 1997 г. URL: <http://ukknf.ucoz.ru/index/0-13>

¹⁰⁸ Коробеев А. И., Верхоляк В. В. Уголовный кодекс Республики Корея с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 октября 2003 г. СПб., 2004. 240 с.

ж використовуються в одиничних випадках. Немає ознак із використанням розмірів, ознак, що характеризують співучасть (за одним винятком), а також надто узагальнених ознак. Регламентуються ознаки, що кваліфікують злочин, як в окремих, так і в одній статті з основним, а інколи – і в одній частині з основним. Для статей, в яких регламентовано ознаки, що кваліфікують злочин, характерні назви типу «Складний випадок...», «Особливий випадок...», «Пом'якшення покарання», «Обставини, що обтяжують вину», «Звичні діяння». Властиве цьому Кодексу конструювання кваліфікованих складів злочину відразу для кількох чи навіть багатьох основних. Зокрема, у главі, присвяченій службовим злочинам, регламентовано посилення покарання в 1,5 раза, якщо будь-який злочин, не передбачений цією главою, вчинений службовою особою з використанням службового становища. В низці статей передбачено обставини, які зумовлюють пом'якшення покарання (інколи альтернативно зі звільненням) за певний злочин (наприклад, у ст. 153), саме ж пом'якшення регламентовано у ст. 55 «Обов'язкове пом'якшення». У ній чітко прописано, як змінюються межі різних видів покарань та самі види покарань відповідно до наявності підстав для пом'якшення покарання. В «Загальних положеннях» регламентується також подвоєння максимальної межі покарання при рецидиві.

Диференціація відповідальності шляхом використання ознак, що кваліфікують злочин, у КК Японії¹⁰⁹ реалізована за таким же підходом, що і в КК Кореї. Особливостями насамперед є ще менші масштаби використання такого засобу у Частині 2 «Злочини» та ширше конструювання так званих спеціальних складів.

Отже, ознаки, що кваліфікують злочин, як засіб диференціації кримінальної відповідальності використовуються у всіх проаналізованих кодифікаціях кримінального законодавства. Відмінність криється лише в масштабах та системності використання, різноманітності за змістом, способах побудови кваліфікованих складів злочину, дефініюванні, регламентації

¹⁰⁹ Уголовный кодекс Японии: Закон № 45 от 24 апреля 1907 года в редакции Закона № 91 от 12 мая 1995 года. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241616&subID=100097517,100097518,100097561,100097891>

загальних положень. Зарубіжне законодавство містить цілу низку рішень, які заслуговують на вивчення в процесі удосконалення системи ознак, що кваліфікують злочин, КК України.

Зокрема, видається доцільним реалізувати:

1) ширше, порівняно з КК України, використання типових поєднань ознак, що кваліфікують злочин, особливо у схожих складах злочину;

2) передбачення окремого структурного елементу, присвяченого роз'ясненню термінів загального значення, зокрема й ознак, що кваліфікують злочин (найбільш вдалим розміщенням такого структурного елементу, на наш погляд, є початок (на зразок КК Білорусі) або кінець (на зразок кримінальних кодексів Молдови, Болгарії, Польщі та Нідерландів) Загальної частини);

3) виокремлення ознак, що кваліфікують злочин, у пункти та їх позначення (найоптимальнішим варіантом видається виокремлення кожної з ознак, що не виключають одна одну, на зразок Пенітенціарного кодексу Естонії, а не груп однорідних ознак, як це передбачено кримінальними кодексами більшості пострадянських держав, і позначення таких пунктів цифрами з дужкою).

Заслужують на увагу та вивчення такі рішення, як-от:

1) роз'яснення термінів, використаних у межах розділу, глави чи іншого структурного елементу, у перших статтях цих структурних елементів;

2) відмова від використання приміток на користь вищезазначених варіантів роз'яснення термінів (із проаналізованих кримінальних кодексів примітки передбачені лише у кодексах деяких пострадянських держав);

3) більш поширене конструювання складів злочину зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, що реалізовано в кримінальних кодексах західноєвропейських держав;

4) регламентація окремих ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність із визначенням кратності їх впливу на санкцію;

5) регламентація ознак, що кваліфікують відразу кілька злочинів, передбачених у певному розділі чи іншому структурному елементі, в окремих статтях цього структурного елементу із визначенням кратності їх впливу на санкцію;

6) обумовленість пом'якшення відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час або відразу після пологів психотравмівною ситуацією чи станом психічного розладу, що не виключає осудності, або ж принаймні відсутністю наперед обдуманого умислу;

7) передбачення складу умисного вбивства зі зниженим ступенем суспільної небезпеки за ознакою «під впливом співчуття до потерпілого та за його категоричним та наполегливим проханням» (така норма, зокрема, передбачена у кримінальному законодавстві Польщі, Голландії, ФРН, Швейцарії);

8) зазначення в диспозиції психічного ставлення до наслідку, який виступає в ролі ознаки, що кваліфікує злочин (у багатьох з проаналізованих кодексів зарубіжних держав, також пострадянських, у самих диспозиціях зазначається про необережне чи умисне ставлення до того чи іншого наслідку).

2.3. Законодавче закріплення системи ознак, що кваліфікують злочин, у чинному Кримінальному кодексі України

Важливим аспектом вивчення ознак, що кваліфікують злочин, є аналіз їх системи, передбаченої у чинному КК України. Такий аналіз дасть змогу виявити особливості термінологічного позначення ознак, що кваліфікують злочин, концептуальні підходи до застосування законодавчої техніки при їх регламентації, закономірності зміни санкції і, найголовніше, віднайти недоліки та розробити рекомендації щодо їх усунення та недопущення в майбутньому.

Для цього слід виокремити всі передбачені КК України ознаки, що кваліфікують злочин, виходячи зі запропонованого розуміння цього поняття, з'ясувати частоту їх використання для диференціації кримінальної відповідальності, проаналізувати їх термінологічне позначення, визначити кількість утворених кваліфікованих складів злочинів та способи їх законодавчого закріплення, вивчити вплив таких ознак на зміну санкції, а також способи зміни такої санкції.

За результатами аналізу тексту КК України виокремлено 287 різних за формою та змістом ознак, що кваліфікують злочин. Відразу слід зазначити, що цю кількість ознак

належить трактувати як відносну. Різними ознаками вважаються лише ті, які істотно відрізняються за формою. Натомість несуттєві відмінності форми за умови однакового змісту тлумачились як різне граматичне вираження однієї ознаки.

Наведені у КК України ознаки характеризують всі елементи складу злочину. Найбільша група ознак характеризує суспільно небезпечні наслідки як ознаку складу злочину (66 ознак). Значну групу ознак становлять ті, що характеризують суб'єкт злочину (64 ознаки). Доволі широким спектром представлені ознаки, що характеризують потерпілого від злочину (35 ознак), а також ознаки, що позначають поєднання злочину з іншим злочином чи з правопорушенням (34 ознаки). Найменша кількість ознак характеризує емоційний стан (2), саме діяння (3), час (3), знаряддя (6), засоби та мотив (по 7). Взагалі відсутні ознаки, що характеризують вину.

Загалом ознаки, що кваліфікують злочин, подані у 262 статтях з 382 (або у 69% статей), присвячених регламентації відповідальності за окремі злочини. Для порівняння, у КК УРСР 1960 року¹¹⁰ співвідношення таких статей становило 38%, а у КК УРСР 1927 року¹¹¹ – 33%. Використання ознак, що кваліфікують злочин, по розділах КК України, звісно, не є однаковим. Найбільша питома вага статей, де такі ознаки використані, – у Розділі X «Злочини проти безпеки виробництва» (у 100% статей), Розділі XVII «Злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (93%), Розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» (92%). Найменший такий показник властивий Розділу XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (лише у 38% статей), Розділу XVIII «Злочини проти правосуддя» (48%) та Розділу I «Злочини проти основ національної безпеки» (у 50% статей).

Крім цього, у 98 статтях 17 розділів (або 26% від загальної кількості) Особливої частини КК України передбачено два

¹¹⁰ Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 року. К., 1961. С. 30–99.

¹¹¹ Кримінальний кодекс УСРР: в редакції від 8 червня 1927 р. 2-ге офіц. вид. Харків, 1927. С. 21–70.

та більше поєднань ознак, що кваліфікують злочин (кваліфіковані склади кількох рівнів суспільної небезпеки). У 16 (або у 4%) статтях Особливої частини КК України передбачено три чи більше, а у двох статтях (статті 185 та 186 КК України) – чотири поєднання таких ознак.

Як бачимо, різноманітність ознак, що кваліфікують злочин, у КК України є достатньо великою, проте значна їх частина (160, або 56%), використана лише одноразово. Попри це кількість ознак, що отримали багаторазове застосування, порівняно з попереднім законодавством про кримінальну відповідальність, зросла, що підтверджує наявність тенденції до більш системного використання ознак, що кваліфікують злочин. Якщо у КК 1960 року¹¹² лише 10 (12,3%) ознак, що кваліфікують злочин, використовувалися в законі 5 і більше разів, то чинний КК України налічує вже 41 таку ознаку, що становить 14,3% наведених ознак.

Найширше в чинному КК України використано такі ознаки, як вчинення злочину повторно (115 разів), вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб (103 рази), інші тяжкі наслідки (61 раз), вчинення злочину організованою групою (47 разів), загибель людей (45 разів), тяжкі наслідки (31 раз), великі (23 рази) та особливо великі (22 рази) розміри предмету злочину.

При вивченні термінологічних позначень ознак, що кваліфікують злочин, звернуто увагу на паралельне використання таких термінів і термінологічних зворотів, як: «двох або (чи) більше осіб» (ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 119; ч. 2 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 131; ч. 2 ст. 133; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 146; ч. 2 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 3 ст. 323) та «кількох осіб» (ч. 2 ст. 149; ч. 2 ст. 150; ч. 2 ст. 169; ч. 2 ст. 258-1; ч. 2 ст. 258-4; ч. 2 ст. 303; ч. 2 ст. 406); «малолітньої дитини» (ч. 2 ст. 115), «малолітньої особи» (ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 304) та «малолітнього» (ч. 2 ст. 146; ч. 3 ст. 149; ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153; ч. 2 ст. 299; ч. 4 ст. 303; ч. 3 ст. 307); «неповнолітньої особи» (ч. 2 ст. 365-2) та «неповнолітнього» (ч. 2 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133; ч. 2 ст. 140; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 2 ст. 147; ч. 2 ст. 149; ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 172; ч. 3

¹¹² Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 року. К., 1961. С. 30–99.

ст. 303; ч. 3 ст. 314; ч. 2 ст. 315); «жінки, яка перебувала в стані вагітності» (ч. 2 ст. 115) та «вагітної жінки» (ч. 2 ст. 172 та ч. 3 ст. 314); «з погрозою знищення людей» (ч. 2 ст. 147 КК України) та «з погрозою вбивства» (ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 355 КК України); «загибель людей» (ч. 3 ст. 110; ч. 3 ст. 194-1; ч. 2 ст. 238; ч. 2 ст. 239; ч. 3 ст. 239-1 та ін.), «загибель кількох осіб» (ч. 3 ст. 286; ч. 3 ст. 414; ч. 2 ст. 415) та «загибель населення» (ч. 2 ст. 253); «смерть (потерпілого, особи та ін.)» (ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 134; ч. 2 ст. 135; ч. 3 ст. 136; ч. 2 ст. 137; ч. 2 ст. 139; ч. 2 ст. 286; ч. 3 ст. 314; ч. 2 ст. 381; ч. 2 ст. 414) та «загибель людини» (ч. 3 ст. 258); «масове захворювання населення» (ч. 2 ст. 253 КК України) та «масове захворювання людей» (ч. 2 ст. 239 та ч. 4 ст. 240 КК України); «значна майнова шкода» (ч. 2 ст. 258, ч. 2 ст. 258-5) та «значна матеріальна шкода» (ч. 2 ст. 289); «шкода у великих розмірах» (ч. 2 ст. 188-1) та «велика шкода» (ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 355); «матеріальна шкода у великому розмірі» (ч. 2 ст. 176; ч. 2 ст. 177; ч. 2 ст. 229; ч. 2 ст. 239-1), «майнова шкода у великих розмірах» (ч. 3 ст. 189; ч. 2 ст. 192; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1) та «велика матеріальна шкода» (ч. 2 ст. 205; ч. 2 ст. 222; ч. 2 ст. 224; ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 281; ч. 2 ст. 282; ч. 3 ст. 289); «матеріальна шкода в особливо великому розмірі» (ч. 3 ст. 176; ч. 3 ст. 177; ч. 3 ст. 229), «майнова шкода в особливо великих розмірах» (ч. 4 ст. 189; ч. 2 ст. 194; ч. 2 ст. 270) та «особливо велика матеріальна шкода» (ч. 3 ст. 224); «із використанням зброї» (ч. 2 ст. 393) та «із застосуванням зброї» (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 3 ст. 406); «з особливою жорстокістю» (ч. 2 ст. 115 КК України) та «способом, що має характер особливо мучення» (ч. 2 ст. 121 КК України); «що має характер мордування» (ч. 2 ст. 126 КК України), «що має характер знущання», «що має характер глумлення» (ч. 2 ст. 406 КК України) та зі «знущанням над особою» (ч. 2 ст. 373 КК України); «службовою особою з використанням свого службового становища» (ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 258-4, ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 344, ч. 2 ст. 397), «особою з використанням свого службового становища» (ч. 2 ст. 376), «службовою особою з використанням службового становища» (ч. 2 ст. 149, ч. 3 ст. 158, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 229, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 258-1, ч. 5 ст. 298, ч. 3 ст. 298-1, ч. 2 ст. 303) та «з використанням службового становища» (ч. 2 ст. 169); «особою, яка раніше скоїла (вчинила) один із злочинів, передбачених статтями ... цього Кодексу»

(ч. 2 ст. 150-1, а також кілька статей Розділу XIII КК України) та «особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями ... цього Кодексу» (ч. 2 ст. 152 та ч. 2 ст. 153); «особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею» (ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 197-1, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 213, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 249, ч. 3 ст. 382), «особою, яка була засуджена за цією статтею» (ч. 2 ст. 310), «особою, раніше судимою за такий саме злочин» (ч. 4 ст. 197-1) та «особою, раніше судимою за цей злочин» (ч. 2 ст. 302).

Відповідно до наукового тлумачення, такі терміни мають цілком однаковий зміст. Під кількома особами у всіх випадках розуміють дві або більше осіб¹¹³; як під малолітньою дитиною, так і під малолітньою особою і малолітнім розуміють особу, яка не досягла 14-річного віку¹¹⁴; і загибель людей, і загибель кількох осіб, і загибель населення тлумачать як смерть двох або більше осіб¹¹⁵; як під застосуванням зброї так і під використанням зброї розуміють не лише її використання за призначенням, але погрозу використання за призначенням¹¹⁶ (що правильно, оскільки в українській мові «застосування»

¹¹³ Кримінальне право України (Особлива частина) підручник / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг ред. О. М. Литвинова. Х., 2011. С. 97; Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 149; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 344, 348, 428, 741, 1095.

¹¹⁴ Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 72, 49; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 263, 335, 345, 361, 374.

¹¹⁵ Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 56, 708; Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 126; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 240, 729, 794.

¹¹⁶ Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 444, 575, 604; Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. С. 471, 516; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 336, 995, 1065, 1090.

означає використання чого-небудь, запровадження у вжиток, використання – як застосування, вживання чого-небудь з користю¹¹⁷); і погрозу вбивством і погрозу знищенням людей тлумачать як погрозу заподіяти смерть¹¹⁸; сутність поняття «що має характер мордування», «що має характер знущання», «що має характер глумлення» та зі «знущанням над особою» як оціночних зводять до спричинення фізичних чи психічних страждань¹¹⁹, а поняття «з особливою жорстокістю» та «способом, що має характер особливо мучення» – до спричинення особливих фізичних чи психічних страждань¹²⁰; ознаки «особою з використанням свого службового становища»,

¹¹⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 137, 425.

¹¹⁸ Кримінальне право (Особлива частина): підручник. У 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 146; Кримінальне право України. (Особлива частина) підручник / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. С. 94; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 338.

¹¹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 246, 474, 690; Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 104; Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 525, 606; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 287, 1025, 1095; Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>

¹²⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 371; Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 73, 98; Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. С. 54, 69; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 263, 279–280; Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2003. С. 361; Постановка Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 7 лютого 2003 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>; Преступления, совершаемые с особой жестокостью (научный обзор результатов исследования) / А. П. Закалюк, В. Д. Жарый, В. С. Ковальский и др. К., 1989. С. 8; Ткаченко В. И. К проекту Уголовного кодекса РФ. Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция, 27–28 янв. 1994 г.: тезисы докладов. С. 50–52.

«службовою особою з використанням службового становища», та «з використанням службового становища» у всіх випадках трактується як службовою особою з використанням її службового становища¹²¹. Очевидною є тотожність понять «загибель» та «смерть»; «жінка, яка перебуває в стані вагітності» та «вагітна жінка»; «велика шкода» та «шкода у великому розмірі»; «будь-який із злочинів» та «один із злочинів»; «раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», та «яка була засуджена за цією статтею». Зі системного тлумачення положень КК України випливає однакова сутність використаних у них понять «майнова шкода» та «матеріальна шкода» як шкоди, що має грошовий вимір.

Окрім синонімії, низка ознак, що кваліфікують злочин, регламентованих в тексті КК України, у різних статтях отримали різне граматичне вираження. По-перше, в одних випадках для формулювання ознак терміни вжиті в однині, а в інших – в множині. Наприклад, у статтях вживається «у великих розмірах» (приміром, ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 212, ч. 3 ст. 301, ч. 2 ст. 305 КК України тощо), «в особливо великих розмірах (у ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 189, ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 210, ч. 3 ст. 212-1, ч. 3 ст. 307, ч. 4 ст. 321 КК України), «із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень» (ч. 4 ст. 187 КК України) та «з погрозою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень» (ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, ч. 2 ст. 355 КК України), а в інших «у великому розмірі» (ч. 2 ст. 176, ч. 2 ст. 177, ч. 2 ст. 199, ч. 2 ст. 209, ч. 2 ст. 229, ч. 2 ст. 239-1, ч. 2 ст. 258-5, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 368 КК України), «в особливо великому розмірі» (ч. 3 ст. 199; ч. 3 ст. 209; ч. 3 ст. 258-5; ч. 2 ст. 270; ч. 3 ст. 368 КК України), «із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження» (ч. 4 ст. 189 КК України).

По-друге, в деяких випадках при описі однакових чи схожих ознак, що кваліфікують злочин, у тексті закону використані різні граматичні конструкції. Потерпілий у диспозиціях відсильного типу означається за допомогою прийменників «щодо» (наприклад, у ч. 2 ст. 120, ч. 2 ст. 146 КК України) або «стосовно» (у ч. 2 ст. 173, ч. 2 ст. 365-2 КК України); вказівка

¹²¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. С. 345, 428.

на предмет злочину робиться за допомогою прийменника «щодо» (наприклад, у ч. 2 ст. 298, ч. 2 ст. 300 КК України), словосполучення «якщо предметом цих дій були» (ч. 2, 3 ст. 305, ч. 2, 3 ст. 307 КК України), словосполучення «в кількості» (ч. 2 ст. 310 КК України); а також словосполучення «якщо вони були пов'язані із введенням» (ч. 2 ст. 314 КК України); опис розмірів предмета здійснюється або шляхом вказівки на сам предмет із зазначенням його розміру, або ж без такої вказівки, за допомогою конструкцій типу «вчинені у ... розмірі» (наприклад, у ч. 4 ст. 185 та ч. 3 ст. 321-1 КК України); при описі ознак, що характеризують діяння, паралельно використовуються такі граматичні конструкції, як «що супроводжувалося...» (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 365 КК України), «поєднане (-а, -ий, -е, -і) з...» (наприклад, ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 115 КК України), «пов'язане (-ні) з ...» (ч. 2 ст. 150-1, ч. 3 ст. 296, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 353, ч. 5 ст. 404 КК України), та «з...» (наприклад, ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206 КК України). Ознаки, що характеризують суспільно небезпечний наслідок, описуються за допомогою слів «спричинило (-и)» (приміром, ч. 2 ст. 121, ч. 3 ст. 133, ч. 3 ст. 206 КК України), «призвели» (наприклад, ч. 2, 3 ст. 212, ч. 2, 3 ст. 258, ч. 3 ст. 292 КК України), «заподіяли» (наприклад, ч. 2 ст. 187, ч. 2 ст. 209-1, ч. 2 ст. 314 КК України) та «внаслідок таких дій» (ч. 3 ст. 150-1 і ч. 3 ст. 314 КК України); знаряддя та засоби вчинення злочину описуються за допомогою словосполучень «із (з) використанням» (ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 393 КК України) та «із застосуванням» (ч. 2 ст. 146, ч. 4 ст. 296, ч. 2 ст. 365 КК України); спосіб злочину описується через граматичні конструкції типів «вчинені способом...» (ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 332 КК України тощо) та «вчинені ... способом» (ч. 2 ст. 194-1, ч. 2 ст. 270-1, ч. 2 ст. 292 КК України), а також за допомогою прийменника «шляхом» (наприклад, у ч. 2 ст. 142, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 347 КК України).

Два підходи виявлено і при описі ознак, в основі яких лежить поняття насильства: в одних випадках вживаються словосполучення «з насильством» (ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 186, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 3 ст. 262, ч. 2, 3 ст. 278, ч. 2, 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 2, 3 ст. 355, ч. 2 ст. 365 КК України), а в інших «із застосуванням насильства» (ч. 2 ст. 150-1, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 297, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 393 КК України).

Окрім цього, при описі зазначених ознак в одному випадку вживається «небезпечним для життя чи (або) здоров'я» (наприклад, ч. 3 ст. 149, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 289 КК України), а в іншому «небезпечним для життя і здоров'я» (наприклад, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 313 КК України). Так само в одному випадку вживається «насильством, небезпечним...», а в іншому «насильством, що є небезпечним».

Характерним для системи ознак, що кваліфікують злочин, передбаченої КК України, є використання незавершених переліків таких ознак:

- «щодо особи, яка перебувала в матеріальній чи іншій залежності від винного» (ч. 2 ст. 120 КК України);

- «пов'язані з опором представникові влади або *представникові* громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії» (ч. 3 ст. 396 КК України);

- «поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією» (ч. 2 ст. 372 КК України);

- «загибель людей, інші нещасні випадки з людьми» (ч. 3 ст. 292 КК України);

- переліки, що закінчуються словосполученням «інші тяжкі наслідки» (загалом 55 статей КК України);

- «із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення» (ч. 2 ст. 249 КК України);

- «шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» та «шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом» (у 8 статтях КК України);

- «з проникненням в житло, інше приміщення чи сховище» (ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186 КК України);

- «у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян» (ч. 2 ст. 307 КК України);

- «із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь підготовленого для нанесення тілесних ушкоджень» (ч. 4 ст. 296 КК України);

- «членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою» (ч. 3 ст. 160 КК України);

– «особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності» (ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 303 КК України);

– «з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах» (ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375 КК України).

Наступним кроком нашого аналізу буде дослідження побудови диспозицій статей, що регламентують кваліфіковані склади злочинів, або ж, інакше кажучи, – дослідження кваліфікованих складів злочинів.

Вдамося до статистики. Загалом в Особливій частині КК України прописано 889 складів злочинів. З них 401 – це кваліфіковані склади злочинів. Отож останні становлять майже половину (45%) всіх складів злочинів. Найвищий відсоток кваліфікованих складів злочинів – у розділах VI «Злочини проти власності» (61%) та XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» (62%), а найнижчий – у Розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» (28%), Розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» (30%) та Розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (26%).

За винятком п'яти складів, кваліфіковані склади злочинів регламентуються в одних статтях із основним. Виняток становлять кваліфіковані склади вбивства та заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, передбачені статтями 116, 117, 118, 123, 124 КК України. Ці склади і є єдиними у чинному КК України кваліфікованими складами злочинів зі зниженим ступенем суспільної небезпеки. Диспозиції, в яких регламентуються такі склади злочинів, побудовані за єдиним зразком – шляхом зазначення назви злочину та додавання ознаки (ознак), що його кваліфікують.

У конструюванні диспозицій кваліфікованих складів злочинів, за умови їх розміщення в одній статті з основним, можна виокремити кілька варіантів.

Першим і найпоширенішим видом є застосування диспозицій відсильного типу із використанням словесних конструкцій «та сама дія», «ті самі дії», «те саме діяння», «ті самі діяння», «дії, передбачені частиною...цієї статті» та «діяння, передбачені частиною ... цієї статті». При цьому перші чотири кон-

струкції використовуються лише під час конструювання диспозицій з кваліфікованими складами злочинів першого ступеня суспільної небезпеки. Дві ж останні використовуються, за загальним правилом, при конструюванні диспозицій, що регламентують кваліфіковані склади злочину другого та наступних рівнів суспільної небезпеки, а також у випадках, коли у статті, перед диспозицією з кваліфікованим складом злочину, передбачено дві і більше диспозиції з основним складом. При використанні зазначених відсильних конструкцій у диспозиції здебільшого називаються лише ознаки (або ж одна ознака), що кваліфікують злочин. Інші ознаки кваліфікованого складу злочину встановлюються за допомогою вказівки на основний склад. Лише в окремих випадках, як правило, для уточнення змісту чи надання нормативному положенню стилістичної завершеності, законодавець зазначає також і окремі ознаки (чи ознаку), притаманні основному складу злочину. Для прикладу, у ч. 2 ст. 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» диспозиція має вигляд «ті самі діяння, якщо вони спричинили смерть неповнолітнього...».

Зі застосуванням наведеного способу пов'язані кілька очевидних законотворчих помилок. По-перше, йдеться про використання конструкції «ті самі дії», коли злочин може вчинятися і у формі бездіяльності. Скажімо, злочин, передбачений ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці» може вчинятися бездіяльністю, однак при конструюванні диспозиції частини другої цієї статті, що регламентує кваліфікований склад злочину, використано конструкцію «ті самі дії» (до речі, у третій частині правильно використано «діяння, передбачені...»). Так само діяння, передбачене у ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» КК України, на нашу думку, може проявлятися як в активній, так і в пасивній формах, однак знову ж таки в частині третій вжито термін «дії». Такі помилки є неприпустимими, адже утворюють прогалини у правовому регулюванні: застосування відповідних норм при вчиненні злочину у формі бездіяльності є очевидним порушенням принципу законності. По-друге, йдеться про використання конструкцій «ті самі діяння» та «діяння, передбачені...» у випадках, коли злочин може вчинятися лише у формі дій. У цілій низці статей, де, навпаки, описані злочини, що можуть проявлятися лише у вигляді дій, використовується

більш загальна конструкція. Наприклад, незаконна приватизація державного, комунального майна, криміналізована в ст. 233 КК України, може вчинятися лише у вигляді активної поведінки, хоча при конструюванні диспозиції з кваліфікованим складом використано конструкцію «діяння, передбачене...». Такі випадки, звісно, не доречно називати істотними помилками, які не впливають на правозастосування, однак за умов використання диференційованих конструкцій вони видаються явно зайвими.

Наступним, менш застосовуваним способом конструювання диспозицій, що регламентують кваліфіковані склади злочинів, є повторення назви злочину чи назви статті з подальшим переліченням ознак (або ж зазначенням однієї ознаки), що кваліфікують злочин. Як приклад можна навести ст. 185 КК України «Крадіжка», в якій частина 2 має вигляд «крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб». Таким способом побудовано близько 10% диспозицій.

Третій спосіб виявляється у частковому повторенні диспозиції статті, що регламентує основний склад злочину. Таким способом сконструйовані диспозиції ч. 2 ст. 310, ч. 2 ст. 327 та ч. 3 ст. 369-2 КК України.

Окрім цього, дві диспозиції (ч. 2 ст. 130 та ч. 2 ст. 134 КК України), що відповідно до пропонованого в роботі розуміння поняття кваліфікованого складу злочину регламентують такий склад злочину, сформульовані у формі диспозиції з окремим основним складом злочину.

Від способів побудови диспозицій перейдімо до аналізу регламентації в них ознак, що кваліфікують злочин.

Під час проведення аналізу тексту КК України встановлено, що найчастіше диспозиція, яка регламентує кваліфікований склад злочину, об'єднує дві ознаки, що кваліфікують злочин. Налічено 121 таку диспозицію, або ж 30% від їх загальної кількості. Деяко меншою є кількість диспозицій, які регламентують одну та три ознаки, що кваліфікують злочин, – відповідно 100 та 84 диспозиції (або ж 24% та 21%). Поєднання з чотирьох ознак характеризує 39 диспозицій, а з п'яти – 25 диспозицій. 32 диспозиції об'єднують більше п'яти ознак, зокрема, найбільша їх кількість – 20 – наведена у ч. 2 ст. 115 КК України, яка регламентує кваліфікований склад вбивства.

За загальним правилом, у частинах перших статей КК України регламентуються основні склади злочину, а в наступних – кваліфіковані. Однак у 77 статтях регламентовано відразу 2 та більше основних складів злочинів, до того ж у 50 із них регламентовано також і кваліфіковані склади злочину. Кваліфіковані склади злочину, отже, регламентуються або ж в окремії частині статті, або в частині статті разом із іншим основним складом злочину.

Завершальним етапом аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин, за КК України є аналіз санкцій, що відповідають кваліфікованим складам злочинів. Такі санкції назагал побудовані за єдиними, спільними для всього тексту Особливої частини правилами. Порівняно зі санкцією, що відповідає основному складу злочину, покарання або замінюється більш суворим видом, або підвищується верхня чи одночасно і верхня і нижня межа зі всіх передбачених покарань або ж тільки найбільш суворого покарання.

Суворість покарання змінюється неоднаково. Визначаючи коефіцієнт збільшення середнього значення найбільш суворого виду покарання (у випадках, коли такі покарання були рідного виду, застосовувалися правила переведення розмірів покарань, передбачені в ст. 72 КК України) при повторному вчиненні злочину, одержуємо такі результати: значення цього коефіцієнта коливається від 1,2 (ст. 110-2 КК України) до 11,3 (у ст. 362 КК України, де максимальне покарання у виді вправних робіт на строк до двох років замінюється позбавленням волі на строк від трьох до шести років); середнє значення коефіцієнта при цьому становить 2,4; у випадку, якщо найбільш суворими видами покарань у санкціях норм про основний та про кваліфікований склади злочину є позбавлення волі, то такий коефіцієнт коливається в межах від 1,2 (ст. 110-2 КК України) до 3,3 (ст.ст. 194-1 та 265 КК України) і його середнє значення становить 1,9; якщо ж такими покараннями є штраф, коефіцієнти становлять від 1,7 (ст. 232-2 КК України) до 5,3 (ст. 216 КК України); найвищі коефіцієнти зростання фіксуються у випадках, коли норма про кваліфікований склад передбачає як найсуворіше покарання у виді позбавлення волі, а норма про основний склад – більш м'яке покарання, що свідчить або ж про виражену несистемність побудови санкцій,

або ж про недосконалість норми про співвідношення строків і розмірів різних видів покарань (ст. 72 КК України).

Заналізувавши систему ознак, що кваліфікують злочин, констатуємо значний розвиток, порівняно з попереднім, кримінального законодавства, насамперед у кількісному вимірі. Проте істотне розширення використання таких ознак, а також їх урізноманітнення не завжди засвідчують підвищення якості закону. Серед основних недоліків – надання однаковим ознакам різного змісту та неоправдане використання синонімії, явно необґрунтована регламентація деяких з ознак, прихована тавтологія, відсутність єдиного підходу до побудови диспозицій статей, де регламентуються кваліфіковані склади злочину, неузгодженість таких диспозицій із диспозиціями про основний склад злочину. Позитивними моментами можна назвати подальшу уніфікацію способів регламентації кваліфікованих складів злочинів та конструювання відповідних правових приписів (диспозицій); визначення як у Загальній, так і Особливій частинах окремих ознак, що кваліфікують злочин, зокрема і тих, в основі яких лежать оціночні поняття; розміщення у Загальній частині КК України норми, яка регламентує неприпустимість врахування ознак, що кваліфікують злочин, повторно при призначенні покарання у вигляді обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

Виявлення численних недоліків демонструє необхідність розробки питань відбору обставин, які в подальшому регламентуватимуться у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, і особливо – питань законодавчої техніки при регламентації таких ознак.

2.4. Класифікація ознак, що кваліфікують злочин, за КК України

Значна кількість передбачених в сучасному кримінальному законодавстві ознак, що кваліфікують злочин, зумовлює потребу у їх класифікації. Класифікація (з лат. *classis* – клас і *facio* – роблю) – це система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями¹²². Класифікація ознак, що кваліфікують злочин, звісно,

¹²² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 544.

не є самоціллю, оскільки, як і будь-яка класифікація, вона повинна відповідати певним науковим і практичним потребам.

Без сумніву, класифікація ознак, що кваліфікують злочин, необхідна і в процесі законотворчості та правозастосування, і для науки кримінального права в цілях найбільш ефективного вивчення досліджуваного явища. Однак, незважаючи на таку необхідність, у теорії кримінального права цьому питанню уваги присвячено мало. Доречно сказати, що обґрунтованої повної та ефективної класифікації ознак, що кваліфікують злочин, досі не розроблено.

Найважливішим моментом класифікації є вибір критерію, за яким вона здійснюватиметься, оскільки під час неї «поділ відбувається не за будь-якою ознакою, а за найістотношою, такою, що визначає характер усіх останніх ознак предметів, які класифікуються, і дає змогу установити для кожного класу чітко визначене постійне місце серед інших класів»¹²³.

Раніше вже було доведено, що ознаки, які кваліфікують злочин, насамперед, є ознаками складу злочину. Загальноприйнятою в науці кримінального права є модель юридичного складу злочину, що формується із чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину, які, своєю чергою, об'єднують групи ознак складу злочину (що характеризують потерпілого, предмет злочину, діяння, суспільно небезпечні наслідки злочину, спосіб, місце, час, знаряддя, засоби та обставини його вчинення, особу, що вчинила злочин, мету й мотив учинення злочину, емоційний стан особи при вчиненні нею злочину). За такими елементами та групами ознак у теорії кримінального права прийнято класифікувати ознаки основного складу злочину.

Зважаючи на спільність правової природи ознак основного складу злочину та ознак, що кваліфікують злочин, до останніх теж слід застосовувати таку класифікацію.

Отож усі наявні у КК України ознаки, що кваліфікують злочин, можна розділити на ознаки, що характеризують потерпілого («щодо неповнолітнього», «щодо двох або більше осіб»), предмет злочину («щодо особливо важливих документів, штампів, печаток», «у великому розмірі»), суспільно небезпечне діяння («що мають характер мордування», «вчинене

¹²³ Жеребкін В. Є. Логіка: підручник для юрид. вузів і фак. Харків, 1995. С. 59.

з особливою жорстокістю»), суспільно небезпечний наслідок («загибель людей», «значна майнова шкода»), спосіб вчинення злочину («загальнонебезпечним способом», «шляхом підкопу»), знаряддя вчинення злочину («із використанням зброї»), засоби вчинення злочину («з використанням транспортних засобів», «з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації»), час вчинення злочину («протягом тривалого часу», «тривалістю понад один місяць»), місце вчинення злочину («в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації», «у місцях масового перебування громадян»), обставини вчинення злочину («в умовах воєнного стану», «при перевищенні меж необхідної оборони»), суб'єкт злочину («службовою особою», «організованою групою»), мету, з якою вчиняється злочин («з метою приховати інший злочин», «з метою збуту»), мотив злочину («з корисливих мотивів», «в інших особистих інтересах»), а також емоційний стан суб'єкта злочину під час його вчинення («в стані сильного душевного хвилювання»).

Не передбачено в КК України ознак, що характеризують вину, до яких належить, скажімо, заздалегідь обдуманий умисел.

Види множинності, використані як ознаки, що кваліфікують злочин, як видається, слід відносити до суб'єкта злочину. Зазначимо, що в літературі з цього приводу є й інша позиція – відносити такі ознаки до об'єктивної сторони¹²⁴. Стосовно цього доцільно згадати принцип неприпустимості притягнення до кримінальної відповідальності двічі за те саме діяння. Визначаючи повторність як ознаку об'єктивної сторони і пов'язуючи з нею посилення кримінальної відповідальності, ми цей принцип порушуватимемо. Натомість вважаємо, на суспільну безпеку нового злочину впливає не сам факт, що такий злочин мав уже місце раніше, а зростання суспільної безпеки особи, що його вчинила. Цим і обґрунтовується віднесення ознак повторності та спеціального рецидиву до ознак, що характеризують суб'єкт злочину.

Деякі труднощі при класифікації ознак, що кваліфікують злочин, за їх місцем у структурі складу злочину, виникають із

¹²⁴Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957. С. 187.

ознаками, що одночасно характеризують кілька груп ознак чи навіть елементів складу злочину. В чинному КК України таких ознак чимало. До них можна віднести вчинення злочину «стосовно особи, яка перебувала у матеріальній залежності від винного» (ч. 2 ст. 120 КК України) та «особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності» (ч. 2 ст. 135 КК України), «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» (ч. 3 ст. 190 КК України), «службовою особою з використанням службового становища» (ч. 2 ст. 149 КК України), «матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів» (ст. 117 КК України), «поєднане із зґвалтуванням» (ч. 2 ст. 115 КК України), «пов'язане із застосуванням насильства» (ч. 2 ст. 150-1 КК України) тощо.

Особливістю перших п'яти з наведених ознак є те, що складаються вони із кількох простих ознак, які тільки у єдності істотно впливають на ступінь суспільної небезпеки і в силу такої єдності становлять одну ознаку, що кваліфікує злочин. Такий прийом законодавчої техніки є цілком припустимим і навіть необхідним, оскільки дає змогу правильно диференціювати кримінальну відповідальність. Приміром, сама матеріальна залежність потерпілого від інших (не винного) чи наявність матеріально залежних від винного осіб (не потерпілого) істотно не підвищує суспільної небезпеки злочину, а в окремих випадках навіть може її знижувати. Натомість тільки наявність відносин матеріальної залежності потерпілого від винного може істотно підвищувати ступінь суспільної небезпеки окремих видів злочинів. Так само вчинення злочину службовою особою само по собі не підвищує його ступеня суспільної небезпеки, а підвищує його власне використання при цьому службового становища, яке займає ця службова особа.

Іншою є природа ознак, що кваліфікують злочин, типу наведених вище «поєднане із зґвалтуванням» та «пов'язане із застосуванням насильства», оскільки вони по суті позначають склад іншого злочину чи правопорушення, який стає частиною кваліфікованого складу злочину. Такі ознаки одночасно несуть інформацію про об'єкт злочину, який у складеному кваліфікованому складі злочину займає місце додаткового діяння, а в деяких випадках і суспільно небезпечні наслідки, форму вини тощо.

Віднести як перші, так і другі з перелічених ознак до якоїсь однієї групи ознак, а інколи і одного елемента складу злочину неможливо, а звідси неможливо і застосувати жорсткий поділ всіх ознак, що кваліфікують злочин, за аналізованим критерієм. Зіткнувшись із такою проблемою під час кваліфікації ознак, що кваліфікують умисне вбивство, Т. О. Плаксина віднесла деякі з ознак одночасно до кількох елементів складу злочину¹²⁵. В окресленій ситуації таких підхід виглядає єдино правильним.

Тому при класифікації ознак, що кваліфікують злочин, за місцем у структурі складу злочину слід допустити належність деяких з них відразу до двох чи більше груп. За такого підходу ознаку «стосовно особи, яка перебувала у матеріальній залежності від винного» потрібно віднести одночасно до ознак, що характеризують потерпілого та суб'єкта злочину; «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» – до ознак, що характеризують спосіб вчинення злочину та засоби його вчинення; «матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів» – до ознак, що характеризують суб'єкта злочину, потерпілого від злочину та час вчинення злочину.

Проте ознаки, сконструйовані за схемою «поєднане з іншим злочином чи правопорушенням», через їх особливу складність пропонується виділяти в окрему групу.

Повну класифікацію сукупності ознак, що кваліфікують злочин, передбачених КК України за критерієм місця у структурі складу злочину, наведено у Додатку А.

Розглянемо ефективність такої класифікації.

У сфері кримінально-правової науки поділ ознак, що кваліфікують злочин, за місцем у структурі складу злочину дасть змогу оптимізувати вивчення як системи ознак, що кваліфікують злочин, загалом, так і окремих її компонентів. Так, поперше, упорядковуючи та систематизуючи ознаки, що кваліфікують злочин, одночасно систематизуємо наявне знання про них. По-друге, такий поділ уможливує охоплення вивчення ознак, що кваліфікують злочин, загальним вивченням

¹²⁵ Плаксина Т. А. Социальные основания квалифицирующих убийств обстоятельств и их юридическое выражение в признаках состава преступления: монография. Барнаул, 2006. С. 95.

елементів складу злочину, груп ознак складу злочину чи окремих таких ознак, зводить до єдиної основи вивчення окремих ознак, що кваліфікують злочин, чи їх груп із ознаками, що конституюють основні склади злочинів. По-третє, така класифікація дасть змогу проектувати майбутній розвиток системи ознак, що кваліфікують злочин, у рамках вчення про склад злочину, його конструкцію та компоненти.

У законотворчій діяльності таку класифікацію можна використати для уніфікації порядку викладення ознак, що кваліфікують злочин, у диспозиції статті. Розподіл таких ознак за елементами та групами ознак складу злочину дасть змогу більш ефективно виявляти і відповідно усувати невідповідності між ознаками, що кваліфікують злочин, і ознаками основного складу злочину та не допускати їх у процесі створення нових норм. Адже відомо, що, наприклад, суспільно небезпечні наслідки злочину, спосіб його вчинення, знаряддя чи засоби повинні бути характерними для самого суспільно небезпечного діяння, оскільки в інакшому випадку склад злочину за цими ознаками буде просто незастосовуваним.

Позитивний ефект запропонованої класифікації прогнозується і для правозастосовної діяльності. Розподілом ознак, що кваліфікують злочин, на певні групи наголошується на групових особливостях визначеного кола ознак. Цим самим уточнюється зміст таких ознак, полегшується розуміння їх сутності.

Виходячи із певних наукових чи практичних цілей, можна здійснити поділ сукупності ознак, що кваліфікують злочин, і за іншими критеріями. Зокрема, у процесі класифікації за місцем у структурі складу злочину виявлено наявність простих та складних за змістом ознак. До першої категорії слід віднести такі ознаки, як «вчинення злочину щодо двох або більше осіб», «повторно», «групою осіб» тощо. Такі ознаки характеризують лише одну групу ознак складу злочину.

Серед складних ознак виокремлено три групи, що відрізняються особливостями конструювання. Ознаки першої групи за своїм змістом сконструйовані як сукупність двох чи більше ознак. До таких треба віднести «стосовно особи, яка перебувала у матеріальній залежності від винного» та «особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності», «з проникненням в житло» та «з проникненням в інше

приміщення чи сховище», «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки», «службовою особою з використанням службового становища», «матір'ю стосовно своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів», «у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку», «вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини», «з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів». До цієї групи можна віднести ознаки «щодо неповнолітньої особи» та її варіації, а також «неповнолітнім» та «із залученням неповнолітнього», адже за логікою такі ознаки мусять характеризувати одночасно і суб'єкт злочину, яким може бути лише повнолітня особа (не логічно інкримінувати зазначені ознаки неповнолітній особі), а також «з особливою жорстокістю», оскільки з огляду на її тлумачення на практиці ця ознака, використана у ст. 115 КК України, може характеризувати і спосіб вчинення злочину, і обставини його вчинення.

Другу групу складних за змістом ознак утворюють ознаки, що позначають поєднання з іншим злочином чи правопорушенням: «поєднані із насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких», «поєднане із заволодінням зброєю», «поєднані із знищенням чи пошкодженням майна» тощо. Назагал це три десятки таких ознак. Визначальним у виокремленні ознак, що кваліфікують злочин, у цю групу слугувало не вживання слів «поєднане із», а власне їх сутнісна характеристика як окремого правопорушення поряд зі злочином, з основним складом.

Третя група складних за змістом ознак – це ознаки, що містять в собі умову чи винятки. До них належать ознаки «особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 КК України»; «матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані», а також «в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого». Власне за допомогою такої додаткової умови забезпечується відображення ознакою істотної зміни ступеня суспільної небезпеки злочину.

Значущість виокремлення складних ознак насамперед виявляється під час дослідження окремих ознак, що кваліфікують злочин, чи ознак, що кваліфікують конкретні злочини, оскільки наголошує на необхідності всебічного комплексного підходу до їх вивчення. Такий поділ виступає в ролі передумови поглибленого вивчення таких ознак. У процесі законотворчості використання складних ознак, що кваліфікують злочин, дає змогу законодавцю правильно позначити саме ті фактичні обставини вчинення злочину, які у будь-якому випадку та в одну сторону істотно впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину. Поєднавши в одну дві чи більше різних ознак, законодавець у такий спосіб обмежує її дію і тим самим отримує можливість додержатися вимог безумовності істотного впливу на ступінь суспільної небезпеки злочину та односторонності такого впливу.

Дотримуючись концепції нашого дослідження, в основі якої лежить трактування ознак, що кваліфікують злочин, як тих, з якими пов'язане підвищення суспільної небезпеки, так і тих, з якими пов'язане її зниження, природно впливає ще одна їх класифікація – поділ залежно від напряму впливу на ступінь суспільної небезпеки. Таким чином серед ознак, що кваліфікують злочин, можна виокремити ознаки, що позначають підвищення ступеня суспільної небезпеки злочину, та ознаки, що позначають його зниження. Таку ж за змістом класифікацію здійснив Л. Л. Кругликов, запропонувавши виділяти ознаки, що посилюють відповідальність, та ознаки, що її понижують¹²⁶.

За ступенем визначеності ознак, що кваліфікують злочин, у диспозиціях їх можна розділити на формально визначені та оціночні. Формально визначеними є ознаки, зміст яких чітко й однозначно впливає зі самого тексту закону (групою осіб за попередньою змовою, повторно, в кількості п'ятисот і більше рослин тощо). Натомість ознаки, зміст яких законом не визначається, а встановлення їх змісту покладається на суб'єкта правозастосування (що мають характер мордування, з особливою жорстокістю, інші нещасні випадки з людьми, тяжкі наслідки,

¹²⁶ Кругликов Л. Л., Савинов В. Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступления. Ярославль, 1989. С. 15.

протягом тривалого часу тощо), слід віднести до оціночних. Саме ця група ознак вимагає особливої уваги що з боку науки, що з боку практики.

Під час аналізу ознак, що кваліфікують злочин, за чинним КК України було виявлено, що не всі такі ознаки за умов незмінності законодавства про кримінальну відповідальність характеризуються постійним обсягом. Насамперед це стосується оціночних ознак, обсяг яких визначається іншими законодавчими чи підзаконними нормативно-правовими актами. Прикладом таких ознак є особливо небезпечні наркотичні засоби як предмет складів злочину, передбачених ч. 2 ст. 305 та ч. 2 ст. 307 КК України. Обсяг цього поняття визначається у Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України, і періодично змінюється у зв'язку із виявленням нових наркотичних засобів. Щороку змінюється і обсяг ознак як значні, великі та особливо великі розміри, який у законі визначений через кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – показник зі змінним обсягом.

Зважаючи на це, доцільно вирізняти ознаки, що кваліфікують злочин, з незмінним та зі змінним обсягом. Саме виокремлення ознак зі змінним обсягом вимагає від правозастосовця щоразу по-новому встановлювати точний обсяг тієї чи іншої ознаки, що кваліфікує злочин.

Як свідчить аналіз змісту ознак, що кваліфікують злочин, в основі одних лежать кількісні показники, а в основі інших – обставини якісного характеру. Особливістю ознак кількісного характеру є те, що вплив на суспільну небезпеку злочину зумовлюється не наявністю самих обставин, а їх кількісним проявом. До таких ознак належать «щодо двох і більше осіб», «у великих розмірах» (якщо вони визначені конкретно кількістю), «тривалістю понад один місяць» тощо. В плані тлумачення, зокрема при правозастосуванні, такі ознаки не є складними. Однак під час законотворчості на них слід звертати особливу увагу, оскільки вкрай важко з'ясувати саме ту кількість, яка достатня для диференціації кримінальної відповідальності. Ознаки якісного змісту позначають лише певний обсяг обставин, встановлення хоча б однієї з яких є підставою для застосування норми про кваліфікований склад злочину.

Наступний поділ ознак, що кваліфікують злочин, впливає зі самого КК України. У ч. 3 ст. 29 КК України зазначається таке: «Ознаки, що характеризують окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини». Звідси впливає наявність двох видів ознак – це ознаки, що характеризують особу, та інші ознаки. Схожий поділ часто згадується і в теорії, зазвичай при дослідженні кримінальної відповідальності співучасників¹²⁷.

Правильне визначення виду має принципове правозастосовне значення, адже на ваги ставиться дотримання законності. Натомість на практиці такий розподіл ознак створює труднощі. Цілком слушним є висловлювання О. Гамкрелідзе про те, що не зрозуміло, якими критеріями керуватися при розподілі об'єктивних і суб'єктивних обставин¹²⁸. У контексті статті 29 КК України і справді не зрозуміло, які ознаки слід відносити до тих, що характеризують особу, – лише ознаки, що характеризують суб'єкт злочину, чи всі суб'єктивні ознаки складу злочину; як трактувати складні ознаки, які одночасно поєднують і об'єктивні і суб'єктивні моменти. Наприклад, В. В. Марчук, вживаючи поняття «ознаки суб'єктивного характеру», відносить до них суб'єктивні ознаки, що визначають суспільну небезпеку злочину (мотив і мета), спеціальні ознаки, що характеризують виконавця злочину і сам злочин (службові повноваження, відношення до військової служби та ін.), та ознаки, що мають стосунок виключно до особи співучасника і не впливають

¹²⁷ Марчук В. В. Пределы квалификации деяний соучастников при наличии обстоятельств, относящихся исключительно к личности отдельного соучастника. *Судовы веснік*. 2006. № 1. С. 51–54; Махарадзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя на ответственность соучастников преступления. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 382–389.

¹²⁸ Махарадзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя, на ответственность соучастников преступления. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 382–389.

на суспільну небезпеку злочину (повторність учинення злочину, стан сильного душевного хвилювання тощо)¹²⁹.

На наше переконання, виходячи зі змісту норми, регламентованої в статті 29 КК України, під ознаками, що характеризують особу, яка вчинила злочин, треба розуміти всі ознаки, які повністю або частково характеризують суб'єкт чи суб'єктивну сторону складу злочину. Тому більш вдалим було б розмежування сукупності ознак, що кваліфікують злочин (зокрема у ст. 29 КК України), на об'єктивні та суб'єктивні, або ж, як пропонує О. Гамкрелідзе, – на персоніфіковані та неперсоніфіковані¹³⁰.

За особливостями граматичного відображення ознаки, що кваліфікують злочин, можна поділити на позитивні та негативні. Перші пов'язують посилення кримінальної відповідальності з наявністю певних обставин чи фактів. Натомість негативні ознаки позначають відсутність певних обставин чи фактів. У чинному КК України негативного характеру ознаки, що кваліфікують злочин, не застосовуються, однак окремі елементи таких ознак все ж таки наявні (зокрема, «матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані» (ч. 2 ст. 135 КК України)).

В цілях нашого подальшого дослідження доцільно провести поділ ознак, що кваліфікують злочин, іще за двома критеріями – за обсягом кваліфікованих складів злочинів, при конструюванні яких може використовуватися конкретна ознака, та за мірою відображеного ними впливу на ступінь суспільної небезпеки злочину.

Аналіз тексту чинного КК України демонструє, що одні з ознак, які кваліфікують злочин, використовуються одно- чи кількаразово, інші ж ужиті десятки разів. Це свідчить насамперед про те, що перші з них за змістом здебільшого є тісно пов'язаними з конкретним складом злочину чи певною групою складів злочину. Натомість другі з них такого зв'язку з

¹²⁹ Марчук В. В. Пределы квалификации деяний соучастников при наличии обстоятельств, относящихся исключительно к личности отдельного соучастника. *Судовы веснік*. 2006. № 1. С. 51–54.

¹³⁰ Махарадзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя, на ответственность соучастников преступления. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 382–389.

конкретними складами злочину не мають, за змістом є більш незалежними від складів злочину. Зважаючи на те, за критерієм обсягу кваліфікованих складів злочинів, при конструюванні яких може використовуватися конкретна ознака, розрізняють загальні та спеціальні ознаки. До загальних ознак, що кваліфікують злочин, належать такі, які можна використати при побудові будь-якого, або ж значної частини складів злочину. Ними є вчинення злочину щодо кількох осіб, неповнолітнього чи малолітнього, спричинення злочином загибелі людей, тяжкі наслідки, спричинені злочином, значні, великі та особливо великі розміри предмету злочину чи шкоди, заподіяної злочином, вчинення злочину загальнонебезпечним способом, повторно, групою осіб, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою.

Широке використання певних ознак, що кваліфікують злочин, у тексті кримінального закону свідчить про їх загальний характер, однак загальний характер окремих ознак не завжди пов'язується з їх широким застосуванням. Зокрема, чинний КК України містить цілу низку ознак (наприклад, поєднання з насильством (ч. 2 ст. 161), заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 3 ст. 323), спричинення значної матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 289), спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб (ч. 2 ст. 115) тощо), які впевнено можна віднести до загальних, хоча вони вжиті лише в одиничних випадках. Така ситуація, вважаємо, пов'язана з тими чи іншими недоліками наявної у кримінальному законі системи ознак, що кваліфікують злочин.

З метою зменшення обсягу КК (про що йтиметься далі) загальні ознаки можуть бути віднесені до розряду загальних положень і регламентовані у Загальній частині КК України.

Спеціальними ознаками, що кваліфікують злочин, є ознаки, які можуть бути використані лише при конструюванні кваліфікованих видів одного чи кількох схожих складів злочинів. Скажімо, не викликає сумніву, що таку ознаку, як спричинення масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу, можна використати лише при побудові кваліфікованих складів злочинів проти довкілля, а використання ознаки спричинення нестачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах раціональне лише при конструюванні кваліфікованого складу злочину, пов'язаного

з порушенням правил обігу цих речовин. Зважаючи на вузьке коло застосування, ознаки такого типу можуть регламентуватися лише безпосередньо у диспозиціях статей (частин статей) Особливої частини.

Для законотворчості важливе значення матиме поділ ознак, що кваліфікують злочин, за мірою відображеного ними впливу на ступінь суспільної небезпеки злочину. Очевидно, що різні ознаки, які кваліфікують злочин, по-різному підвищують чи знижують ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину. Цю обставину потрібно враховувати при побудові диспозицій статей, які регламентують кваліфіковані склади злочину: ознаки, що кваліфікують злочин, які поєднуюватимуться в одній диспозиції, повинні принаймні схожим чином впливати на суспільну небезпеку злочину.

На жаль, у юриспруденції досі не розроблено критеріїв визначення числового показника ступеня суспільної небезпеки, а відтак класифікацію ознак, що кваліфікують злочин, можна здійснити лише відносно.

Спробу розділити ознаки, що кваліфікують злочин, за ступенем їх впливу на суспільну небезпеку вперше в науковій літературі було здійснено Т. О. Леснієвські-Костаревою, котра обґрунтувала необхідність та шляхи уніфікації ознак, що кваліфікують однорідні злочини¹³¹. В основі її класифікації лежить виділення блоків ознак, що кваліфікують злочин, типу «повторність – спеціальний рецидив», «значна шкода – шкода у великих розмірах – шкода в особливо великих розмірах», «група осіб – група осіб за попередньою змовою – організована група осіб». Оскільки такі блоки формують ознаки, «що відображають різний ступінь суспільної небезпеки» в порядку його зростання, автор пропонує встановити співвідношення між цими блоками і на основі цього будувати стійкі поєднання ознак, що кваліфікують злочин, на зразок вчинення злочину повторно, групою осіб за попередньою змовою та значної шкоди, спричиненої вчиненням злочину. Основним недоліком такого підходу є те, що у такі блоки можна згрупувати лише незначну кількість ознак.

¹³¹ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 259, 355.

Маючи на меті класифікувати ознаки, що кваліфікують злочин, за ступенем впливу на суспільну небезпеку, ми за основу взяли законодавчу позицію – міру зміни санкції, пов'язану з наявністю такої ознаки, розраховуючи, що середнє значення такої міри покаже більш-менш правильний результат.

При цьому обирається така методика: визначити коло ознак, які використані в КК наскрізно (ми взяли вчинення злочину щодо неповнолітнього, малолітнього, щодо двох і більше осіб, великий та особливо великий розмір предмета злочину, загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину, загибель однієї та декількох людей внаслідок злочину, значний, великий та особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином, тяжкі наслідки, вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, вчинення злочину повторно та особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин, та вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища); щодо кожної ознаки окремо встановити перелік нормативних приписів, де така використовується; щодо кожного такого нормативного припису, де використана ознака, що кваліфікує злочин, обчислити середнє арифметичне розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією норми про основний склад злочину, та середнє арифметичне розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією норми про кваліфікований склад злочину; шляхом встановлення відношення відповідно між другим та першим значенням отримати коефіцієнт зміни розміру найсуворішого виду покарання, зумовленої ознакою, що кваліфікує злочин; встановити середнє арифметичне значення отриманих коефіцієнтів щодо кожної ознаки; на основі отриманих результатів, обравши певні числові рамки, розділити ознаки, що кваліфікують злочин, на потрібну кількість груп у порядку зростання міри впливу на ступінь суспільної небезпеки.

Вже в процесі самого дослідження було виявлено, що середнє значення зростання розміру найсуворішого виду покарання, якщо таким є позбавлення волі чи обмеження волі, є значно меншим від такого значення, якщо найсуворішими покараннями в санкціях норм про основний та кваліфікований склад злочину є штраф (наприклад, у ч. 1 ст. 212-1 КК України

(основний склад злочину), передбачений у розмірі від п'ятисот до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а в ч. 3 ст. 212-1 КК України (кваліфікований склад злочину за ознаками попередньої судимості за такий злочин та особливо великих розмірів предмета злочину) – штраф у розмірі від десяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Схожа проблема виникла і при дослідженні зміни санкції у статтях, де основному і кваліфікованому складу злочину відповідають різні найсуворіші види покарань. В результаті переведення розмірів менш суворих видів покарання в розмір покарання у виді позбавлення волі, користуючись правилами, регламентованими у ст. 72 КК України, коефіцієнти зміни середнього значення покарання теж виходили надто великими, особливо що стосується випадків переведення покарань у виді виправних робіт, громадських робіт та арешту.

Враховуючи обставини, наведені у попередніх абзацах, для встановлення міри впливу ознак, що кваліфікують злочин, використовувалися лише норми, де санкції, які відповідають основному та кваліфікованому складу злочину, передбачають однакові найсуворіші види покарань, і якщо такими видами є лише обмеження волі (таких тільки декілька) та позбавлення волі на певний строк. Застосовану методику визначення міри впливу ознак, що кваліфікують злочин, на зміну санкції на прикладі ознаки «вчинення злочину повторно» наведено в Додатку Б.

Отримані результати виглядають так:

- 1) вчинення злочину щодо неповнолітнього збільшує покарання в 2,0 рази;
- 2) вчинення злочину щодо малолітнього – в 2,4 рази;
- 3) вчинення злочину щодо двох і більше осіб – в 1,7 рази;
- 4) великий розмір предмета злочину – в 2,0 рази;
- 5) особливо великий розмір предмета злочину – в 2,9 рази;
- 6) загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину – в 3,0 рази;
- 7) загибель однієї людини внаслідок злочину – в 2,9 рази;
- 8) загибель людей внаслідок злочину – в 3,3 рази;
- 9) значний розмір шкоди, заподіяної злочином – в 2,0 рази;
- 10) великий розмір шкоди, заподіяної злочином – в 2,9 рази;

- 11) особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином – в 3,1 раза;
- 12) тяжкі наслідки злочину – в 2,8 раза;
- 13) вчинення злочину групою осіб – в 1,8 раза;
- 14) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою – в 2,1 раза;
- 15) вчинення злочину організованою групою осіб – в 2,8 раза;
- 16) вчинення злочину повторно – в 1,9 раза;
- 17) вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин – в 1,9 раза;
- 18) вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища – в 2,6 раза.

У чинному КК України одному основному складу злочину відповідають один, два, три або чотири кваліфіковані склади злочину. Відтак ознаки, що кваліфікують злочин, відповідно до величини зміни суспільної небезпеки, доцільно розділяти на дві, три та чотири групи.

Найменшим із отриманих коефіцієнтів є 1,7, а найбільшим – 3,3. Різниця між ними становить 1,6. Для розподілу ознак на групи цю різницю слід розділити на кількість груп, яка є необхідною, – відповідно на 2, 3 або 4. Отриманий результат слугуватиме діапазоном впливу ознак однієї групи на суспільну небезпеку. В разі класифікації на дві групи він становитиме 0,8, на три групи – 0,5, на чотири групи – 0,4.

Звідси при класифікації ознак на дві групи до першої групи слід віднести ознаки з коефіцієнтами від 1,7 до 2,4 включно – вчинення злочину щодо неповнолітнього (2,0), вчинення злочину щодо малолітнього (2,4), вчинення злочину щодо двох і більше осіб (1,7), великий розмір предмета злочину (2,0), значний розмір шкоди, заподіяної злочином (2,0), вчинення злочину групою осіб (1,8), вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (2,1), вчинення злочину повторно (1,9) та вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин (1,9). Своєю чергою, до другої групи слід відносити ознаки із коефіцієнтами від 2,5 включно – особливо великий розмір предмета злочину (2,9), загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину (3,0), загибель однієї людини внаслідок злочину (2,9), загибель людей внаслідок злочину (3,3),

великий розмір шкоди, заподіяної злочином (2,9), особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином (3,1), тяжкі наслідки вчинення злочину (2,8), вчинення злочину організованою групою осіб (2,8) та вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища (2,6).

За такою ж схемою при поділі ознак на три групи до першої групи віднесемо ознаки з коефіцієнтом впливу до 2,1 включно – вчинення злочину щодо неповнолітнього (2,0), вчинення злочину щодо двох і більше осіб (1,7), великий розмір предмета злочину (2,0), значний розмір шкоди, заподіяної злочином (2,0), вчинення злочину групою осіб (1,8), вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (2,1), вчинення злочину повторно (1,9) та вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин (1,9). До другої групи віднесемо ознаки із коефіцієнтами впливу від 2,2 до 2,6 включно – вчинення злочину щодо малолітнього (2,4) та вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища (2,6). До третьої ж групи – ознаки з коефіцієнтами від 2,7 включно – особливо великий розмір предмета злочину (2,9), загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину (3,0), загибель однієї людини внаслідок злочину (2,9), загибель людей внаслідок злочину (3,3), великий розмір шкоди, заподіяної злочином (2,9), особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином (3,1), тяжкі наслідки вчинення злочину (2,8) та вчинення злочину організованою групою осіб (2,8).

У разі розподілу ознак, що кваліфікують злочин, на чотири групи, до першої слід віднести ознаки з коефіцієнтами до 2,0 включно – вчинення злочину щодо неповнолітнього (2,0), вчинення злочину щодо двох і більше осіб (1,7), великий розмір предмета злочину (2,0), значний розмір шкоди, заподіяної злочином (2,0), вчинення злочину групою осіб (1,8), вчинення злочину повторно (1,9) та вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин (1,9). До другої групи – ознаки з коефіцієнтами від 2,1 включно до 2,4 включно – вчинення злочину щодо малолітнього (2,4) та вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (2,1). Третю групу складатимуть ознаки з коефіцієнтами від 2,5 включно до 2,8 включно – тяжкі наслідки вчинення злочину (2,8), вчинення злочину організованою групою осіб (2,8) та вчинен-

ня злочину службовою особою з використанням службового становища (2,6). Ознаками четвертої групи з коефіцієнтом 2,9 і вище будуть: особливо великий розмір предмета злочину (2,9), загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину (3,0), загибель однієї людини внаслідок злочину (2,9), загибель людей внаслідок злочину (3,3), великий розмір шкоди, заподіяної злочином (2,9) та особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином (3,1).

У вигляді таблиць проведено вище класифікацію ознак, що кваліфікують злочин, за впливом на ступінь суспільної безпеки зображено в Додатку В.

Запропонована класифікація ознак, що кваліфікують злочин, безумовно, має суб'єктивний характер, оскільки відображає лише бачення творців КК України та змін до нього (до речі, середньозважене бачення, позаяк бралось до уваги середньоарифметичне значення впливу). Однак, зважаючи на сучасний стан дослідження проблеми впливу конкретних ознак, що кваліфікують злочин, на ступінь його суспільної безпеки, її все ж таки можна взяти за основу при побудові кваліфікованих складів злочинів, з урахуванням, звичайно, інших пропозицій та висновків цього дослідження.

Така класифікація, зокрема, дасть змогу поєднувати у диспозиціях ознаки, що кваліфікують злочин, з приблизно однаковим ступенем суспільної безпеки, а також обґрунтовано розподіляти такі ознаки між кваліфікованими складами злочину різного ступеня суспільної безпеки. Тим самим можна уникнути цілого переліку проблем, характерних для КК України, та досягти більшого рівня системності його приписів.

Проте для подальшого розвитку та вдосконалення кримінального законодавства України потрібне глибоке та всебічне дослідження кожної з ознак, що кваліфікують злочин, та встановлення їх об'єктивного впливу на ступінь суспільної безпеки злочинів, у яких вона може проявлятися. В основі такого дослідження, насамперед, має лежати кримінологічний аналіз за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень. Важливим тут є вивчення громадської думки та думки науковців і практиків у сфері кримінально-правового регулювання щодо суспільної безпеки тих чи інших ознак, що кваліфікують злочин.

У зв'язку з класифікацією ознак, що кваліфікують злочин, за мірою відображеного впливу на суспільну небезпеку вбачається необхідність відповідно класифікувати і кваліфіковані склади злочину. Поділ кваліфікованих складів злочину на склади з підвищеним ступенем суспільної небезпеки та склади зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, що випливає зі загальної концепції дослідження, в умовах наявного в Україні підходу до диференціації кримінальної відповідальності, вочевидь, є недостатнім. Як бачимо, законодавець доволі часто передбачає не один, а два, три чи навіть чотири кваліфіковані склади одного злочину з різним ступенем суспільної небезпеки. В літературі вже традиційно найменш суспільно небезпечний з них іменують кваліфікованим, а всі інші – особливо кваліфікованими. Окрім не зовсім належного тут вживання терміна «особливо», не зрозуміло, як позначати кілька таких складів злочину. Певним чином цю проблему намагався вирішити В. К. Грищук. Він виділив кваліфіковані, особливо кваліфіковані, винятково кваліфіковані та надзвичайно кваліфіковані склади злочинів¹³². Однак такий поділ видається надто штучним, адже поняття особливо, винятково та надзвичайно логічного ряду не утворюють.

Вирішення цієї проблеми вбачається у класифікації складів злочину (як із підвищеною, так і зі зниженою суспільною небезпекою) за ступенями суспільної небезпеки (оскільки традиційно склад злочину пов'язують саме зі ступенем суспільної небезпеки): кваліфікований склад першого, другого, третього і наступних ступенів суспільної небезпеки у порядку її зростання (спадання у випадку складів зі зниженою суспільною небезпекою). Такий поділ дасть змогу вказувати на склад злочину, про який йдеться, без зазначення частини статті КК, несучи при цьому загальну інформацію про ступінь суспільної небезпеки злочину, а також дозволить відмовитись від вживання не зовсім відповідного змісту позначуваного поняття терміносполучення «особливо кваліфікований склад».

Отже, класифікацію та поділ ознак, що кваліфікують злочин, можна здійснювати за різними критеріями, кожен з яких

¹³²Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина. К., 2006. С. 157.

відбиватиме ті завдання, які ставить перед собою дослідник. Передбачені КК України ознаки насамперед пропонується класифікувати за елементами та групами ознак складу злочину, які вони характеризують, – так, як у теорії класифікують ознаки основного складу злочину. Це відкриє шлях до дослідження змісту ознак незалежно від ролі, яку вони виконують (встановлюють чи диференціюють відповідальність).

Для забезпечення ефективного вивчення ознак, що кваліфікують злочин, слід розрізняти формально визначені та оціночні ознаки, ознаки з незмінним та зі змінним обсягом, ознаки якісного та кількісного змісту, ознаки, що вказують на наявність обставин, явищ і фактів (позитивні) та які вказують на їх відсутність (негативні), загальні та спеціальні ознаки.

Задля правильного вирішення питань кваліфікації діянь співучасників ознаки, що кваліфікують злочин, належить розділяти на об'єктивні та суб'єктивні, відносячи до останніх ті, які повністю чи частково характеризують суб'єкт або суб'єктивну сторону складу злочину.

Найпотрібнішим і водночас найскладнішим є поділ ознак, що кваліфікують злочин, за мірою відображуваної ними зміни ступеня суспільної небезпеки злочину. Однак на сучасному етапі вчення про вплив обставин вчинення злочину на його суспільну небезпеку чи тяжкість такий поділ є можливим лише відносно, що ми й реалізували, поділивши ознаки на групи в кількості залежно від числа кваліфікованих складів, які планується створити, беручи до уваги середнє значення зміни суворості санкції у зв'язку з їх наявністю.

Розділ 3

ПРОБЛЕМИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОЗНАК, ЩО КВАЛІФІКУЮТЬ ЗЛОЧИН, У ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

3.1. Проблема відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин

В основі ознак, що кваліфікують злочин, як і будь-яких інших ознак складу злочину, лежать конкретні обставини вчиненого злочину. Вчинення злочину (як факт, так і процес) характеризується безліччю обставин. Отож у процесі диференціації кримінальної відповідальності перед законодавцем постає проблема розмежування тих обставин, які в подальшому можуть бути узагальнені у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, та обставин, які доцільно охоплювати в основному складі злочину.

Такий процес розмежування, очевидно, повинен бути певним чином упорядкованим, відповідати єдиній концепції і, найголовніше, вимогам обґрунтованості, правильності та соціальної обумовленості. Для цього необхідним є дотримання певних єдиних вимог, які далі іменуватимуться критеріями відбору обставин, для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин.

Як свідчить аналіз КК України та наукової літератури із досліджуваної проблематики, ні в практиці законотворчості, ні в науці кримінального права єдиних загальноприйнятих таких критеріїв досі не сформовано, і як наслідок існує чимало недоліків чинного КК України, значні труднощі під час застосування його норм у правоохоронній діяльності, повторення характерних помилок при внесенні змін та доповнень до законодавства.

За такої ситуації розроблення системи критеріїв відбору обставин для їх регламентації в ролі ознак, що кваліфікують злочин, видається більш ніж необхідним.

Вагомі напрацювання у сфері вироблення таких критеріїв були зроблені деякими російськими вченими. Найбільш комплексно, хоч і доволі неоднозначно, ця проблема розглядалась у працях Л. Л. Круглікова та Т. О. Леснієвські-Костаревої, які й виступатимуть підґрунтям подальшого дослідження.

Окрім названих напрацювань, в основу розробки критеріїв відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин, слід взяти істотні ознаки досліджуваного поняття, кримінологічні та криміналістичні характеристики відповідних обставин, а також розроблені в науці підстави та принципи криміналізації, адже криміналізація і диференціація кримінальної відповідальності мають схожу соціальну зумовленість.

Ці критерії, на нашу думку, мають відповідати певним вимогам. Найперше, це їх універсальний характер – критерії повинні бути придатними для відбору обставин зі всієї їх різноманітності та для всієї сукупності злочинів. Вони мусять слугувати основою для розроблення критеріїв відбору обставин певних груп (як, наприклад, обставин, що характеризують суб'єкт злочину). По-друге, критерії відбору мають бути обґрунтовані з погляду необхідності і давати чітку відповідь на запитання, чи може певна обставина (група обставин) бути регламентованою в ролі ознаки, що кваліфікує злочин. І потретє, такі критерії повинні становити собою певну систему з притаманними взаємозв'язками елементів, яка б у своїй цілості дозволяла справедливо диференціювати кримінальну відповідальність за допомогою ознак, що кваліфікують злочин.

Розробляючи систему критеріїв відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин, доцільно виділити два їх рівні. Критерії першого рівня повинні визначати допустимість регламентації обставини взагалі, тобто з'ясувати, чи може певна обставина вчиненого злочину бути регламентованою у вигляді ознаки, що кваліфікує злочин, в будь-якому складі злочину. Критерії другого рівня мають встановити можливість регламентації тих чи інших обставин у конкретному складі злочину.

Тож визначимо *критерії першого рівня*.

1. Обставини, що претендують на їх регламентацію як ознак, що кваліфікують злочин, повинні безпосередньо

стосуватися процесу вчинення злочину. Так чи інакше вони мусять відобразитися у ньому. З цього приводу слушною видається пропозиція Л. Л. Круглікова, який однією з умов побудови кваліфікованого складу злочину визначає зв'язок певної обставини із часовими рамками посягання. Стосовно цього автор роз'яснює, що обставини, які кваліфікують злочин, – це лише ті дані у справі, які сформувалися до моменту закінчення злочину¹³³. І справді, обставини, що проявилися після моменту закінчення злочину і, зокрема, посткримінальну поведінку було б нелогічно регламентувати в межах складу злочину (в нашому випадку кваліфікованого), оскільки на суспільну небезпеку самого злочину вони ніяк не впливають. Ставлення особи до вчиненого нею злочину, допомога в його розкритті, відшкодування завданої шкоди тощо цілком можуть бути врахованими з використанням інших засобів диференціації та засобів індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Дещо складнішим є питання регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, обставин, які проявилися до моменту вчинення злочину, насамперед, причини його вчинення, негативна поведінка особи до моменту вчинення нею злочину, попереднє вчинення особою аналогічного чи суміжного злочину або ж попереднє засудження за вчинення такого злочину тощо. Якщо в КК України перші два типи обставин у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, не враховані, то дві наступні (повторність та спеціальний рецидив) супроводжують більше третини кваліфікованих складів злочину. Тимчасом такі ознаки, що кваліфікують злочин, містять далеко не всі чинні кримінальні закони зарубіжних держав, як, наприклад, КК Російської Федерації¹³⁴.

Вчинення конкретного злочину вдруге та наступні рази свідчить про формування в особи стійкої спрямованості на злочинну поведінку, певну «професіоналізацію» особи, вироблення майстерності вчинення конкретного злочину, накопичення досвіду такої діяльності. Прояви спеціального рециди-

¹³³ Кругликов Л. Л., Васильевский А. Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 185.

¹³⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года по состоянию на 1 марта 2012 г. URL: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>

ву, окрім цього, демонструють ще й небажання особи виправитись. За таких умов небезпека особи злочинця для суспільства, безумовно, зростає. Маючи зазначені вище знання, вміння та навички, особа більш ефективно готується до вчинення злочину, обирає ефективніші методи та засоби вчинення злочину тощо і в такий спосіб швидше та легше досягає злочинного результату, суттєво небезпечнішими, як правило, стають і наслідки вчиненого злочину. Зазначені обставини, без сумніву, проявляються в повторному злочині, збільшуючи його суспільну небезпеку, а отже, можуть бути регламентовані у вигляді ознак, що кваліфікують злочин.

Проте зазначені положення стосуються лише випадків вчинення умисного злочину. При вчиненні необережних злочинів наведені аргументи не актуальні. В цьому випадку зростає тільки суспільна небезпека особи, оскільки вчинення нею повторного злочину підвищує ймовірність вчинення наступних злочинів. У самому ж злочині така суспільна небезпека особи не проявляється, а тому може враховуватись лише в процесі індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Отже, на основі міркувань з приводу можливості регламентації повторності як кваліфікуючої ознаки ми дійшли висновку, що обставини, які виникли до моменту вчинення злочину, можуть бути регламентовані у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, лише у випадку, якщо вони проявляються у самому злочині, змінюючи цим його суспільну небезпеку.

2. Одним із принципів (підстав) криміналізації науковці вважають врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки¹³⁵ чи процесуальної здійсненності переслідування¹³⁶. Скажімо, В. М. Кудрявцев констатує: будь-яка ознака складу злочину повинна бути так сформульована, щоб факт її існування у більшості випадків міг бути виявлений і доведений: а) з достатнім ступенем достовірності; б) процесуально-допустимими діями; в) без шкоди для моралі і соціально позитивних міжособистісних зв'язків людей¹³⁷. Грунтуючись,

¹³⁵ Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148.

¹³⁶ Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. С. 232.

найімовірніше, на цих положеннях, одним з критеріїв відбору обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, Т. О. Леснієвські-Костарева називає «реальну можливість встановлення обставини конкретної кримінальної справи, яка відповідає передбаченій в законі ознаці, що кваліфікує злочин»¹³⁸.

Погоджуючись із названими положеннями, вважаємо за доцільне їх конкретизувати. Виявлені в ході кримінального провадження конкретні обставини вчинення злочину, які охоплюються передбаченими законом ознаками, що кваліфікують злочин, згідно зі ст. 91 КПК України, стають предметом доказування. Отже, реальна можливість доказування наявності таких обставин обов'язково мусить існувати, і визначається вона розвитком криміналістичної техніки та методик розслідування злочинів і, безумовно, межами дозволеного кримінально-процесуальним правом дій. Встановити реальну можливість доказування при введенні з закон нових ознак, що кваліфікують злочин, можна лише шляхом моделювання процесу доказування.

У руслі дотримання зазначеного критерію видається доречним обмежити регламентацію мети й мотиву як ознак, що кваліфікують злочин, якщо вони – у більшості випадків наявності у вчиненому злочині – можуть доводитися лише показаннями самого обвинуваченого. Зокрема, такими, на наш погляд, є мета спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля у статтях 265 та 265-1 КК України, а також мета збуту у статтях 267-1, 310, 311 КК України. Ймовірність доведення першої групи обставин, як видається, є мінімальною. Що стосується мети збуту – відповідна обставина повною мірою може бути доведеною, лише якщо мав місце сам збут, а це у зазначених статтях вже інша ознака, що кваліфікує злочин. Для підтвердження наведемо приклад зі судової практики. Так, вироком Іванківського районного суду Київської області особу було засуджено за замах на переміщення за межі зони безумов-

¹³⁷ Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. С. 232.

¹³⁸ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 272.

ного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю об'єктів з метою збуту (ч. 2 ст. 15 – ч. 3 ст. 367-1 КК України) за таких умов: 3 квітня 2013 року, особа, в обхід контрольно-пропускних пунктів міліції, встановлених по периметру зони відчуження та зони безумовного обов'язкового відселення, через прорив у огорожі з колючого дроту в районі с. Нові Соколи Іванківського району Київської області, проникла на територію зони відчуження та прибула у виселене село Залісся, яке належить до зони радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, де у відселених будинках назбирала та склала до двох мішків, які задалегідь принесла зі собою, вироби побутового призначення з кольорового металу у вигляді відрізків алюмінієвих труб і деталей сантехнічних кранів, та намагалась їх перемістити за межі зони відчуження без передбаченого законом дозволу і без проведення дозиметричного контролю до с. Старі Соколи, однак на зворотному шляху була зупинена працівниками міліції. В обґрунтування свого рішення суд наводить лише показання підсудного, з чого можна зробити висновок, що лише на його підставі суд інкримінує мету збуту¹³⁹ (це суперечить вимогам ст. 94 КПК України). Варіантів щодо можливості збору інших доказів, які б могли забезпечити достатність доказової бази в цьому випадку, не вбачається.

Визначимо критерії відбору обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, *другого рівня*.

1. Всі дослідники проблеми криміналізації, праці яких було вивчено, як принцип чи підставу криміналізації (кримінально-правової заборони) першою називають суспільну небезпечність (небезпеку)¹⁴⁰. Так само логічним було би, щоби диференціація покарання за злочин певного виду

¹³⁹ Вирок Іванківського районного суду Київської області від 7 червня 2013 року (справа № 1-кп/366/87/13). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34134638>

¹⁴⁰ Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148; Кудрявцев В. Н. Основами уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. С. 216; Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.

обумовлювалася тим, що суспільна небезпечність однієї частини злочинів цього виду істотно відрізняється від суспільної небезпечності іншої їх частини. Отже, будь-яка обставина, претендент на регламентацію як ознаки, що кваліфікує злочин, обов'язково повинна істотно змінювати суспільну небезпеку конкретного злочину.

На наш погляд, навіть однакові обставини, незважаючи на те що вони мають визначений потенціал впливу на суспільну небезпеку, по-різному впливають на ступінь суспільної небезпеки різних злочинів. Це пояснюється особливостями конкретних посягань, насамперед характером та ступенем їх суспільної небезпечності за відсутності відповідної обставини. При цьому рівень залежності міри впливу на суспільну небезпеку злочину від виду злочину в різних обставин теж є різний. Причина цього криється у зв'язках з обставинами, узагальненими в ознаках основного складу злочину: що тісніший зв'язок – то більшою є і залежність міри впливу на суспільну небезпеку від виду злочину. Зокрема, меншою така залежність видається у обставин, що складають повторність, співучасть, вчинення злочину службовою особою, шляхом зловживання службовим становищем. Натомість вплив застосування при вчиненні злочину різного роду насильства, інших способів учинення злочину, того чи іншого конкретного розміру суспільно небезпечних наслідків, а особливо обставин, узагальнених в ознаках типу «поєднане з» істотно залежить від виду злочину.

Власне, лише з такої позиції можна обґрунтувати, чому в одному випадку та чи інша обставина враховується в межах основного складу злочину, а в іншому зумовлює диференціацію кримінальної відповідальності.

З огляду на сказане, у кожному випадку включення в закон ознаки, що кваліфікує злочин, необхідне встановлення істотності впливу на суспільну небезпеку відповідного злочину кожної з обставин, узагальнених у такій ознаці.

Під час вивчення питання встановлення істотності впливу тієї чи іншої обставини на суспільну небезпеку вчиненого злочину виявлено кілька проблем: вплив деяких обставин на суспільну небезпеку злочину, залежно від конкретних умов, може коливатися у широкому діапазоні; окремі обставини в одно-

му випадку можуть змінювати суспільну небезпеку злочину, а в іншому ні; існують також і обставини, які в першому випадку вчинення злочину підвищують суспільну небезпеку злочину, а в другому – її знижують.

Зокрема, критику викликає ознака «з проникненням в інше приміщення та сховище», передбачена у статтях 185, 186 та 187 КК України. Якщо поєднання вказаних злочинів із проникненням в житло і справді істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки, то їх вчинення із проникненням в інше приміщення чи сховище на суспільну небезпеку впливає по-різному – залежно від того, що являє собою таке приміщення чи сховище (магазин чи павільйон для садового інструменту) і як особа до нього проникає (адже проникнення в приміщення чи сховище – це будь-яке вторгнення до нього, здійснене всупереч волі законного володільця за відсутності визначених законом підстав чи з порушенням встановленого законом порядку¹⁴¹). При цьому видається, що в багатьох випадках істотної зміни суспільної небезпеки злочину не відбудеться. Для прикладу, можна порівняти вчинення крадіжки із подвір'я особи та крадіжки із не замкнутого господарського приміщення, яке на цьому подвір'ї знаходиться. Гадаємо, істотної різниці у суспільній небезпеці цих злочинів немає, однак обставина, будучи необґрунтовано регламентованою в ролі ознаки, що кваліфікує злочин, безпідставно обумовлює доволі істотне посилення кримінальної відповідальності. Ще гостріше наведена проблема постає зі сховищем. Як з цього приводу влучно висловився В. М. Бурдін, кожен власник, природно, намагається забезпечувати максимальну охорону свого майна, що, власне, і зумовлює той факт, що майно, як правило, перебуває у різних сховищах, а тому для більшості викрадень іманентним є проникнення до різного роду сховищ¹⁴².

Цікавого змісту обставина зумовлює посилення кримінальної відповідальності у ст. 129 КК України «Погроза вбивством» – вчинення цього злочину членом організованої групи.

¹⁴¹ Азаров Д. С., Гришук В. К., Савченко А. В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. К., 2016. 1064 с. С. 388.

¹⁴² Бурдін В. М. Викрадення: окремі проблеми розмежування та диференціації кримінальної відповідальності. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Вип. 55. 2012. С. 216–226.

У випадку, якщо вчинення такого злочину якимось пов'язане з діяльністю організованої групи, суспільна небезпека злочину справді істотно зростає, однак у протилежному випадку такого зростання не відбувається, адже у злочині ця обставина не проявляється. Схожа ситуація простежується з ознакою «вчинене службовою особою» у статтях 161, 162, 163, 256 та 267-1 КК України, позаяк змінює суспільну небезпеку злочину лише у випадку, якщо його вчинення хоча б якимось пов'язане із таким статусом.

Можливість двовекторності впливу на суспільну небезпеку злочину можна продемонструвати на прикладі кваліфікованого складу злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 175 КК України «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат». Такою видається кваліфікуюча ознака «якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат», в частині коштів, які є приватною власністю, і якщо враховувати те, що таку виплату слід вважати вчиненою внаслідок нецільового використання коштів, якщо вона мала місце в результаті порушення вимог законодавства про першочерговість здійснення таких виплат¹⁴³. Уявімо собі ситуацію невиплати заробітної плати в результаті використання підприємцем коштів для забезпечення подальшої діяльності підприємства (наприклад, для оплати енергоносіїв) із метою недопущення значного погіршення становища підприємства, що, безперечно, суперечило б і погіршення становища самих працівників. У цьому випадку означена причина невиплати заробітної плати радше навпаки – знижує суспільну небезпеку злочину.

Такими, що не відповідають критерію істотності впливу на ступінь суспільної небезпеки, видаються також предмет злочину у виді кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, регламентовані у статтях 300 та 301 КК України; поєднання із обманом, яке змінює кваліфікацію порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161 КК України); шляхом підкопу та шляхом пошкодження інженерно-технічних засобів охорони,

¹⁴³ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р.: станом на 21.04.2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=108%2F95-%E2%F0>

що кваліфікують втечу із місця позбавлення волі або з-під варти; мета пошуку рухомих предметів, які походять із об'єктів археологічної спадщини, що кваліфікують умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їхніх частин (ст. 298 КК України); поєднання з насильством, що регламентовано в низці статей, в частині завдання, приміром, удару чи ударів, які не спричинили тілесних ушкоджень, або ж певних форм (менш суспільно небезпечних) психічного насильства тощо.

Отож разом із встановленням істотності впливу обставин на суспільну безпеку злочину потрібно встановлювати також і безумовність та одновекторність такого впливу: конкретна обставина у будь-якому разі повинна істотно впливати на суспільну безпеку злочину і заразом або ж лише підвищувати її, або ж знижувати, адже інакше виникає можливість невідповідності передбаченого покарання суспільній небезпеці злочину.

2. Як вже зазначалося, під час відбору обставин для регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, треба враховувати і їхні кримінологічні характеристики. В нашому випадку значення може мати питома вага злочинів певного виду, вчинених за наявності певних обставин. Вдаючись знову до принципів криміналізації, згадаймо про принцип відносної поширеності діяння¹⁴⁴. Тлумачачи його зміст, В. М. Кудрявцев вказує, що верхня межа – діяння не може бути всезагальним чи надзвичайно поширеним, а будь-яка спроба криміналізувати занадто поширені форми поведінки була б, без сумніву, дисфункціональною, оскільки результат вийшов би за межі можливостей кримінальної юстиції і цим була би зведена до норми безкарність діянь, визнаних злочинними¹⁴⁵. Очевидно, що застосовувати таке тлумачення для з'ясування значення поширеності злочинів, учинених із тією чи іншою обставиною, для вирішення питання про диференціацію кримінальної відповідальності неможливо.

¹⁴⁴ Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148; Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. С. 218.

¹⁴⁵ Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. С. 218–219.

В науковій літературі з проблематики ознак, що кваліфікують злочин, такий критерій відбору відповідних обставин, як їх поширеність на практиці, знайшов своє висвітлення. Тимчасом розуміння самого поняття поширеності авторами тлумачиться по-різному. Т. О. Леснієвські-Костарева пише: «Обставина, яка претендує на включення до числа ознак, що кваліфікують чи привілеюють злочин, має бути відносно поширеною (тобто не повинна мати одиничного характеру)»¹⁴⁶. Іншу позицію висловлює Л. Л. Кругліков, кажучи не лише про фактичну, а й про можливу поширеність¹⁴⁷ такої обставини, припускаючи цим і її «одиничний характер».

Зупинимось детальніше на межах поширеності. По-перше, визначаючи нижню межу поширення при вчиненні злочину певної обставини чи групи обставин, які планується регламентувати у вигляді ознаки, що кваліфікує злочин, на наше переконання, слід виходити із поширення самого злочину. КК України регламентує чимало складів злочинів, кваліфікація за якими нині здійснюється вкрай рідко або ж взагалі не здійснюється, однак такі склади, з позиції законодавця, все ж є необхідними для повноти правового регулювання як сьогодні, так і в майбутньому (тут не йдеться про так звані спеціальні норми). Водночас задля забезпечення системності та формалізованості законодавства про кримінальну відповідальність, відповідальність за такі злочини теж потрібно диференціювати. Тож законодавець може регламентувати у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, і обставини, поширеність яких на практиці є лише можливою. Яскравим доказом регламентації таких обставин слугує ознака вчинення злочину в бойовій обстановці, яка з часу прийняття КК України і до подій 2014 року не була застосовуваною, а сьогодні її наявність, беззаперечно, необхідна. Тому із цього приводу доречно погодитися з Л. Л. Кругліковим стосовно можливої поширеності певної обставини на практиці, однак такий критерій не є самодостатнім і потребує уточнення у вигляді вимоги типовості для конкретного зло-

¹⁴⁶ Леснієвські-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 263.

¹⁴⁷ Кругликов Л. Л., Васильевский А. Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 182.

чину. Поширеність і типовість – це, очевидно, не є те саме. Поширеність означає частоту трапляння тієї чи іншої обставини у реальному житті, що можна встановити лише вивчаючи стан злочинності (що у випадку обставин, поширеність яких є лише можливою, жодного результату не дасть). Типовістю обставин є їхня характерність (притаманність) для певного виду злочину, і таку їх властивість можна визначити лише теоретичним шляхом (за допомогою методів формальної логіки).

По-друге, визначаючи нижню межу поширеності певної обставини чи групи обставин, потрібно враховувати і потенціал зміни певною обставиною суспільної небезпеки злочину. Вплив окремих обставин на суспільну небезпеку злочину може бути настільки великим, що охоплюватися санкцією норми про основний склад злочину із типовими для КК України неширокими межами вони не можуть. Якщо зумовлена певною обставиною підвищена суспільна небезпека злочину не може бути врахована іншим способом, допустимою видається регламентація таких обставин у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, і у разі їх незначного поширення.

Стосовно максимальної межі поширення обставин-претендентів на практиці погляди Л. Л. Круглікова та Т. О. Леснієвські-Костаревої збігаються: конкретна така обставина не може супроводжувати більшість злочинів певного виду¹⁴⁸, тобто понад 50%. В. О. Навроцький, кажучи про ознаки основного складу злочину, зазначає, що «такі ознаки виражають типовий, такий, що найбільш часто зустрічається в житті, ступінь суспільної небезпеки посягання»¹⁴⁹, а тому вважає допустимим прояв ознак, що кваліфікують злочин, лише в меншій половині сукупності злочинів певного виду. Радикальнішу позицію стосовно цього висловив А. І. Свінкін, досліджуючи проблеми конструювання кваліфікованих складів злочинів за ознаками повторності та рецидиву. З цього приводу автор пише,

¹⁴⁸ Кругликов Л. Л., Васильевский А. Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 183; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 263.

¹⁴⁹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч посіб. К., 2006. С. 450.

«що спеціальний рецидив, коли він виступає в ролі ознаки, яка кваліфікує злочин, в кількісному відношенні не повинен бути надзвичайно великим (досягати 30–35% і більше щодо кількості злочинів, передбачених основним складом, а щодо окремих найбільш небезпечних злочинів – 5–7%)»¹⁵⁰.

Погодитись із наведеними поглядами повністю не можна. Якщо, приміром, такі ознаки вчинення крадіжки, як скоєння цього злочину повторно чи із проникненням в житло, супроводжують абсолютну більшість фактів вчинення злочину, це не означає, що від них слід відмовитися. Відповідні обставини істотно підвищують ступінь суспільної небезпеки крадіжки, і їх регламентація в межах основного складу, по-перше, спричинить потребу відмови від інших обставин, з тотожним або ж меншим впливом на суспільну небезпеку (вчинення злочину групою осіб та у значних розмірах); по-друге, суттєво розширить рамки типового ступеня суспільної небезпеки основного складу злочину, зумовить необхідність санкції із більшим діапазоном покарань (що суперечитиме загальній концепції диференціації відповідальності в Особливій частині КК України); а по-третє, значно спростить формулу кваліфікації, яка не відображатиме обставин вчинення злочину, що істотно впливають на його суспільну небезпеку.

Регламентувати кваліфікований склад крадіжки зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, використавши негативні ознаки (наприклад, «без проникнення у житло»), видається також недоцільним. Від такого прийому законодавча практика відмовилася давно.

Отже, вважаємо, якщо навіть та чи інша обставина і супроводжує більшість злочинів певного виду, за умови істотного впливу на суспільну небезпеку злочину вона може бути регламентована як ознака, що кваліфікує злочин.

Сам критерій відбору, пов'язаний із рівнем поширення певної обставини, враховуючи аналізовані винятки, треба сформулювати дещо узагальнено: обставина, яка претендує на регламентацію у вигляді ознаки, що кваліфікує злочин,

¹⁵⁰ Свинкин А. И. Оптимальное конструирование квалифицированных составов по признакам повторности и рецидива. *Проблемы эффективности уголовного закона*. 1975. Вып. 37. С. 59–64.

повинна характеризуватися відносною поширеністю, в зміст якої вкладено як фактичну, так і можливу за умови типовості поширеність.

3. Як зазначає П. Л. Фріс, криміналізація доречна тоді і лише тоді, коли немає і не може бути механізму, який би ефективно регулював відповідні відносини методами інших галузей права¹⁵¹. Звісно, диференціація кримінальної відповідальності передбачає попереднє вирішення питання на користь методу кримінального права. Проте, як видається, регламентація ознаки, що кваліфікує злочин, доречна теж тільки тоді, коли немає і не може бути більш ефективного засобу диференціації кримінальної відповідальності.

Аналіз тексту КК України засвідчує, що суспільна небезпека численних обставин вчинення злочину, регламентованих як ознак, що кваліфікують злочин, врахована також і по-іншому. Серед цих випадків проблему створюють ті з зазначених обставин, суспільна небезпека яких врахована конструюванням окремого складу злочину. Передбачені КК України ознаки «поєднане із зґвалтуванням чи насильницьким задоволенням статеві пристрасті неприродним способом» (ч. 2 ст. 115); «поєднане з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень» (ч. 4 ст. 187); «що спричинило загибель людей» (ч. 3 ст. 194-1); «поєднане із заволодінням зброєю» (ч. 2 ст. 393) тощо позначають поведінку, яка і самостійно є кримінально каранною. Інакше кажучи, реальну сукупність злочинів законодавець передбачив як одиничний злочин, сконструювавши кваліфікований склад, де у вигляді ознаки, що кваліфікує злочин, регламентував обставини, що формують інший злочин.

Такий прийом – ніщо інше як ознака надмірної деталізації кримінально-правового регулювання. Натомість у кримінальному праві існує інститут сукупності злочинів і, зокрема, асоціація норм про призначення покарання при сукупності злочинів, які й повинні забезпечити призначення покарання, адекватного сумарній суспільній небезпеці двох чи більше злочинів. На наше переконання, врахування сукупності злочинів є ефективнішим засобом диференціації кримінальної відповідальності.

¹⁵¹ Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.

Звичайно, правила призначення покарання, регламентовані КК України, є далеко недосконалими, позаяк у деяких випадках (наприклад, при вчиненні умисного вбивства) ставлять нарівні особу, яка вчинила один злочин, і особу, яка вчинила їх кілька, через що потребують удосконалення.

Використання названого вище прийому видається можливим лише за умови, що суспільна небезпека такого «складеного» злочину істотно перевищує сумарну суспільну обох злочинів, і через це повною мірою не може бути врахована під час призначення покарання за сукупністю злочинів. У всіх інших випадках для регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, поведінки особи, караність якої вже передбачена окремими статтями, нема потреби.

Часткова відмова від використання як ознак, що кваліфікують злочин, поведінки особи, кримінальна караність якої передбачена окремими статтями, не лише істотно зменшила б обсяг Особливої частини КК України, але й вирішила б цілу низку проблем у сфері кваліфікації злочинів. По-перше, конструюючи такі складені склади злочинів, законодавець часто не відображає їх сумарної суспільної небезпеки у санкції. По-друге, за такого підходу упускається кримінально-правова оцінка ознак, що кваліфікують «складовий» злочин.

У науковій літературі пропонувалися й інші критерії відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин, зокрема: можливість формулювання певної обставини у доволі абстрактній формі; існування реальної можливості оцінки законодавцем зміни ступеня суспільної небезпеки вчиненого у разі наявності обставини, що кваліфікує злочин, і як наслідок, зміни типового покарання в санкції статті кримінального закону; правосвідомість суспільства, ставлення суспільної думки до посилення чи послаблення кримінальної репресії, врахування традицій правового регулювання ознак, що кваліфікують злочин, в історії вітчизняного кримінально-законодавства, а також міжнародного досвіду¹⁵².

Коротко розглянемо перелічені критерії. Абстрактність – характеристика поняття. Рівень абстрактності поняття конкретної ознаки, що кваліфікує злочин, залежить від кількості обставин, нею позначених. Одні ознаки, що кваліфікують злочин, можуть позначати велику кількість обставин вчиненого

злочину, інші ж лише декілька, однак це не означає, що такі ознаки не мають права на існування. Що ж до оцінки зміни ступеня суспільної небезпеки, то методики такої діяльності немає взагалі, а санкції конструюються зазвичай на основі співвідношення з іншими санкціями.

Рівень правосвідомості суспільства, громадську думку, вітчизняний та зарубіжний досвід законотворчості при відборі обставин для їх регламентації в ролі ознак, що кваліфікують злочин, безумовно, слід враховувати під час диференціації кримінальної відповідальності, однак ці чинники в жодному разі не дадуть чіткої відповіді на питання про допустимість регламентації тієї чи іншої обставини вчинення злочину у вигляді ознаки, що кваліфікує злочин.

Натомість застосування розробленої системи критеріїв відбору обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, дасть змогу виключити випадки посилення караності діяння при незростанні, неістотному зростанні чи навіть зниженні суспільної небезпеки діяння, включення в закон ознак, інкримінування яких буде зведене до нуля, уникнути недоцільного збільшення обсягу КК України через не обґрунтоване потребою конструювання кваліфікованих складів так званих складених одиничних злочинів.

3.2. Законодавча техніка конструювання кваліфікованих складів злочину в законі про кримінальну відповідальність

Дотримання конкретних науково обґрунтованих критеріїв відбору обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, безпосередньо спрямоване на наповнення відповідних нормативних положень необхідним та бажаним змістом. Зазначені критерії одночасно виступають вимогами до змісту нормативних приписів, які регламентують ознаки, що кваліфікують злочин. Як відомо, зміст закону передається через його форму, і власне від досконалості такої форми залежить, настільки точно цей зміст передається адресатам.

¹⁵² Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 271–272.

Під формою правової норми зазвичай розуміють систему її побудови, спосіб зв'язків її частин, структуру¹⁵³. Виходячи з текстологічного підходу¹⁵⁴, це сам текст нормативного припису та законодавства загалом. Засобом забезпечення адекватного відображення бажаного змісту норм права у їх формі виступає законодавча техніка. У нашому розумінні, законодавча техніка – це система певних прийомів та засобів, а також правил їх використання, що забезпечують найбільш ефективне та адекватне відображення волі законодавця.

Отже, зміст законодавчої техніки становлять засоби законодавчої техніки, прийоми законодавчої техніки та правила використання таких прийомів і засобів.

Засоби законодавчої техніки – це допустимі правом предмети і явища, за допомогою яких забезпечується досягнення її цілей і отримання необхідних результатів¹⁵⁵. У теорії засоби законодавчої техніки розділяють на загальносоціальні та спеціально-юридичні. До загальносоціальних належать мова, її одиниці – слова, словосполучення, частини мови, графічні конструкції, знаки, букви, терміни, різноманітні соціальні норми тощо. До спеціально-юридичних відносять концепції, дефініції, конструкції, принципи, презумпції, фікції, структурні частини нормативно-правових актів, заголовки, реквізити¹⁵⁶.

Прийоми законодавчої техніки – це допустимі із позиції права способи дії при формуванні тексту закону. До них належать, зокрема, прийоми структуризації нормативно-правових актів, прийоми встановлення логічних та функціональних зв'язків між структурними елементами нормативних правових актів та між нормативними правовими актами, прийоми формулювання та викладу різних нормативно-правових приписів та їх частин тощо¹⁵⁷.

¹⁵³ Наумов А. В. Форма уголовного закона и ее социальная обусловленность. Проблемы совершенствования уголовного закона. М, 1984. С. 18–27.

¹⁵⁴ Ситникова А. И. Законодательная текстология и ее применение в уголовном праве: монография. Москва, 2010.

¹⁵⁵ Риндюк В. І. До питання визначення поняття і видів юридичної техніки. *Держава і право*. 2005. Вип. 27. С. 71–78.

¹⁵⁶ Биля І. О. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук країни*. 2002. № 1 (28). С. 217–226.

¹⁵⁷ Там само.

Побудова нормативно-правових приписів, що регламентують кваліфіковані склади злочинів, та відповідальність за вчинення злочинів із такими складами, безумовно повинні відповідати загальним вимогам законодавчої техніки, у переліченні яких немає потреби. Змістом цієї частини дослідження буде розробка та обґрунтування спеціальних правил законодавчої техніки при регламентації системи ознак, що кваліфікують злочин, необхідність яких обумовлена відомими проблемами чинного та раніше чинного законодавства.

Спершу треба з'ясувати, на яких засобах та прийомах законодавчої техніки слід зупинитися. З позиції конструювання кваліфікованих складів злочинів, це, насамперед, вживання мовних засобів, особливо термінології, використання правових дефініцій, прийомів структуризації нормативного матеріалу, що регламентує відповідальність за кваліфіковані склади злочинів, прийомів встановлення логічних зв'язків між нормами, що встановлюють відповідальність за різновиди складу злочину, прийомів формулювання диспозицій і санкцій відповідних статей, прийоми забезпечення системності ознак, що кваліфікують злочин, а також прийоми систематики у цій сфері.

З огляду на це всі правила законодавчої техніки регламентації кваліфікованих складів злочинів можна розділити на кілька груп:

- правила використання термінології;
- правила структуризації нормативного матеріалу, який регламентує відповідальність за кваліфіковані склади злочину;
- правила формулювання диспозицій (у формальному аспекті тут немає жодних особливостей);
- правила встановлення логічних зв'язків між нормами, що регламентують відповідальність за різновиди складу злочину, та їх частинами.

3.2.1. Правила використання термінології

До мови законодавчого акта науковці ставлять цілу низку вимог: точність, зрозумілість, доступність, вичерпність, стислість, простота, чіткість, стандартизація і формалізованість, легка запам'ятовуваність, виразність, єдність, насиченість

узагальненими термінами, виразами і поняттями, ясність¹⁵⁸ тощо. Важливою умовою дотримання наведених вимог є вдале використання термінології. Як свідчить аналіз чинного КК України та практики його застосування, більшість проблем виникають саме у зв'язку з невдалим використанням термінології. Однією з найважливіших вимог до термінології того чи іншого закону вважають єдність термінології. У кримінальному праві така єдність, передбачає, по-перше, використання одного терміна для позначення тотожних понять та позначення різних понять різними термінами; по-друге, послідовне використання термінів у Загальній та Особливій частинах; а по-третє, відповідність термінів, що вживаються у кримінальному законодавстві, термінології інших галузей законодавства.

Як демонструє аналіз чинного кримінального законодавства України, особливу проблему в регламентації ознак, що кваліфікують злочин, становить забезпечення саме першого із трьох названих вище елементів єдності термінології. Зокрема, з аналізу тексту Особливої частини КК України, при позначенні ознак, що кваліфікують злочин, виявлено широке застосування синонімії.

Перелік таких ознак-синонімів наведений у підрозділі 2.3. Для того щоб переконатись у недоцільності такої лексичної розмаїтості, розглянемо правила використання синонімів у тексті законодавчого акта. Скажімо, на думку З. А. Тростюк, до вживання синонімів як прийому законодавчої техніки

¹⁵⁸ Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества. М., 1991. С. 89; Кострова М. Б. К вопросу о правовой природе разъяснений понятий и терминов в УК РФ. Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники: материалы III Международной науч.-практ. конф. на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (29–30 мая 2003 г.). 2004. М. С. 28–33; Кострова М. Б. Язык уголовного закона: ясность, простота, доступность. Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2002. С. 163–172; Кравченко С. П. Про стиль законодавства. *Право України*. 1998. № 3. С. 62–63; Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. М., 2004. С. 8–9; Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. К., 2003. С. 43.

при формулюванні змісту особливої частини кримінального законодавства можна вдаватися в таких випадках:

– уточнення змісту певного терміна чи термінологічного звороту (синонім подається в дужках після терміна чи термінологічного звороту, зміст якого уточнюється);

– уточнення думки законодавця без подання синоніма у дужках;

– використання синонімів з метою надання необхідних відтінків у значенні того чи іншого поняття¹⁵⁹.

При використанні вищенаведених синонімів про жодне уточнення думки законодавця, звісно, не йдеться. Крім цього, у підрозділі 2.3 дисертаційного дослідження було доведено, що жодних смислових відтінків ці синоніми не мають, та й у використанні відтінкових синонімів у нашому випадку потреби не виявлено.

Отож загальне правило законодавчої техніки про недопустимість надлишку синонімів¹⁶⁰ у плані техніки регламентації ознак, що кваліфікують злочин, доцільно уточнити: при позначенні обставин, що кваліфікують злочин, вживання синонімів слід уникати взагалі.

Важливою вимогою формулювання законодавчого матеріалу є дотримання оптимального рівня конкретизації нормативних приписів з уникненням двох крайностей – декларативності та казуїстичності. Завдяки цьому, з огляду на загальні вимоги до мови закону, з одного боку, забезпечуються стислість, стандартизація та формалізованість, насиченість узагальненими термінами, виразами і поняттями, а з іншого – точність, зрозумілість, вичерпність, простота та ясність. Оптимальний рівень конкретизації має бути і в ознак, що кваліфікують злочин.

В частині забезпечення від надмірної конкретизації треба уникати випадків використання більш конкретизованих ознак, якщо із дотриманням критеріїв відбору обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, можна

¹⁵⁹Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. К., 2003. С. 77.

¹⁶⁰Власенко Н. А., Исаков В. Б., Кузнецов С. В. и др. Законодательная техника: научно-практическое пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. М., 2000. С. 155.

використати більш загальну ознаку, без втрати у бік точності, зрозумілості, вичерпності, простоти та ясності. До того ж, використання як ознак, що кваліфікують злочин, більш конкретних понять з позиції достатності диференціації відповідальності вимагатиме, як правило, перелічування кількох чи навіть багатьох таких ознак. А отже, запропоноване рішення здатне забезпечити невеликий обсяг диспозицій, що регламентують кваліфіковані склади злочину. До прикладу, очевидним є те, що у статтях 152 та 153 КК України переліки ознак «неповнолітньої чи неповнолітнього» та «малолітньої чи малолітнього» могли б бути замінені ознаками «неповнолітня особа» і «малолітня особа». Стосується це і згаданих у попередньому розділі незавершених переліків ознак, що кваліфікують злочин.

Отож наступне спеціальне правило законодавчої техніки конструювання кваліфікованих складів злочину можна відобразити у положенні: якщо певна група обставин вчинення злочину – кандидатів на роль підстави диференціації кримінальної відповідальності, без шкоди у бік точності, зрозумілості, вичерпності, простоти та ясності одночасно може бути позначена як кількома більш конкретними, так і одним загальним терміном, то у всіх випадках потрібно використовувати саме такий, більш загальний термін.

Надмірно загальний характер ознак, що кваліфікують злочин, теж може виступати істотним недоліком системи ознак, що кваліфікують злочин, адже, по-перше, при цьому створюється реальна можливість включення до обсягу ознак, що кваліфікують злочин, тих обставин, які не відповідають запропонованим критеріям відбору, по-друге, допускається узагальнення в ознаках обставин, вплив яких на суспільну небезпеку злочину значно відрізняється, а по-третє, використання таких ознак, як правило, відображається на вже згаданих точності, зрозумілості, вичерпності, простоті та ясності нормативних положень. Вживання понять високого рівня узагальнення у чинному КК України пов'язане з категорією так званих оціночних понять.

Під час опису ознак складу конкретних злочинів законодавець використовує два різних підходи до вибору термінології. З одного боку, вживаються точні терміни, значення яких тотожне їх понятійному змісту, а з іншого – терміни оціночного

характеру, названі в теорії оціночними поняттями¹⁶¹. Чинне кримінальне законодавство часто вдається до таких понять, зокрема при диференціації кримінальної відповідальності через систему ознак, що кваліфікують злочин. Суть використання оціночних понять полягає в тому, що законодавець позначає лише найістотніші ознаки певної групи предметів та явищ¹⁶², визначення ж інших їхніх ознак покладається на орган, який застосовуватиме кримінально-правову норму. Однозначно розглядати це явище, гадаємо, неможливо – з одного боку, використання оціночних понять у кримінальному законі забезпечує такі безумовно позитивні його властивості, як гнучкість та повнота правового регулювання¹⁶³, а з іншого, істотно знижує стабільність практики його застосування, про що чітко говорить аналіз судової практики з відповідних питань. Отже, окрім позитивних якостей, з використанням оціночних понять пов'язується численна кількість проблем, проте відмовитись від їх вжитку, насамперед при диференціації кримінальної відповідальності, з цілком обґрунтованих позицій дослідників такого явища, не можна.

З огляду на це потрібно розробити певні *правила використання оціночних понять* як ознак, що кваліфікують злочин.

1. Назагал правилам використання оціночних понять у кримінальному праві приділялася увага. На думку В. М. Косович, оціночні поняття можна вводити в текст кримінального закону у випадках:

1) створення правових норм, призначених для регулювання суспільних відносин, соціальна значущість яких швидко змінюється із плином часу;

2) практичної складності або неможливості передбачити усі суттєві для справи факти, що можуть мати «задане»

¹⁶¹ Кострова М. Б. Оценочная лексика в уголовном законе: проблемы теории и практики. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 19–23.

¹⁶² Огородник А. Оціночні поняття у структурі норм кримінального права. *Право України*. 2000. № 1. С. 103–108.

¹⁶³ Кострова М. Б. Оценочная лексика в уголовном законе: проблемы теории и практики. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 19–23; Огородник А. Оціночні поняття у структурі норм кримінального права. *Право України*. 2000. № 1. С. 103–108; Фролов Е. А. Стабильность закона и соотношение формально-определенных и оценочных понятий в уголовном праве. *Проблемы советского уголовного права и криминологии*. 1973. Вып. 28. С. 33–47.

у нормі значення, зокрема в разі набуття певними явищами «узаконеної соціальної значимості» лише у сукупності з індивідуальними особливостями кожної конкретної ситуації;

3) необхідності створення приписів для впливу на такі відносини, факти, які мають ідентичну соціальну значущість, проте формальні, емпірично-фіксовані ознаки яких є різними в кожній конкретній ситуації;

4) потреби регулювання відносин з яскраво вираженим морально-етичним змістом, у яких неминуче наявні різноманітні варіанти, відтінки й т. ін.¹⁶⁴.

Проаналізуємо ці положення в контексті системи ознак, що кваліфікують злочин. Отож використання оціночних понять за першим із напрямів у плані ознак, що кваліфікують злочин, видається дискусійним: якщо соціальна значущість певних суспільних відносин швидко змінюється, то відображати такі відносини при диференціації кримінальної відповідальності (на відміну від встановлення кримінальної відповідальності) вочевидь є недоцільним.

Головною метою інших напрямів використання оціночних понять є забезпечення повноти правового регулювання (другий і четвертий напрями) та уніфікація термінології (третій напрям). Погоджуючись із твердженням А. А. Тер-Акопова про неможливість передбачення в кримінальному законі всіх імовірних фактичних обставин вчинення злочину¹⁶⁵, які істотно впливають на суспільну небезпеку такого злочину, ставимо під сумнів достатність обґрунтування використання оціночних понять через необхідність забезпечення повноти правового регулювання. Адже навіть у разі використання таких понять певні обставини все ж залишаться неоціненими через ознаки, що кваліфікують злочин. Звідси випливає потреба компромісу між повнотою регламентації обставин, що впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, як ознак, що кваліфікують злочин (тобто часткою регламентованих обста-

¹⁶⁴ Косович В. М. Оціночні поняття в проекті нового КК України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2001. Вип. 36. С. 54–59.

¹⁶⁵ Тер-Акопов А. А. Защита личности – принцип уголовного закона. Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 52–54.

вин), та використанням понять оціночного характеру зі зумовленими цим численними помилками та різнотлумаченнями при правозастосуванні. Аналогічного компромісу слід шукати і при використанні оціночних понять у цілях уніфікації термінології та зменшення обсягу кримінального закону.

Отже, перше правило використання оціночних ознак, що кваліфікують злочин, полягає в тому, що відповідні поняття доречно використовувати лише за крайньої потреби – якщо проблеми, що супроводжують використання певного оціночного поняття, спричиняють меншу шкоду правовому регулюванню суспільних відносин, порівняно з позитивними наслідками введення в закон такого поняття, та лише з метою ефективнішої диференціації кримінальної відповідальності – коли йдеться про необхідність передбачити значну кількість різних явищ, обставин та предметів, що істотно впливають на суспільну безпеку злочину, позначити які одним чи кількома точними термінами неможливо. Такий підхід сприятиме максимально обережному використанню аналізованих понять.

2. Під час розробки критеріїв відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин, одними з вимог ставилися одновекторність та безумовність істотного впливу на ступінь суспільної безпеки певного злочину. До цієї тези слід додати також положення про необхідність відносно однакового впливу на ступінь суспільної безпеки конкретного злочину всіх фактичних обставин, які за змістом та обсягом охоплюються визначеною ознакою, що кваліфікує злочин.

Звідси випливає наступне правило використання оціночних понять як ознак, що кваліфікують злочин: допустиме використання лише тих оціночних понять, в яких узагальнено обставини вчинення злочину, що відносно однаково впливають на ступінь суспільної безпеки злочину (відповідно до рамок санкції), і такий вплив є безумовним, істотним та одновекторним.

3. Формою вираження поняття, зокрема й у тексті закону, є термін. За загальним правилом законодавчої техніки, правові терміни за лексичним значенням мусять максимально точно відповідати змісту поняття, яке вони позначають, адже в інакшому разі задум законодавця і тлумачення правозастосовцем не збігатимуться. Особливість оціночних понять

криється в тому, що вони є узагальненням не всіх істотних ознак предметів та явищ, а лише деяких з них – визначальних, встановлення ж інших ознак належить до компетенції органу, який застосовує норму, надає офіційне тлумачення, чи органу, який визначає поняття спеціальним нормативним приписом. Питання відповідності обраного терміна змісту оціночного поняття, використаного в ролі ознаки, що кваліфікує злочин, набуває особливої актуальності, адже саме на основі обраного терміна, а не волі законодавця, наведені суб'єкти тлумачення визначатимуть коло обставин, які охоплюватимуться за змістом та обсягом ознакою, що кваліфікує злочин, і цим встановлюватимуть підстави для диференціації відповідальності.

Якщо використаний для позначення формально визначеного поняття термін повинен точно відображати всі його істотні ознаки, то термін, застосований для позначення оціночного поняття, має надавати точну інформацію про найістотніші ознаки такого поняття, на основі яких у правозастосовній діяльності встановлюватиметься його точний зміст та обсяг.

Наприклад, використаний для позначення ознаки, що кваліфікує злочин, термін «велика матеріальна шкода» вказує на такі визначальні ознаки оціночного поняття, як наявність певних втрат, матеріальний характер таких втрат та великий розмір таких втрат порівняно з певною «нормою». Своєю чергою, термін «велика шкода» такої визначальної ознаки, як матеріальний характер, не відображає і таким чином поширює обсяг поняття і на нематеріальну шкоду, яка може виявлятися і в моральній шкоді, і в шкоді здоров'ю, і в шкоді авторитету тощо. Тому перш ніж використати термін для позначення ознаки, що кваліфікує злочин, оціночного характеру, законодавець має переконатися, чи цей термін гарантуватиме правильне й однозначне встановлення обсягу тих обставин, з наявністю яких він пов'язує диференціацію відповідальності.

В частині дотримання цієї вимоги звернуто увагу на термін «хуліганський мотив», використаний при регламентації ознаки, що кваліфікує умисне вбивство. Тут не зрозуміло, чи йдеться про мотив, характерний для хуліганства – явної неповаги до суспільства, чи про щось інше, наприклад, будь-який мотив особи, що вчиняє хуліганські дії (скажімо, ревнощі, помсту тощо). Судова практика вийшла за межі розуміння хуліган-

ського мотиву як мотиву явної неповаги до суспільства, однак виключає інші мотиви, можливі під час порушення громадського порядку. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», під вбивством з хуліганських мотивів слід розуміти позбавлення іншої особи життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, позбавлення життя без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Однак не є вбивством з хуліганських мотивів вбивство, вчинене з ревнощів, помсти чи інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих відносин, хоча при цьому і було порушено громадський порядок. Зважаючи на неможливість точного трактування, використання зазначеного терміну є невдалим.

4. Як відомо, в ході розслідування та судового розгляду злочину необхідно адекватно оцінити всі фактичні обставини вчиненого злочину та правильно кваліфікувати діяння. Для того щоб визначити, чи охоплюються певні фактичні обставини вчиненого злочину змістом та обсягом оціночної ознаки, що кваліфікує злочин, правозастосовний орган повинен особисто встановити такий зміст та обсяг. Водночас виникає запитання, як саме за умови казуального тлумачення оціночних ознак, що кваліфікують злочин, досягти одноманітності у їх розумінні, адже відомо, що різні особи (зокрема, які застосовують кримінально-правову норму) схильні оцінювати певне явище по-різному.

Вирішення цієї проблеми вбачається лише в одному – максимумно можливому розкритті змісту оціночних ознак, що кваліфікують злочин, на рівні правових норм чи загальних рекомендацій, оскільки, визначивши зміст та обсяг певного оціночного поняття, таке поняття по суті позбавляється оціночного характеру, а разом з тим зникають і всі пов'язані із цим проблеми.

Стосовно визначення оціночних понять у науковій літературі немає єдиної позиції. Наприклад, Ю. Б. Хім'як, досліджуючи трактування принципу правової визначеності закону Європейським судом з прав людини, дійшов висновку, що «оціночні кримінально-правові поняття, які не знайшли достатньої конкретизації ні у статті КК України, ні в узагальненнях судової

практики (а в судовій практиці відсутні єдині критерії щодо підходів до встановлення змісту таких понять), не можуть використовуватися законодавцем»¹⁶⁶. О. В. Кобзева, навпаки, вважає, що дати визначення всім оціночним ознакам, що містяться в кримінальному законі, неможливо¹⁶⁷.

Загалом засоби та вимоги до конкретизації оціночних понять є такими ж, як і для кримінально-правових термінів не оціночного характеру. Деякі особливості стосуються лише способів конкретизації таких понять. Зокрема, слід надавати перевагу такому способу, як формування детального переліку предметів та явищ, що охоплюються поняттям. Цей спосіб визначення, безумовно, є найкращим в аспекті простоти та зручності для адресатів. Якщо ж різноманітність предметів та явищ настільки велика, мінлива або ж непередбачувана, що унеможливує використання згаданого прийому, можна вдаватися до прийому розроблення критеріїв інтерпретації оціночного поняття (його визначення через істотні та неістотні ознаки, приблизний обсяг тощо). Натомість давати визначення через рід і видову відмінність (тобто лише істотні ознаки (ознаку)), зважаючи на специфіку оціночних понять, здебільшого недоцільно, оскільки, як слушно зауважує О. В. Кобзева, сформулювати лаконічне та інформативне визначення оціночного поняття через нефіксованість та багатогранність його змісту надзвичайно складно, а закріплення великих за розміром дефініцій лише загромаджуватиме кримінальне законодавство. До того ж, зазначає автор, розробляючи такого типу визначення, законодавець часто буде змушений використовувати інші невізначені оціночні поняття¹⁶⁸.

Із правилами використання термінології тісно пов'язана проблема визначення ознак, що кваліфікують злочин, адже насамперед через їх визначення забезпечується однаковий підхід до диференціації кримінальної відповідальності та зменшення правозастосовних помилок при цьому. Правова система

¹⁶⁶ Хімяк Ю. Б. Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 65–69.

¹⁶⁷ Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Саратов, 2002. С. 26.

¹⁶⁸ Там же. С. 28–29.

України пропонує чимало засобів розкриття змісту понять, одні з яких широко використовуються, інші ж невикористовано ігноруються.

Найперше, зміст та обсяг ознак, що кваліфікують злочин, може розкриватися за допомогою правових дефініцій безпосередньо у тексті Кримінального кодексу, причому, залежно від ступеня використання такої ознаки, як в Загальній, так і Особливій його частинах.

Такий підхід частково застосовано в чинному КК України: пояснення деяких ознак, що кваліфікують злочин, даються у примітках до статей Особливої частини. Об'єктивним недоліком такого підходу є збільшення обсягу Кримінального кодексу, адже примітки – структурний елемент статті Особливої частини КК України додаткового характеру, де роз'яснюються основні положення цієї ж статті, а отже, у кожному випадку використання в диспозиції поняття, що потребує визначення, відповідну статтю потрібно доповнювати приміткою. З метою часткового зменшення кількості приміток законодавець інколи дає вказівку про поширення певної дефініції на інші статті Особливої частини, проте такий прийом дещо ускладнює користування Кодексом, та й суперечить логіці його побудови «від загального до конкретного», адже стаття Особливої частини, де регламентуються ознаки конкретного злочину, – це норма про одиничне, а примітка – лише додатковий її елемент. У примітках можна розкривати зміст лише тих понять, які використовуються в одиничних випадках («особлива жорстокість», «відповідальне становище», «державний діяч» тощо). Допустимо розкривати у примітках і поняття, які у кожному складі злочину, при незмінності змісту, набувають різного обсягу (наприклад, «великий розмір»), однак це суттєво відіб'ється на обсязі Особливої частини КК. Альтернативу такому підходу розглянемо нижче.

Частково чи повністю відмовившись від використання приміток (адже питання статусу поміщених в них норм є дискусійним¹⁶⁹), зміст та обсяг понять цілком можливо

¹⁶⁹Тростюк З. А. Співвідношення диспозицій кримінально-правових норм та приміток статей: до постановки проблеми. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.). С. 513–515.

розкривати в межах основного змісту статей Особливої частини КК. До речі, такий підхід практикується у кримінальному законодавстві деяких зарубіжних держав – кримінальних кодексах Вірменії, Швеції, Німеччини тощо.

Перспективним напрямом вирішення питання визначення понять, вжитих у КК України, є використання з такою метою Загальної частини Кодексу. Особливо актуальним це видається у контексті концепцій створення «термінологічного розділу»¹⁷⁰ в структурі КК. В такому розділі, як поняття загального значення, могли б бути розкриті використані при конструюванні як основних, так і кваліфікованих складів злочинів поняття: державний і громадський діяч; насильство; насильство, яке не є та яке є небезпечним для життя і здоров'я; тривалий і короточасний розлад здоров'я; значна та незначна втрата працездатності (принаймні у відсотковому відношенні); безпорадний стан; загальнебезпечний спосіб; аварія та катастрофа; значне забруднення довкілля; бойова обстановка; поняття масовості, яке лежить в основі низки ознак і основних, і кваліфікованих складів злочину, тощо. Вважаємо доречним і розкриття у розділі, присвяченому тлумаченню термінів, обсягу понять про значні, великі та особливо великі і навіть істотні розміри (що стосується основних складів злочину), принаймні у грошових еквівалентах. Важливо тут правильно обрати грошовий еквівалент – ним повинна бути одиниця, реальний грошовий обсяг якої змінювався б адекватно змінам соціально-економічної ситуації, що б не вимагало періодичного внесення змін у власне кримінальне законодавство.

Критика визначення наскрізних термінів в окремому структурному елементі Загальної частини КК України, заснована на тому аргументі, що терміни не можуть мати однакового значення у всіх статтях КК України, видається несправедливою. Зокрема, О. О. Пащенко наводить такий приклад: «Зміст тяжких для розголошення таємниці усиновлення (удоче-

¹⁷⁰ Азаров Д. С., Калуп А. В. До питання про доповнення Кримінального кодексу України «термінологічним розділом» та визначення у ньому кваліфікуючих ознак злочинів // Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. Харків, 2011. С. 44–48; Хавронюк М. І. Термінологічні вади нового Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 6. С. 77–81.

ріння) – ч. 2 ст. 168 КК – не буде таким самим, як і для втра-ти документів, що містять державну таємницю (ч. 2 ст. 329 КК України)»¹⁷¹. Те, що типові наслідки названих злочинів від-різнятимуться, не означає різного змісту відповідних понять. У разі будь-якого злочину наслідки повинні об'єктивно бути тяжкими. Тяжкі наслідки – оціночне поняття, а, як вже зазна-чалось, причиною використання оціночних понять і є немож-ливість передбачення всіх можливих проявів злочину. Кажу-чи про визначення поняття, автор, імовірно, мав на увазі ви-значення через надання переліку можливих наслідків, які охоплюються поняттям, однак вище вже згадувалися й інші способи визначення. Найоптимальнішим у ситуації з тяжкими наслідками, вважаємо, було б наведення критеріїв інтерпрета-ції цього поняття.

Якщо ж певні ознаки, що кваліфікують злочин, використо-вуються лише в межах одного розділу Особливої частини КК України, їх поняття можна було б розкривати в окремих стат-тях цього розділу. В такому разі розділ розпочинався б на зра-зок Розділу XIX КК України, зі статті дефінітивного значення (ст. 401 КК), де б розкривалися основні поняття, що викорис-товуються в межах розділу, зокрема ті, котрі використані при формулюванні ознак, що кваліфікують злочин.

Такий підхід заслуговує особливої уваги у світлі наукової пропозиції передбачати стійкі поєднання ознак, що кваліфі-кують злочин, типові для складів злочинів зі спільним родо-вим об'єктом в окремих статтях чи частинах статей на почат-ку глав (розділів) Особливої частини, визначаючи ступінь їх впливу на покарання¹⁷².

Прийому визначення ознак, що кваліфікують злочин, та понять, що їх утворюють в інших нормативно-правових ак-тах, треба приділити особливу увагу. Зважаючи на те, що зга-дані нормативно-правові акти, в силу положень ч. 1 ст. 3 КК

¹⁷¹ Пашенко О. О. Чи може виступати єдність термінології як обов'язкова ви-мога до всіх кримінально-правових норм? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 98–108.

¹⁷² Вакаріна Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и сред-ства их достижения: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005. С. 99; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 244.

України, не становлять законодавство України про кримінальну відповідальність, застосування такого прийому, на наш погляд, можливе та допустиме лише у певних випадках:

1. Якщо існує потреба та можливість розкривати поняття через обсяг (перелік) предметів і явищ, які ним охоплюються (такому способу, як зазначалось вище, слід надавати перевагу при визначенні оціночних понять), а такий обсяг постійно піддається об'єктивно зумовленим змінам. Відповідно до статей 305, 307, 314 КК України, кримінальна відповідальність за злочин з кваліфікованим складом настає, якщо предметом виступають особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини. Перелік таких наркотичних засобів і психотропних речовин (попри великий обсяг такого переліку) цілком справедливо регламентовано не самим КК, а іншим нормативно-правовим актом – Постановою Кабінету Міністрів України № 770 від 06.05.2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» зі змінами та доповненнями¹⁷³, адже зрозуміло, що такий перелік не є стабільним – постійно відкриваються та розробляються нові наркотичні засоби і психотропні речовини, для їх виготовлення використовують щоразу нові речовини. Помістивши такий перелік у текст КК, в цілях забезпечення ним ефективної боротьби зі злочинністю, до нього потрібно було би часто вносити зміни, а це би, звичайно, суперечило вимозі відносної стабільності кримінального закону. Для прикладу констатуємо, що лише у 2018 році перелік особливо небезпечних наркотичних засобів доповнено п'ятьма позиціями, а перелік особливо небезпечних психотропних речовин – 55 речовинами.

2. Якщо існує потреба та можливість розкривати поняття через його обсяг, а він є надто широким і вміщує значну кількість різних об'єктів чи явищ. Розглянемо це на прикладі великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів. Значення таких розмірів розкривається у Наказі Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 01.08.2000 р. «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і

¹⁷³ Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України № 770 від 06.05.2000 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п>

прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу»¹⁷⁴. Відповідно до даних таблиць, конкретне значення великого та особливо великого розмірів (вага) відрізняється залежно від виду наркотичного засобу (оскільки регламентовані добові дози різних наркотичних засобів істотно різняться), а перелік таких засобів є чималим.

3. Якщо встановлення змісту та обсягу конкретного поняття є компетенцією органу, який кримінально-правову норму безпосередньо не застосовує (наприклад, судово-медичний експерт). В такому разі певне поняття може конкретизуватися у нормативно-правовому акті, що регламентує діяльність вищевказаного органу, прямо чи опосередковано пов'язану із встановленням змісту та обсягу цього поняття. Розтлумачимо це на прикладі поняття тяжкого тілесного ушкодження, що неодноразово виступає як ознака, що кваліфікує злочин. У самому тексті КК України це поняття конкретизується шляхом закріплення загальних критеріїв його інтерпретації (ч. 1 ст. 121 КК України) – ним є тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. Точне визначення: яке тілесне ушкодження слід вважати тяжким – покладено в обов'язок судово-медичної служби України Міністерства охорони здоров'я. Тому вважається, що конкретний перелік тілесних ушкоджень, яких належить відносити до тяжких у вигляді конкретних критеріїв їх визначення, окреслюється підзаконними нормативними актами цього відомства – Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.1995 р. «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України»¹⁷⁵. Аналогічно можна було б розкрити

¹⁷⁴ Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 01.08.2000 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00>

¹⁷⁵ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>

поняття стану сильного душевного хвилювання, встановлення якого на практиці викликає деякі проблеми.

Назагал прийом визначення ознак, що кваліфікують злочин, в нормативно-правових актах не кримінально-правового характеру, з одного боку, є цілком допустимим, адже відповідні нормативно-правові акти є цілком доступними і для адресата (слідчого, експерта), і для інших осіб. Однак з іншого боку, як слушно зазначає М. І. Хавронюк, за ст. 68 Конституції України, не звільняє від кримінальної відповідальності незнання тільки законів, а тому терміни, зміст яких наведений у законах, та терміни, зміст яких визначений у підзаконних актах, мають дещо різний правовий режим¹⁷⁶. Проте дефініювати ознаки, що кваліфікують злочин, виключно у законах України на заданому етапі, очевидно, неможливо, хоч до цього, безумовно, варто прагнути.

Невиправдано ігнорується такий засіб визначення кримінально-правових понять, як акти офіційного нормативного тлумачення кримінально-правових норм. З моменту набрання чинності змінами до Закону України «Про Конституційний Суд України» від 03 жовтня 2017 року, Конституційний Суд України перестає бути суб'єктом офіційного тлумачення законів України¹⁷⁷. Повноваження на таку діяльність інших органів державної влади українське законодавство не передбачає. Таке тлумачення, за логікою, мало б надаватися Верховною Радою України як органом, який цей закон прийняв і найкраще зможе пояснити свою волю. Однак такий умовивід виглядає дискусійним з позиції пункту 6 Перехідних положень Конституції України, в якому сказано: «До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України». Будучи на боці тих науковців¹⁷⁸, які підтримують право Верховної Ради України на тлумачення законів, вважаємо доцільним все ж таки передбачити таке повноваження,

¹⁷⁶ Хавронюк М. І. Термінологічні вади нового Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 6. С. 77–81.

¹⁷⁷ Про Конституційний суд України: Закон України від 16.10.1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80>

¹⁷⁸ Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4739>; Притченко Р. С. Суб'єкти тлумачення права в Україні. *Правова держава*. 2002. № 5. С. 189–192.

форму і порядок його реалізації, принаймні на рівні закону (наприклад, Закону України «Про регламент Верховної Ради України»). Приймаючи відповідний закон, законодавчий орган паралельно може приймати документ, в якому би тлумачились спеціальні кримінально-правові терміни та терміни, що мають в кримінальному законі специфічний зміст, не розкриті в самому законі. В разі використання у кримінальному законі термінів, зміст яких повністю розкритий в інших нормативно-правових актах (наприклад, особливо цінні землі, зони особливого режиму використання земель, унікальні документи Національного архівного фонду, пам'ятки національного значення, інвалід тощо), в актах офіційного тлумачення доречно було би давати вказівку на ці нормативно-правові акти.

3.2.2. Правила структуризації нормативного матеріалу

Правила структуризації нормативного матеріалу, який регламентує відповідальність за кваліфіковані склади злочину, спрямовані, насамперед, на забезпечення системності та логічності викладу відповідного матеріалу в тексті кримінального закону, а також на уникнення будь-яких труднощів, пов'язаних із застосуванням цих положень.

1. За загальними правилами законодавчої техніки, кожному окремому нормативному припису доцільно приділяти окрему статтю¹⁷⁹. Однак якщо приписи тісно пов'язані між собою (що, зокрема, стосується норм, які регламентують різного ступеня суспільної небезпеки склади одного злочину), допускається їх викладення у одній статті, але кожен з них повинен структурно виділятися¹⁸⁰. Із цього випливає, що, по-перше, регламентації відповідальності за кожен вид злочину мусить виділятися окрема стаття, а по-друге, кожному різновиду складу одного виду злочину слід присвячувати окрему частину статті, адже лише так кожному з них можна передбачити окрему санкцію.

Чинне кримінальне законодавство передбачає численні випадки регламентації в одній статті декількох основних

¹⁷⁹ Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества. М., 1991. С. 68.

¹⁸⁰ Власенко Н. А., Исаков В. Б., Кузнецов С. В. и др. Законодательная техника: научно-практическое пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. М., 2000. С. 130.

складів. Як приклад, можна навести статтю 371 КК України, де в частинах першій та другій криміналізовано відповідно завідомо незаконне затримання та незаконний привід і завідомо незаконний домашній арешт або тримання під вартою. Як слушно зауважує Л. Л. Кругліков, при використанні цього прийому не завжди зрозуміло, чи йдеться про окремих вид злочину, чи про різновид складу злочину того ж діяння¹⁸¹. До того ж часто двом основним складам злочину, різним за характером та ступенем суспільної небезпеки відповідає один кваліфікований склад і відповідно одна санкція (зокрема, ч. 3 ст. 371 КК України). Ще більш суттєвим порушенням при структуризації зазначеного нормативного матеріалу є регламентація в одній частині основного та кваліфікованого складу злочину (наприклад, ч. 5 ст. 143 КК України). В такому разі формула кваліфікації діяння не даватиме інформації навіть про вид злочину.

2. Частини статей Особливої частини КК України складаються із двох абзаців: у першому регламентується диспозиція, а в другому – санкція. Саме диспозиція призначена для опису складу злочину, а тому ознаки, що кваліфікують злочин, повинні регламентуватися саме у першому абзаці. Розміщення таких ознак в органічному поєднанні зі санкціями широко застосовувалось у російському дореволюційному законодавстві та кримінальних кодексах УРСР 1922 і 1927 років. Під час кодифікації кримінального законодавства 1960 року законодавець від такого прийому відмовився, і як на наш погляд, так і з позицій інших науковців – цілком слушно. Адже за використання такого прийому в елементарних структурних елементах Особливої частини (абзаци частини статті є найменшими структурними елементами Особливої частини КК України, за винятком ч. 2 ст. 115, абзац перший якої ділиться на пункти) поєднуюватимуться приписи різного характеру, що, звичайно, нівелює значення самої структуризації. Окрім цього, прогноуються і труднощі з побудовою формули кваліфікації, зокрема стосовно врахування сукупності ознак, передбачених різними абзацами однієї частини статті.

¹⁸¹ Кругликов Л. Л., Васильевский А. Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. С. 88.

3. Далі слід вивчити питання послідовності розміщення диспозицій, що регламентують кваліфіковані склади злочинів у тексті Особливої частини КК України. З цього приводу згадується загальне правило законодавчої техніки, згідно з яким текст закону має викладатися від загального до конкретного.

Під кваліфікованим складом злочину розуміється такий склад злочину, який містить усі ознаки основного складу, а також одну або декілька ознак, що кваліфікують злочин. За такого розуміння кваліфікований склад злочину виступає, так би мовити, своєрідною конкретизацією основного, охоплює лише частину діянь, узагальнених ним. Отож норма, що регламентує основний склад злочину, є загальною стосовно норми, яка встановлює кваліфікований склад злочину. Так само норма, що встановлює менш суспільно небезпечний кваліфікований склад злочину, є загальною щодо норми, яка регламентує склад злочину з більшим ступенем суспільної небезпеки. З нормами, що регламентують склади злочинів зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, ситуація протилежна – загальною виступає та, яка передбачає ознаку, що меншою мірою знижує ступінь суспільної небезпеки. З огляду на правила кваліфікації злочинів¹⁸², норма, в якій регламентовано склад злочину зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, є спеціальною щодо норм, які передбачають склади злочинів з підвищеним ступенем суспільної небезпеки, оскільки саме їй надається перевага в разі конкуренції.

Зі сказаного випливає, що норма, яка встановлює основний склад злочину, завжди повинна викладатися у тексті закону першою. Далі мають регламентуватися кваліфіковані склади з підвищеним ступенем суспільної небезпеки у порядку зростання такого ступеня. Своєю чергою, кваліфіковані склади злочину зі зниженим ступенем суспільної небезпеки повинні викладатися останніми, у порядку зниження суспільної небезпеки.

В чинному КК України це правило дотримане, однак воно порушено у всіх попередніх КК, які діяли на території України, а також у деяких чинних зарубіжних кримінальних кодексах

¹⁸² Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К., 2006. С. 457.

(зокрема, Іспанії, Франції, Швейцарії). Яскравим прикладом застосування такого порядку є регламентація складів умисного вбивства у чинному КК України (ст.ст. 115, 116, 117 та 118).

4. Ще на початку ХХ століття професором П. І. Люблінським було аргументовано, що однією з найважливіших вимог законодавчої техніки кримінального закону є таке розміщення законодавчого матеріалу, при якому за найбільшої економії обсягу і стислості досягалася б найбільша оглядовість і легкість в орієнтуванні¹⁸³. Зважаючи на цю вимогу, основний та кваліфіковані склади злочинів повинні викладатися в одній статті, адже лише так, стиснувши обсяг правового припису, одночасно досягнемо підвищення якості закону в плані користування.

Однак з цього правила, на нашу думку, все ж можливі винятки. Скажімо, є неприпустимо, щоби статті КК були надто великими за розміром, що може бути внаслідок викладення в одній статті значної кількості різновидів складів злочину. Це стосується, насамперед, випадків, коли законодавець має на меті диференціювати відповідальність у двох напрямках – в бік посилення та пом'якшення. Зважаючи на непоширеність регламентації складів злочинів зі зниженим ступенем суспільної небезпеки, переконані, що в деяких випадках, за умови значного обсягу правового матеріалу такі складів злочинів можуть бути регламентовані в окремих статтях.

Тимчасом підхід до регламентації кримінальної відповідальності за умисне вбивство у чинному КК України видається не зовсім вдалим, позаяк правовий матеріал розміщений аж у чотирьох статтях. Стаття 115 КК України через широкий перелік ознак, що кваліфікують злочин, дійсно є досить об'ємною, через що склад умисного вбивства зі зниженим ступенем суспільної небезпеки регламентовано в окремій статті. Однак не цілком доцільно розміщувати відповідний правовий матеріал аж у трьох окремих статтях. Ознаки, що кваліфікують злочин, регламентовані у статтях 116 – 118 КК України, безперешкодно могли би бути поміщені в одній статті. Санкції статей 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хви-

¹⁸³ Люблінский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. М., 2004. С. 52.

лювання» та 117 «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» КК України передбачають однакові види та розміри покарання – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, і тому законодавець прирівняв відповідні ознаки за ступенем впливу та ступінь суспільної небезпеки умисного вбивства. На основі цього вважається доцільним регламентувати такі ознаки як альтернативні в одній частині статті. В іншій частині слід описати ознаки, названі у ст. 118 КК України (при перевищенні меж необхідної оборони, або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця). Зважаючи на те що останні ознаки більшою мірою знижують суспільну небезпеку вбивства порівняно з попередніми (впливає із порівняння санкцій), відповідно до третього правила структуризації нормативного матеріалу, вони повинні регламентуватися у другій частині статті.

Натомість кваліфіковані склади умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, передбачені статтями 123, 124 КК України (в стані сильного душевного хвилювання, і в разі перевищення меж необхідної оборони та заходів, необхідних для затримання злочинця), могли б безперешкодно бути регламентовані відповідно у частинах 3 та 4 статті 121, яка на сьогодні описує основний та кваліфікований з підвищеним ступенем суспільної небезпеки склади аналізованого злочину.

5. Тісно пов'язаною з попередньою є проблема оптимальної кількості кваліфікованих складів певного злочину. Чинне кримінальне законодавство передбачає максимально 4 кваліфіковані склади одного злочину (статті 185, 186 та 115 КК України). В наукових джерелах з цього приводу немає якоїсь єдиної позиції. На думку Т. О. Леснієвські-Костаревої, кількість частин статті, яка містить основний та кваліфіковані склади злочинів, не повинна, як правило, перевищувати трьох, оскільки поміщення у статтю Особливої частини кримінального закону більше ніж двох стійких поєднань ознак, що кваліфікують злочин, закріплених в окремих частинах статті, обтяжує законодавчу конструкцію, перевантажує статтю і, як наслідок, ускладнює її сприйняття¹⁸⁴. Деякі автори, навпаки,

¹⁸⁴ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности: теория и законодательная практика. М., 1998. С. 200.

виступають за доволі детальну диференціацію відповідальності, надто за найпоширеніші злочини, і тому допускають навіть п'ять кваліфікованих складів злочину¹⁸⁵.

Не видається доречним встановлювати певні обмеження кількості частин у статті Особливої частини, адже її обсяг залежить не лише від кількості частин, але і від кількості самих ознак, що кваліфікують злочин, до того ж більшою мірою. Однак регламентація кваліфікованих складів злочинів двох – трьох рівнів суспільної небезпеки (а це передбачає 3–4 частини у статті), на наш погляд, є цілком достатньою, адже, незважаючи на превалюючу тенденцію кримінально-правової політики до деталізації регулювання кримінальної відповідальності та обмеження суддівського розсуду, повинні залишатися і достатні можливості для індивідуалізації такої відповідальності. Очевидно, що лише через індивідуалізацію кримінальної відповідальності можна врахувати всю множину обставин, які визначають міру суспільної небезпеки конкретного злочину, передбачити які в тексті закону із відомих причин неможливо. В результаті, залишивши достатні можливості для індивідуалізації кримінальної відповідальності через доволі широкі рамки санкції, втрачається сенс надто детальної диференціації.

6. Практично загальновизнаною у кримінальному праві є позиція про необхідність структурного виділення та індексації окремих альтернативних ознак, що кваліфікують злочин. Ця пропозиція, звісно, не є безпідставною та виступає конкретизацією загального правила законодавчої техніки про неприпустимість перевантаження простих речень «вишикуваними у ланцюжок» однорідними членами¹⁸⁶. Виокремлення ознак, що кваліфікують злочин, вибудовуватиме чітку структуру КК і в такий спосіб полегшуватиме користування ним. Також їх позначення дасть змогу відображати кожен таку ознаку у формулі кваліфікації. Як результат, така формула нестиме більше інформації про вчинений злочин, що, безумовно, сприятиме як у

¹⁸⁵ Устинов В. С., Арефьев А. Ю. Об имущественных преступлениях. Вопросы уголовной ответственности и ее дифференциации (в проекте Особенной части УК РФ). Ярославль, 1994. С. 88–90.

¹⁸⁶ Власенко Н. А., Исаков В. Б., Кузнецов С. В. и др. Законодательная техника: научно-практическое пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. М., 2000. С. 148.

правоохоронній діяльності, так і в науково-теоретичному вивченні відповідних проблем.

У кримінальних кодексах держав континентальної Європи, а також більшості держав пострадянського простору виокремлення ознак, що кваліфікують злочин, здійснюється за допомогою пунктів статей чи частин статей. Індиксація окремих ознак (груп ознак) провадиться в межах статей чи частин статей за допомогою цифр або ж літер.

У тексті чинного КК України виокремлення у певні пункти та індиксація (в межах частини статті за допомогою цифри з дужкою) ознак, що кваліфікують злочин, були проведені лише в ч. 2 ст. 115. Назагал використаний у цій статті підхід видається прийнятним і має бути застосований в інших статтях Особливої частини КК України. Дотримуючись єдиного підходу до структуризації нормативного матеріалу, виокремлення та індиксація ознак, що кваліфікують злочин, потрібно проводити у всіх частинах статей, де регламентовано кваліфіковані склади злочинів, за винятком випадків наявності лише однієї такої ознаки.

3.2.3. Правила формулювання диспозицій

Правила формулювання диспозицій норм про кваліфіковані склади злочину в цілому підпорядковані загальним правилам побудови речень, які утворюють нормативно-правові приписи. Особливість становить зазвичай відсильний характер використаних конструкцій побудови та формулювання самих ознак, що кваліфікують злочин.

Використання відсильних конструкцій під час побудови диспозицій норм про кваліфіковані склади злочину, – прийом цілком допустимий, і навіть бажаний чи обов'язковий до застосування, оскільки дає змогу істотно економити правовий матеріал без шкоди у бік зрозумілості. Про правила використання таких конструкцій йтиметься при розробленні правил забезпечення логічних зв'язків норм про кваліфіковані склади злочину з іншими нормами.

Стосовно самих ознак, що кваліфікують злочин, особливу увагу слід приділити питанню формування їх переліку у диспозиції, адже здебільшого там передбачається не одна ознака. Враховуючи наявність єдиної санкції, вплив всіх ознак

з такого переліку на типовий ступінь суспільної небезпеки злочину, в ідеалі мусить бути однаковий. Звісно, досягти такого на практиці нереально – навіть маючи можливість точно визначити вплив ознак на типовий ступінь суспільної небезпеки злочину, нелегко буде віднайти серед них ті, які матимуть однаковий вплив, а тому для кожної ознаки треба буде конструювати окремий кваліфікований склад злочину та окрему санкцію. Окрім загромождження нормативного тексту та надмірної деталізації диференціації кримінальної відповідальності, це нічого не дасть, адже на суспільну небезпеку злочину впливає не тільки ознака, що кваліфікує злочин, а й ціла низка інших обставин, які розширюватимуть межі суспільної небезпеки злочину і вимагатимуть від санкції доволі широкого діапазону покарання.

Очевидно, що певну довіру у призначенні справедливого покарання слід покладати і на суддів. Отож у диспозиції, що регламентує кваліфікований склад злочину, можна перелічувати ознаки, які є схожими за відображуваним впливом на суспільну небезпеку злочину. При цьому алгоритм регламентації кваліфікованого складу злочину пропонується таким: окреслюємо коло ознак, що планується використати для диференціації кримінальної відповідальності; з'ясуємо міру впливу кожної з ознак на суспільну небезпеку злочину; визначаємось із кількістю кваліфікованих складів злочину, що планується регламентувати; розподіляємо ознаки на таку ж кількість груп, об'єднуючи в одній ознаки, максимально схожі за впливом на суспільну небезпеку відповідного злочину; конструюємо санкції, які за діапазоном покарань відповідатимуть межам типової суспільної небезпеки, відображеної у сконструйованих складах злочину.

Самі ж ознаки у диспозиції мають називатися у певному порядку, хоча, як засвідчує аналіз тексту КК України, на сьогодні вони розміщені хаотично. Застосування такого прийому в парі з індексацією кожної з ознак сприятиме досягненню високого рівня систематики у законодавстві про кримінальну відповідальність, надаватиме тексту особливої оглядовості та полегшуватиме користування ним.

О. М. Войтюк, досліджуючи проблему засобів посилення покарання, дійшла висновку, що перелік ознак, які кваліфі-

кують злочин, у диспозиції потрібно формувати на основі пріоритету соціальних цінностей, що перебувають під охороною кримінального законодавства, і їх місця в ряді таких соціальних благ, як-от: права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний устрій. Відповідно до цього, під час перелічення ознак, що кваліфікують злочин, автор пропонує дотримуватись такого алгоритму: «а) стосовно двох або більше осіб; б) стосовно неповнолітнього (малолітнього); в) щодо жінки, яка завідомо для винного знаходиться в стані вагітності; г) щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані; г) з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті чи ворожнечі щодо будь-якої соціальної групи; д) щодо особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності чи виконанням службового обов'язку»¹⁸⁷. Пропозиція доволі цікава, однак перепона в тому, що наука на нинішньому етапі не дійшла єдності думки щодо пріоритету соціальних цінностей чи суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом.

Розміщення ознак, що кваліфікують злочин, у порядку зростання чи зниження впливу на суспільну небезпеку зараз теж неможливе, оскільки існує реальна проблема визначення такої міри впливу. До того ж, розмістивши кілька ознак в одній диспозиції та передбачивши єдину санкцію, законодавець по суті констатує однакову міру їх впливу на суспільну небезпеку.

Тому найоптимальнішим видається традиційний у кримінально-правовій науці порядок розгляду ознак складу злочину – від потерпілого до ознак суб'єктивної сторони.

3.2.4. Правила забезпечення логічних зв'язків між нормами, що регламентують відповідальність за різновиди складу злочину

Зазначену групу правил доцільно розділити на дві підгрупи: правила забезпечення логічних зв'язків диспозицій та правила забезпечення логічних зв'язків санкцій.

¹⁸⁷ Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Тюмень, 2009. С. 16.

Логіка побудови диспозицій повинна розвиватися у двох напрямках.

По-перше, диспозиція, що регламентує кваліфікований склад певного злочину, мусить узгоджуватися із диспозицією, що регламентує основний склад заданого злочину.

На попередніх етапах дослідження нами було виявлено 3 способи конструювання диспозиції, що регламентують кваліфіковані склади злочину: повторення частини диспозиції, що регламентує основний склад злочину, з подальшим переліченням ознак, що кваліфікують злочин; повторення назви злочину з подальшим переліченням ознак, що кваліфікують злочин; використання відсильних конструкцій типів «ті самі дії», «ті самі діяння» із переліченням ознак, що кваліфікують злочин.

Повторення лише частини диспозиції, що регламентує основний склад злочину, припустиме лише у разі, якщо обов'язковість неназваних ознак складу злочину для кваліфікованого складу є очевидною, тобто чітко впливає із диспозиції. Такий спосіб використаний у статтях 310 та 327 КК України, причому в першому випадку, як видається, невдало. Ч. 2 ст. 310 КК України передбачає відповідальність за «незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 цього Кодексу, або вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою збуту...». Мінімальний розмір предмета злочину – 100 рослин снотворного маку та 10 рослин конопель, який є обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого частиною 1 цієї статті, таким формулюванням диспозиції не охоплюється. Отже, якщо трактувати зазначену норму дослівно, та особа підлягає більш суворій кримінальній відповідальності незалежно від наявності вказаних розмірів предмета цього злочину.

Встановлення логічного зв'язку диспозиції, що регламентує кваліфікований склад злочину, з диспозицією, яка регламентує основний склад, способом повторення назви злочину вимагає зазначення повної назви, оскільки будь-які упущення можуть спричинити проблеми з тлумаченням та застосуванням відповідної норми.

Використання відсильних конструкцій і справді є ефективним способом економії правового матеріалу при конструю-

ванні кваліфікованих складів злочину, однак із ними пов'язані, мабуть, і найбільші проблеми.

Як слушно зазначає О. І. Рарог, доцільно використовувати лише такі законодавчі конструкції, які б виключали неоднозначність тлумачення, полегшували би процес кваліфікації, сприяли досягненню одноманітності у суддівській практиці і максимально обмежували волю судді¹⁸⁸. В частині конструювання кваліфікованих складів злочинів найголовніше, щоби використані конструкції давали чітке та однозначне посилення на ознаки, які, окрім перелічених ознак, що кваліфікують злочин, теж виступатимуть обов'язковими для конкретного кваліфікованого складу злочину. На наше переконання, кваліфікований склад злочину повинен охоплювати всі ознаки основного складу (за винятком ознак, які конкретизуються), а тому словесна конструкція мусить забезпечувати посилення на всі ці ознаки у будь-якому випадку.

У КК України понад триста кваліфікованих складів злочину сконструйовані за допомогою відсильних конструкцій «та сама дія...», «ті самі дії...», «те саме діяння...», та «ті самі діяння...», «дія, передбачена...», «дії, передбачені...», «діяння, передбачене» та «діяння, передбачені».

Попри значну роль таких конструкцій у забезпеченні стислості обсягу правового матеріалу, їх використання викликає критику у розрізі наведених вище положень.

Задля детальнішого розуміння суті проблеми можна навести деякі результати вивчення судової практики у кримінальних справах. Отже, було досліджено низку вироків за ч. 2 ст. 194 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна» за ознаками вчинення цього злочину шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, також за частинами 2 та 3 ст. 176 КК України «Порушення авторського права і суміжних прав» за ознаками вчинення цього злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою та службовою особою з використанням службового становища. Обов'язковою ознакою основного складу першого з названих злочинів є шкода у великих розмірах, а другого –

¹⁸⁸ Рарог А. И. Законодательные конструкции и квалификация преступления. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 62–64.

матеріальна шкода у значному розмірі. Для конструювання кваліфікованих складів обох злочинів законодавець використав відсильні конструкції.

Дослідженням виявлено, що в разі умисного знищення або пошкодження чужого майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом на розмір заподіяної шкоди судді, як правило, не зважають, тож кваліфікують такі діяння навіть і за відсутності шкоди у великих розмірах¹⁸⁹. Наприклад, вироком Старосамбірського районного суду Львівської області двох осіб було засуджено за ч. 2 ст. 194 КК України за умисне пошкодження чужого майна шляхом підпалу в ситуації підпалу мотоцикла із заподіянням матеріальної шкоди на загальну суму 1026,64 гривні¹⁹⁰. Вироком Тетіївського районного суду Київської області особу було засуджено за ч. 2 ст. 194 КК України за знищення шляхом підпалу 150 тюків соломи вартістю 7 гривень кожен¹⁹¹. Вироком Личаківського районного суду м. Львова особу було засуджено з такою ж кваліфікацією за пошкодження будинку шляхом підпалу на загальну суму 45 000 гривень (великий розмір на момент вчинення злочину становив 152 250 гривень і більше)¹⁹².

Із порушенням авторського та суміжних прав ситуація протилежна – у всіх вивчених вироках¹⁹³ особи засуджуються за порушення таких прав, вчинене повторно, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи службовою особою, з використанням службового становища, лише якщо такими діями спричинено шкоду у значному розмірі.

Із наведеного випливає запитання: що ж спричинило таку двозначність судової практики щодо тлумачення змісту диспозицій статей, побудованих за допомогою тієї самої юридичної

¹⁸⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

¹⁹⁰ Вирок Старосамбірського районного суду Львівської області від 23 грудня 2014 року (справа № 1-кп/455/170/2014). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42457201>

¹⁹¹ Вирок Тетіївського районного суду Київської області від 3 лютого 2015 року (справа № 1-кп/380/6/15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42544762>

¹⁹² Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 5 травня 2015 року (справа № 1-кп/463/125/15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43956386>

¹⁹³ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>

конструкції? Причиною видається, насамперед, те, що законодавець не визначив змісту та обсягу понять «дія» й «діяння», використаних для побудови диспозиції.

Відомо, що у кримінально-правовій доктрині цим поняттям надають різного значення. В одних випадках під дією чи діянням розуміють злочин як такий (назвемо широким значенням), адже, згідно з ч. 1 ст. 11 КК України, злочин – це передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом злочину¹⁹⁴. Отож, якщо розуміти поняття «діяння» та «дія» у широкому значенні, правильною вважається позиція судів, відображена при розгляді справ про порушення авторського і суміжних прав. В інших випадках під поняттями «діяння» та «дія» розуміють однойменні ознаки об'єктивної сторони складу злочину¹⁹⁵ (назвемо буквальне значення). Звичайно, більшість елементів складу злочину безпосередньо у диспозиції статті про основний склад злочину, не вказується, проте її зміст переважно не обмежується й вказівкою лише діяння. У диспозиції статті часто описуються такі ознаки складу злочину, як суспільно небезпечні наслідки діяння (у матеріальних складах злочинів), потерпілий та предмет злочину, місце, спосіб, обставини його вчинення, суб'єкт злочину, мотиви та мета злочину тощо. Як приклад можна навести статтю 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України». Диспозиція частини першої цієї статті звучить так: «Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій». Із наведеного тексту випливає, що визначальною у першій формі цього злочину є мета. Крім цього, передбачається форма умислу. Власне така ознака складу злочину, як діяння, не отримала своєї конкретизації. Однак попри це при формулюванні диспозиції, що регламентує кваліфікований склад злочину, використано конструкцію «ті самі дії».

Якщо ж розуміти поняття «діяння» та «дія» у буквальному значенні, то використання при конструюванні диспозиції

¹⁹⁴ Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2005. С. 118.

¹⁹⁵ Там само.

статті відсильних словесних конструкцій типу «ті самі діяння» та «діяння, передбачені частиною ... цієї статті» фактично виводить всі інші ознаки складу злочину, на який звернене посилання, за межі конструйованого складу злочину. З такої позиції правильною видається судова практика щодо умисного знищення або пошкодження чужого майна.

Отже, з огляду на букву закону, обидві позиції судової практики щодо трактування аналізованих відсильних конструкцій є цілком правомірними, адже використання термінів «дія» та «діяння» зумовлює неоднозначне тлумачення.

Враховуючи сказане, для встановлення чіткого логічного зв'язку між диспозицією, що регламентує кваліфікований склад злочину, і диспозицією, яка регламентує основний склад, під час використання відсильних конструкцій від термінів «дія» та «діяння» або слід відмовитись, або ж дати їм легальне визначення в тексті самого КК.

Альтернативою існуючій формі посилання можуть стати словосполучення «такий самий злочин», «злочин, передбачений частинами... цієї статті» та їх відповідні варіації.

По-друге, повинні узгоджуватися диспозиції, що регламентують кваліфіковані склади однорідних злочинів та складів злочинів, які співвідносяться між собою як загальний і спеціальний. Якщо законодавець вважає за необхідне поряд зі загальним виокремити спеціальний склад злочину, то відповідальність за такий «спеціальний» злочин мусить диференціюватися аналогічно як за загальною нормою, за винятком ознак, які для злочинну зі спеціальним складом не будуть характерні, та ознак, характерних лише для такого складу. Зазначимо, що такий підхід у чинному кримінальному законодавстві здебільшого дотримано. Інша справа зі складами однорідних злочинів. КК України регламентує чимало злочинів, які відрізняються один від одного лише родовим об'єктом (оскільки передбачені різними розділами КК) та предметом чи потерпілим, способом вчинення, а інколи деякими іншими ознаками. Зокрема, чимало статей чинного КК України присвячені відповідальності за умисне знищення чи пошкодження певних об'єктів: чужого майна (ст. 19), виборчої скриньки з бюлетенями (ст. 158), виборчої документації та документів референдуму (ст. 158-2), релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178), релігійних

святинь (ст. 179), об'єктів рослинного світу (ст. 245), територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252), об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270-1), об'єктів культурної спадщини (ст. 298), документів Національного архівного фонду (ст. 298-1), майна працівника правоохоронного органу, журналіста, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, і його родичів (ст. 347, 352), офіційних документів, штампів та печаток (ст. 357), майна судді чи народного засідателя, захисника чи представника особи (ст. 378, 399), майна, на яке накладено арешт, яке описано, підлягає конфіскації за рішенням суду, яке набрало законної сили (ст. 388), військового майна (ст. 411). Очевидно, при диференціації відповідальності за перелічені злочини шляхом використання ознак, що кваліфікують злочин, теж слід дотримуватись правила, зазначеного вище щодо спеціальних складів злочину. На жаль, такий підхід у чинному законодавстві використано далеко не завжди, що, своєю чергою, створює низку проблем під час кваліфікації. Неодноразово наведеним у науковій літературі прикладом цієї проблеми є стаття 178 КК України, що встановлює відповідальність за пошкодження або зруйнування релігійної споруди чи культового будинку. Виділивши такий склад злочину, законодавець його не диференціював, передбачивши максимальне покарання, рівне максимальному покаранню за основний склад умисного знищення чи пошкодження майна. Звідси виникає питання: як саме кваліфікувати знищення чи пошкодження релігійної споруди загальнонебезпечним способом, або якщо це заподіяло шкоду в особливо великому розмірі.

Особливої уваги заслуговує проблема побудови санкцій, що відповідають кваліфікованому складу злочину (під санкцією в цьому випадку розуміється санкція статті закону про кримінальну відповідальність¹⁹⁶). Ознаки, що кваліфікують злочин, виступають лише засобом диференціації кримінальної відповідальності. Результат диференціації відповідальності проявляється у новій санкції, відмінній від санкції, що відповідає основному складу злочину.

¹⁹⁶ Книженко О. О. Поняття санкцій у кримінальному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (48). С. 79–84.

Формальний аспект побудови санкцій, що відповідають кваліфікованим складам злочину, повністю підпорядкований загальним правилам конструювання санкцій. Тому розглядатиметься саме змістово-логічний аспект, адже, з одного боку, санкція норми про кваліфікований склад злочину повинна перебувати у чіткому логічному зв'язку з диспозицією такої норми, в основі чого лежить адекватність відображення санкцією типових меж суспільної небезпеки злочинів, а з іншого, зазначена санкція мусить перебувати у логічному зв'язку зі санкцією, що відповідає основному складу, а на загальному рівні – зі системою санкцій законодавства про кримінальну відповідальність загалом.

Власне адекватне відображення ступеня суспільної небезпеки і виконує роль вихідного положення при конструюванні санкцій, відповідних і основним, і кваліфікованим складам злочину. На жаль, у кримінально-правовій науці теорія побудови санкцій досі залишається не розробленою, а в практиці законотворчості досі немає єдиного підходу до їх конструювання. Більшість наукових розвідок стосовно санкцій пропонують лише їх зміну, однак не встановлюють самих критеріїв їх визначення. В науковій літературі домінує думка, що по-іншому ніж умоглядним способом з'ясувати межі санкції не вдасться¹⁹⁷.

Питання розробки таких критеріїв постає лише на стадії порушення проблеми. З іншого ж боку, ще у 70-х роках ХХ століття радянськими вченими було проведено низку досліджень, присвячених використанню математичних методів для конструювання санкцій (і, відповідно, для визначення ступеня суспільної небезпеки злочину), хоч і подальшого розвитку вони не набули.

В умовах сучасного розвитку математичних технологій та електронно-обчислювальної техніки такий підхід видається особливо перспективним. Як слушно зауважує М. І. Хавронюк, до критеріїв, за якими визначається ступінь суспільної небезпеки тих чи інших діянь, належать сутнісні характеристики

¹⁹⁷ Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. С. 249.

конкретних ознак складу злочину¹⁹⁸. Отож для оптимального конструювання санкцій слід кожній із ознак складу злочину (в окремих випадках, можливо, і поєднанню ознак) на основі методу експертних оцінок та вивчення громадської думки надати числового еквіваленту суспільної небезпеки та створити на основі цих даних комп'ютерну математичну модель складу злочину, яка би передбачала ряд обчислювальних операцій із зазначеними еквівалентами. В результаті, задавши певний набір ознак, ми б отримували певний числовий показник ступеня суспільної небезпеки. Розробивши шкалу співвідношення такого ступеня і міри покарання, можна було б забезпечити єдиний для всього КК підхід до визначення меж типового покарання. Таким чином можна було б забезпечити принаймні відносну адекватність відображення санкцією ступеня суспільної небезпеки злочину та встановити обґрунтовані співвідношення між санкціями різних норм.

За наявної ситуації можливим є конструювання санкцій норм про кваліфіковані склади злочину на основі норм, що регламентують основні склади злочину, та схожих норм про кваліфіковані склади.

Визначаючи критерії відбору обставин вчинення злочину для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, одним з таких називалась обов'язковість істотної зміни обставиною ступеня суспільної небезпеки злочину. Отож, якщо має місце така зміна, обов'язково повинні змінюватись і види та (або) розміри передбаченого покарання. Зміна санкції, порівняно зі санкцією, передбаченою за злочини з основним складом, може відбуватись у трьох напрямках – зміна виду санкції, зміна видів покарання та зміна розміру (розмірів) покарання.

Зміна виду санкції може відбуватись лише з альтернативної на безальтернативну та із простої на кумулятивну, або ж навпаки, якщо йдеться про зниження ступеня суспільної небезпеки. Безальтернативну санкцію доцільно використовувати лише у випадку, якщо відповідно до типового ступеня суспільної небезпеки злочину з кваліфікованим складом адекватним

¹⁹⁸ Хавронюк М. І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. №1. С. 101–109.

(тобто соціально справедливим) буде лише покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Зміна видів покарання при конструюванні санкцій для кваліфікованих складів злочину може відбуватися шляхом як упущення одного чи кількох видів покарання, передбачених санкцією, що відповідає основному складу, так і передбачення нового виду, або ж поєднанням цих двох способів. З цього приводу Т. О. Леснієвські-Костарева зазначає, що врахування ступеня впливу ознак, що кваліфікують злочин, на вид покарання зазвичай мусить обмежуватися змінами в межах одного виду вгору чи донизу по переліку покарань за злочин з основним складом¹⁹⁹. До критики такого підходу схиляють певні обставини. По-перше, система покарань передбачає такі види, різниця суворості яких мінімальна. По-друге, різні види покарань мають різні діапазони суворості, що дає законодавцю можливість варіювати самі розміри покарань. По-третє, зміна типового ступеня суспільної небезпеки злочину з кваліфікованим складом порівняно з основним у різних випадках відбувається неоднаково, що вимагає і неоднакової зміни виду покарання. З огляду на сказане, встановити єдиний для всієї сукупності норм про кваліфіковані склади злочину порядок зміни видів покарань, порівняно з нормами про основний склад злочину, неможливо.

Найскладнішим і одночасно чи не найважливішим моментом визначення санкції, адекватної типовому рівню суспільної небезпеки, відображеному у кваліфікованому складі злочину, є правильне визначення зміни розміру покарання, особливо у виді позбавлення волі. З цього приводу в літературі висловлено деякі міркування. Скажімо, неодноразово пропонувалася ступенева побудова санкцій – коли верхня межа санкції за злочини з основним складом одночасно становитиме нижню межу санкції за злочини з кваліфікованим складом²⁰⁰, також рекомендувалося встановлювати межі санкції відповідно до ка-

¹⁹⁹ Леснієвські-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 353.

²⁰⁰ Бокова И. Н. Проблемы технико-юридического конструирования верхних и нижних пределов наказания в санкциях статей главы 22 УК РФ. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 15–17; Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов-на-Дону, 1986. С. 142.

тегорії злочину²⁰¹. З таким способом конструювання санкцій не можна погодитись. Найперше, очевидним є той факт, що і основний, і кваліфікований склади злочину відображають не конкретну величину суспільної небезпеки, а її діапазон, що визначається типовими проявами того чи іншого складу злочину у злочинах, які вчиняються. Зважаючи на різноманітність фактичних проявів основного та кваліфікованого складів злочину, логічно припустити, що суспільна небезпека, відображена в них, у певній частині може збігатися. Виходячи зі взятого за основу положення про адекватне відображення санкцією типового ступеня суспільної небезпеки злочину, покарання (санкції), передбачені за вчинення злочину з основним та з кваліфікованим, теж мають частково збігатися.

З іншого боку, межі суспільної небезпеки, відображені в кваліфікованому складі злочину, виходячи зі сутності ознак, що кваліфікують злочин, істотно відрізняються від таких меж, відображених в основному складі. Тому санкція, створена для кваліфікованого складу злочину, повинна так само відрізнятися від санкції, що відповідає основному складу, до того ж обов'язково як мінімальною, так і максимальною межею. Якщо говорити про кваліфіковані склади злочину з підвищеним ступенем суспільної небезпеки, то різниця нижніх меж зазначених санкцій мусить відповідати мінімальному впливу ознак, що кваліфікують злочин, на злочин, а різниця верхніх меж – їх максимальному впливу на суспільну небезпеку (у випадку складу злочину зі зниженим ступенем суспільної небезпеки ситуація є протилежною). З цього логічно випливає ще один факт – при правильному конструюванні санкцій з врахуванням впливу ознак, що кваліфікують злочин, діапазон санкції, що відповідає кваліфікованому складу злочину, завжди має бути більшим порівняно зі санкцією, що відповідає основному складу, оскільки діапазон впливу на суспільну небезпеку злочину самих ознак, що кваліфікують злочин, розширює діапазон суспільної небезпеки, закладений в основному складі. Отож це ще один аспект логічної відповідності

²⁰¹ Бокова И. Н. Проблемы технико-юридического конструирования верхних и нижних пределов наказания в санкциях статей главы 22 УК РФ. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 15–17.

санкції і диспозиції та водночас санкції норми про кваліфікований склад і санкції норми про основний склад злочину.

З наведеного також висновується, що фактичне збільшення мінімуму покарання завжди мусить бути меншим від фактичного збільшення його максимуму (зі складами зі зниженим ступенем суспільної небезпеки ситуація є протилежною).

На основі сказаного стосовно санкцій можна виокремити низку спеціальних положень, яких слід дотримуватись у цілях забезпечення логіки побудови санкцій норм про кваліфіковані склади злочину:

1. Визначення виду такої санкції, видів та розмірів покарань повинно базуватися на санкції, що відповідає основному складу злочину.

2. Визначення виду санкції, видів та розмірів покарань повинно узгоджуватися із такими ж санкціями, що відповідають однорідним та спеціальним складам злочину. Зокрема, у зв'язку з включенням у схожі за елементами та суспільною небезпекою склади злочину однакового набору ознак, що кваліфікують злочин, зміна суворості санкції мусить відбуватися у відносно однаковій пропорції.

3. Змінюватись обов'язково повинні як нижні, так і верхні межі санкції.

4. Неприпустимим є розрив між можливим покаранням за вчинення злочину з основним (або ж базовим кваліфікованим) та з кваліфікованим складом. Найвірнішим буде часткове накладення таких покарань одне на одне.

5. Межі санкції, що відповідає кваліфікованому складу злочину, мають бути ширшими за межі санкції норми про основний склад.

На жаль, у чинному КК України перелічені положення часто не витримані, що й істотно відбивається на його якості.

Отже, законодавча техніка диференціації кримінальної відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, має свої особливості, насамперед, при структуризації нормативного матеріалу, формулюванні тексту диспозицій, встановленні логічних зв'язків між правовими нормами. Розроблені правила враховують ці особливості, і їх дотримання, на наше переконання, повинно істотно покращити якість законодавчого закріплення цих ознак.

3.3. Шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність у частині використання ознак, що кваліфікують злочин

Наступним та завершальним логічним етапом нашого дослідження буде формулювання пропозицій стосовно вдосконалення системи ознак, що кваліфікують злочин, у вітчизняному законодавстві про кримінальну відповідальність. Задля цього зосередимося на двох напрямках: реформуванні Загальної частини та реформуванні Особливої частини Кримінального кодексу України.

3.3.1. Удосконалення Загальної частини законодавства про кримінальну відповідальність

Регламентація системи ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині чинного КК України представлена лише у вигляді дефініцій понять службової особи, групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, організованої групи, повторності злочинів, перевищення меж необхідної оборони та перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, які використовуються як ознаки, що кваліфікують злочин, а також у вигляді визначення обсягу поняття «судимість», яке вжито при конструюванні низки таких ознак. Сюди теж можна віднести положення про неприпустимість врахування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, якщо такі передбачені у статті Особливої частини як ознаки, що впливають на кваліфікацію злочину (тобто, зокрема, й ознаки, що кваліфікують злочин).

На наше переконання, сформоване на попередніх етапах роботи, з метою регламентації системи ознак, що кваліфікують злочин, Загальна частина законодавства про кримінальну відповідальність може і повинна бути використана значно більше.

У процесі аналізу КК України виявлено, що деякі з ознак використовуються доволі часто. Ба більше, виходячи з їх змісту, ці ознаки можна використати для диференціації кримінальної відповідальності ще ширше. Зокрема, чимало критики висловлюється з приводу того, чому в одному випадку відповідальність за тією чи іншою ознакою диференціюється, а в іншому – ні. Наприклад, учинення злочину групою осіб

за попередньою змовою чи організованою групою завжди істотно підвищує його суспільну небезпеку (йдеться, звісно, лише про умисні злочини, оскільки тільки тут можлива співучасть), тому обґрунтувати, чому в одних випадках такі обставини регламентовані у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, а в інших можуть бути враховані лише при індивідуалізації кримінальної відповідальності, неможливо. І справді, якщо ознака істотно впливає на ступінь суспільної небезпеки практично всіх злочинів чи злочинів певної групи, то логічно, щоби вона диференціювала відповідальність за всі ці злочини.

Реалізація цього положення в Особливій частині значно розширила б її межі. Тому, зважаючи на загальний характер таких ознак, підтримується позиція стосовно регламентації деяких ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині КК України на зразок інших «загальних» засобів диференціації кримінальної відповідальності, і саме це вкладається в основу пропозицій з її реформування.

Ідея про регламентацію ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність вперше відображена в роботі А. П. Козлова як ідея «уніфікації обставин, що кваліфікують злочин, і обставин, які обтяжують покарання, та зведення їх у єдиний перелік». Посилаючись на те, що не всі обставини, що кваліфікують злочин, передбачені у переліку обставин, які обтяжують покарання, автор запропонував усі обставини першої зі зазначених груп відобразити в переліку обставин другої групи, передбаченому в Загальній частині кримінального закону²⁰². Дещо по-іншому цю ідею розвинула Т. О. Леснієвські-Костарева. Вона запропонувала винести в Загальну частину КК лише найбільш поширені ознаки, що кваліфікують злочин. Такі ознаки, за словами автора, слід регламентувати в інститутах множинності злочинів, співучасті у злочині та обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання²⁰³. Ідею регламентації ознак, що квалі-

²⁰² Козлов А. П. Проблема унификации отягчающих обстоятельств, предусмотренных Общей и Особенной частями уголовного закона. *Вестник Московского университета*. Серия «Право». 1977. № 3. С. 81–85.

²⁰³ Костарева Т. А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Казань, 1992. С. 13–14.

ліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність відображено і в низці інших наукових робіт²⁰⁴.

Однак, попри зацікавленість цією ідеєю, конкретного більш-менш цілісного концепту її реалізації в законодавстві ніхто так і не запропонував.

У законодавстві окремих зарубіжних держав ідея регламентації ознак, що кваліфікують злочин, знайшла своє втілення, хоча й у дуже обмеженому вигляді. Зокрема, у кримінальних кодексах таких держав, як Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Корея, Таджикистан, Франція, Японія, в Загальній частині передбачено диференціацію покарання у випадку різних видів рецидиву; КК Нідерландів у загальних положеннях передбачає диференціацію покарання у випадку вчинення злочину публічним службовцем з використанням повноважень можливостей чи засобів, яким він наділений у зв'язку зі займаною посадою; КК Польщі передбачає диференціацію покарання, якщо проступок має хуліганський характер, терористичний характер, якщо злочин вчиняється в складі організованої групи чи іншого об'єднання, яке має на меті вчинення злочину, або ж якщо особа із вчинення злочинів зробила для себе стале джерело доходів. У всіх наведених випадках ознаки, що кваліфікують злочин, регламентуються в межах інститутів множинності злочинів та призначення покарання. Як констатує Т. О. Леснієвські-Костарева, система ознак, що кваліфікують злочин, – утворення функціональне, а отже, її регламентація в межах предметних інститутів – це цілком логічний підхід²⁰⁵.

²⁰⁴ Ткаченко В. И. К проекту Уголовного кодекса РФ. Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 50–52; Трахов А. И. Уголовный закон в теории и судебной практике: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук. Саратов, 2002. С. 32; Тростюк З. А. Про окремі вади законодавчої регламентації кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак у Кримінальному кодексі України // Кримінальний кодекс України-2001. Проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали Міжнарод. симпозіуму (11–12 вересня 2009 року. Львів). С. 219–224.

²⁰⁵ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 231.

Виходячи зі структури Загальної частини КК України, в межах інституту співучасті можна регламентувати такі ознаки, як вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою, в межах інституту множинності злочинів – ознаки повторності та спеціального рецидиву, в межах інституту суб'єкта злочину – ознаки, які характеризують спеціального суб'єкта злочину (тут бралися до уваги лише ознаки, що кваліфікують злочин, передбачені в Особливій частині чинного КК України). Всі інші ознаки (а таких є більшість), виходить, можуть регламентуватися лише в межах інституту призначення покарання, адже окремих правових інститутів, присвячених предмету злочину, потерпілому, суспільно небезпечному діянню, наслідкам, способу, знаряддям, засобам, місцю, часу чи обставинам вчинення злочину, немає.

Цілком погодитись із таким вирішенням проблеми не можемо, адже при регламентації ознак, що кваліфікують злочин, у Розділі «Призначення покарання» виникне питання, що буде підставою для притягнення до більш суворої кримінальної відповідальності, та питання статусу регламентованих таким чином обставин, адже кваліфікуючі ознаки – це засоби диференціації кримінальної відповідальності, які, до того ж, повинні передбачати зміну кваліфікації, а призначення покарання – це радше сфера індивідуалізації покарання.

З огляду на це, єдино можливим варіантом вирішення такої проблеми є створення окремого структурного елемента та, відповідно, окремого правового інституту. Виходячи з того, що регламентовані в Загальній частині КК України ознаки, що кваліфікують злочин, утворюватимуть підставу кримінальної відповідальності, таким Розділом міг би бути «Кримінальна відповідальність та її підстава», розміщений перед Розділом «Звільнення від кримінальної відповідальності». При цьому туди належало б перенести положення про підставу кримінальної відповідальності, розміщені нині у ч. 1 ст. 2 КК України, а також доречно було б регламентувати дефініції понять кримінальної відповідальності, складу злочину, поняття кваліфікованого складу злочину, визначити основні правила кваліфікації злочинів, що, очевидно, істотно додало б ясності у кримінально-правове регулювання.

Передбачивши перелік ознак, що кваліфікують злочин, потрібно регламентувати їх вплив на караність діянь, адже такий вплив є однією з ознак, які відрізняють ці ознаки від обставин, що обтяжують (пом'якшують) покарання. Такими, що утворюють підставу кримінальної відповідальності, як і ознаки, що кваліфікують злочин, є положення статей 14, 15 та 27 КК України. У третьому випадку диференціації покарання чинний КК України не передбачає, а в перших двох – вплив на санкцію, як відомо, передбачений в Розділі «Призначення покарання». Регламентація впливу на покарання ознак, що кваліфікують злочин, вимагатиме вирішення цілої низки питань: як співвідноситимуться ці ознаки із ознаками, що кваліфікують злочин, які залишаються в статтях Особливої частини та між собою (насамперед, як впливатиме на покарання сукупність ознак, що кваліфікують злочин), як співвідноситимуться відповідні норми із нормами, що визначають максимальні строки і розміри покарань; як вони співвідноситимуться із нормами про інші засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені Загальною частиною; як визначатиметься ступінь тяжкості злочину з такими обставинами; як вони впливатимуть на інші кримінально-правові (терміни погашення судимості, можливість звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання тощо) та кримінально-процесуальні (вирішення питання про можливість застосування того чи іншого запобіжного заходу, можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо) наслідки тощо. Вирішення всіх цих питань вимагатиме доповнення КК України чималим обсягом правового матеріалу, що значно розширить Розділ XI Загальної частини.

З огляду на це вважаємо за доцільне відділити диференціацію покарання від його індивідуалізації і утворити в межах Загальної частини КК України новий Розділ «Диференціація покарання». Цей Розділ об'єднував би всі норми про диференціацію відповідальності, пов'язаної зі зміною меж санкцій: при незакінченому злочині, при співучасті, при наявності обставин, що пом'якшують покарання, а також що стосується цього дослідження – у зв'язку з наявністю передбачених у Загальній частині ознак, що кваліфікують злочин. Цей Розділ належало б розмістити перед Розділом «Призначення покарання», адже диференціація відповідальності передуює її індивідуалізації.

Регламентация ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині передбачає попередній відбір таких ознак. Окремі пропозиції щодо відповідних ознак містяться в наукових джерелах. Зокрема, А. П. Козлов рекомендує всі кваліфікуючі обставини відобразити в переліку обставин, що обтяжують покарання, і в такий спосіб уніфікувати їх²⁰⁶. Т. О. Леснієвські-Костарева пропонує винести в Загальну частину КК лише найпоширеніші ознаки, що кваліфікують злочин, зокрема ті, що стосуються множинності та співучасті²⁰⁷. В. І. Ткаченко радить навести в Загальній частині КК перелік лише тих ознак, які стосуються злочину (такі як повторність, тяжкі наслідки, особлива жорстокість тощо)²⁰⁸. Однак перелічені пропозиції зазвичай не дозволяють обрати ті кваліфікуючі ознаки, які можна регламентувати в Загальній частині. Окрім цього, вибір таких ознак вимагатиме і визначення кола злочинів, кваліфіковані склади яких вони будуть утворювати, адже вибрані ознаки, ймовірно, не можуть бути розширені на всі склади злочинів, передбачені в Особливій частині КК України.

За основу у визначенні переліку ознак, що можуть регламентуватися в Загальній частині КК України, візьмемо чинний КК України. Проаналізувавши його текст, ми виявили, що найпоширенішими кваліфікуючими ознаками є: вчинення злочину повторно чи особою, раніше судимою за такий злочин (130 разів), вчинення злочину групою осіб (10 разів), за попередньою змовою групою осіб (103 рази) та організованою групою (47 разів), тяжкі та інші тяжкі наслідки (92 рази), загибель людей (45 разів) та смерть людини (11 разів), вчинення злочину службовою особою, шляхом зловживання службовим становищем (33 рази), великі (23 рази) та особливо великі (22 рази) розміри предмета злочину, щодо двох або біль-

²⁰⁶ Козлов А. П. Проблема унификации отягчающих обстоятельств, предусмотренных Общей и Особенной частями уголовного закона. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. 1977. №3. С. 81–85.

²⁰⁷ Костарева Т. А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Казань, 1992. С. 13–14.

²⁰⁸ Ткаченко В. И. К проекту Уголовного кодекса РФ. Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 50–52.

ше (кількох) осіб (21 раз), значна (13 разів), велика (21 раз) та особливо велика шкода (7 разів), в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (18 разів), в умовах воєнного стану (18 разів) та у бойовій обстановці (18 разів), щодо неповнолітнього (19 разів) та малолітнього (8 разів), вчинення злочину з корисливих мотивів (12 разів), шляхом підпалу (9 разів), вибуху (8 разів) та іншим загальнонебезпечним способом (9 разів).

Поширеність використання ознак, що кваліфікують злочин, у КК України, звісно, не є тим єдиним критерієм, що дає би змогу об'єктивно визначити перелік ознак, які можуть бути регламентовані в Загальній частині. Адже, по-перше, трапляються в КК України і менш вживані ознаки, які за своїм змістом є доволі загальними і могли б отримати ширший вжиток, а по-друге, знайдеться чимало обставин вчинення злочину, які істотно підвищують суспільну небезпеку різних злочинів, однак як ознаки, що кваліфікують злочин, не передбачені взагалі. Проте ознаки, які передбачені чинним КК, здебільшого пройшли апробацію не однією редакцією законодавства про кримінальну відповідальність, переважно отримали наукове дослідження, і їх використання, як правило, в наукових колах не заперечують.

Серед наведених вище ознак, що кваліфікують злочин, такими, які не доречно регламентувати в Загальній частині, найперше, є загибель людей (людини), адже вона утворює так званий складений злочин, суспільна небезпека якого, на наше переконання, повною мірою може враховуватись через інститут сукупності злочинів. Недоцільно, гадаємо, регламентувати й таку ознаку, як тяжкі (інші тяжкі) наслідки. Якщо такі наслідки виявилися у заподіянні шкоди життю чи здоров'ю, то ситуація така ж, як і з попередньою ознакою. Зокрема, ідея відмови від використання цього термінопоняття для позначення шкоди, яка заподіюється здоров'ю потерпілого, достатньо обґрунтована в дисертації Р. І. Лемехи²⁰⁹. Якщо ж тяжкі наслідки проявилися у вигляді майнової шкоди, то вони цілком можуть враховуватись через такі ознаки, як значний, великий та особливо великий розмір шкоди.

²⁰⁹ Лемеха Р. І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. С. 4.

Кваліфікуючі ознаки «вчинення злочину в умовах особливого періоду, крім воєнного стану» «в умовах воєнного стану», та «у бойовій обстановці» справедливо передбачені лише у Розділі XIX Особливої частини КК України. З огляду на це, регламентувати їх у Загальній частині теж недоцільно. Ці ознаки можна було б регламентувати в окремій статті вказаного розділу як загальні до всіх складів злочинів, які в ньому передбачені.

Всі інші із вказаних ознак, на перший погляд, можуть бути регламентовані в Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність. Точну відповідь можна дати лише на основі дещо глибшого їх аналізу, який буде здійснено нижче. Окрім цього, зважаючи на особливості різних злочинів, названих у КК України, застосування кожної з таких ознак потрібно пов'язати з певною категорією злочинів, визначення якої також потребує окремого вивчення.

Під час з'ясування питань відбору обставин для їх регламентації як ознак, що кваліфікують злочин, ми дійшли висновку про можливість диференціації кримінальної відповідальності при вчиненні умисного злочину вдруге та наступні рази з позиції відображення у вчиненому злочині і можливості впливу на небезпечність злочину. Що стосується питання дотримання принципу «non bis in idem», то цілком погоджуємось із висновком А. Расюк, котра спеціально досліджувала цю проблему, про те, що про порушення, на яке посилаються прихильники вилучення повторності та спеціального рецидиву з числа кваліфікуючих ознак, йтися не може, оскільки оцінюється не попередній злочин²¹⁰. Оцінюється, натомість, як влучно висловився А. І. Свінкін, ступінь інтенсивності та стійкості суспільної небезпеки особистості, які проявилися у новому злочині²¹¹.

Отже, вчинення злочину повторно чи особою, раніше судимою за такий самий злочин, підвищує суспільну небезпе-

²¹⁰ Расюк А. Судимість як кваліфікуюча ознака складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 82–90. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2014/rasuk.pdf>

²¹¹ Свинкин А. И. Оптимальное конструирование квалифицированных составов по признакам повторности и рецидива // Проблемы эффективности уголовного закона. 1975. № 37. С. 59–64.

ку злочину а використання відповідних кваліфікуючих ознак не суперечить принципу недопустимості подвійного інкримінування. Проте є певні сумніви стосовно того, чи підвищення суспільної небезпеки цими обставинами є настільки істотним, щоб зумовлювати диференціацію кримінальної відповідальності шляхом конструювання кваліфікованого складу. За нашими підрахунками, в чинному КК України ці ознаки обумовлюють посилення середнього значення найсуворішого покарання практично вдвічі. Чи справді тяжкість повторного злочину в два рази більша злочину, вчиненого вперше? На основі власних уявлень про суспільну небезпеку, гадаємо, – ні. Як стверджує І. М. Гнатів, виключення повторності як кваліфікуючої ознаки складу злочину створить умови для ухилення від справедливого покарання для особи, що не виправилася та займає чітку антисуспільну позицію²¹². Але ж справедливе покарання може бути призначене і в межах санкції норми про основний склад, яка для цього і є відносно визначеною. Хоча не можна не погодитися зі сказаним автором стосовно тези, що відмова від повторності як кваліфікуючої ознаки повинна супроводжуватися кардинальною реформою санкцій та правил призначення покарання²¹³. Проте, як видається, можливий і варіант реформування асоціації норм про сукупність злочинів: однакові злочини (передбачені тією самою частиною статті Особливої частини КК України) теж мають розглядатися як сукупність. За нинішніх умов регламентацію повторного вчинення злочину та його вчинення особою, раніше судимою за такий самий злочин, вважаємо допустимою, однак лишень за адекватного впливу на санкцію.

За КК України, учинення злочину повторно чи особою, раніше судимою за такий злочин, виступають як ознаки, що кваліфікують злочин, лише в умисних злочинах, а в окремих випадках – у злочинах, що можуть вчинятися як з умислом, так і з необережності (статті 240, 320, 333 та 133 КК України). Однак, враховуючи сказане, регламентуючи названі ознаки,

²¹² Гнатів І. М. Повторність як кваліфікуюча ознака складу злочину та її узгодження з принципом «non bis in idem». *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 137–140.

²¹³ Там само.

що кваліфікують злочин, у Загальній частині, доцільно обумовити їх інкримінування лише випадками вчинення умисного злочину.

Обґрунтування зростання суспільної небезпеки при вчиненні злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою подібне до обґрунтування зростання суспільної небезпеки повторного злочину: діючи групою осіб, значно легше досягнути злочинного результату, наслідки злочину стають здебільшого більш шкідливими, а протидія таким злочинам – ускладненою. При цьому вид злочину, як видається, не має істотного значення. Користуючись узагальненням наукових позицій щодо використання кваліфікуючих ознак «група осіб» та «група осіб за попередньою змовою», здійсненим Ю. Ю. Лемішко²¹⁴, констатуємо цілковите сприйняття їх вживання для диференціації кримінальної відповідальності, а отже – безумовний істотний вплив відповідних обставин на суспільну небезпеку злочину, чого не скажеш про співучасть у злочині з одним виконавцем.

У Загальній частині КК України передбачено ще один вид злочинної групи – злочинну організацію. В Особливій частині відповідна ознака, що кваліфікує злочин, не передбачена, однак можливість призначення справедливого покарання за злочин, вчинений у складі такої групи, забезпечує окрема норма, передбачена ст. 255 КК України, яка встановлює відповідальність за саму участь у ній, чи у злочині, який вчиняється злочинною організацією, та враховується через інститут сукупності злочинів. Тому регламентація в Загальній частині КК України вчинення злочину злочинною організацією як ознаки, що кваліфікує злочин, можлива лише за умови внесення відповідних змін до ст. 255 КК України. До того ж такий варіант надає навіть більш справедливим, адже дасть змогу диференціювати відповідальність учасників злочинної організації залежно від того, які злочини вони вчинятимуть.

Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою можуть бути вико-

²¹⁴ Лемішко Ю. Ю. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою як кваліфікуюча ознака та обставина, що обтяжує покарання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 35. Т. 3. С. 91–95.

ристані як ознаки, що кваліфікують злочин, стосовно всіх категорій умисних злочинів, за винятком тих, що вчиняються лише такими групами (якщо група осіб, за попередньою змовою група осіб, організована група чи злочинна організація виступають обов'язковою ознакою складу злочину, наприклад, у статтях 257, 260, 293 КК України тощо). Задля уникнення різнотлумачень при їх регламентації в Загальній частині це варто обумовити безпосередньо у тексті Закону.

Вчинення злочину службовою особою шляхом зловживання своїм службовим становищем як ознака, що кваліфікує злочин, на сьогодні утворює випадки так званого складеного злочину – коли як один злочин трактується зловживання владою чи службовим становищем, відповідальність за що передбачена статтями 364 чи 364-1 КК України, та інший злочин. Однак, відповідно до цих статей, кримінальна відповідальність настає лише у разі заподіяння такими діями істотної шкоди (розмір якої в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Якщо ж такої шкоди заподіяно не буде, за умови відсутності відповідної кваліфікуючої ознаки, суспільна небезпека злочину, вчиненого шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, не буде повністю врахована під час притягнення до кримінальної відповідальності. Тому використання цієї ознаки з позиції забезпечення можливості справедливого покарання, на відміну від деяких інших, що обумовлюють існування складеного злочину, є доцільним. Зростання суспільної небезпеки злочину, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем, доводиться такими аргументами, як більші можливості вчинення злочину та імовірніша загроза заподіяння великої шкоди.

При регламентації цієї ознаки в Загальній частині КК України пов'язувати її інкримінування із певною категорією злочинів видається недоречним. Якщо той чи інший злочин може вчинятися шляхом зловживання службовим становищем, то за наявності цієї обставини він завжди буде більш суспільно небезпечним.

Окрім цього, регламентування цієї ознаки як загальної для всієї сукупності злочинів, передбачених КК України, поєднане з регламентуванням інших пропонованих у цій статті кваліфікуючих ознак (особливо ознак, які позначають розміри

шкоди, заподіяної злочином), разом із вдалим визначенням пов'язаного з ними впливу на покарання, дасть можливість відмовитися від окремих складів злочину «зловживання владою або службовим становищем» та «зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», оскільки, вважаємо, такі зловживання можуть визнаватися злочинними тільки тоді, коли полягають у вчиненні конкретного злочину (закінченого чи незакінченого).

Розмір шкоди, спричиненої злочином, напряму визначає міру його суспільної небезпечності. Такий висновок не тільки логічний, а й прямо випливає із тлумачення положень ч. 2 ст. 11 КК України. Тому доцільність диференціації відповідальності з урахуванням розміру шкоди не викликає заперечень. Схожа ситуація із розміром предмета злочину. Суспільна небезпечність злочину визначається сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, зокрема і предмета злочину, якщо він виступає обов'язковою ознакою складу злочину. А якщо так, то розмір предмета варіюватиме величину суспільної небезпечності.

Отже, якщо розмір предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, впливає на величину суспільної небезпечності такого злочину, то певний розмір виявиться таким, що істотно змінюватиме таку величину і потребуватиме диференціації кримінальної відповідальності.

У КК України значний, великий та особливо великий розмір предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, як ознаки, що кваліфікують злочин, використані разом 93 рази, з них значний розмір – 14 разів, великий – 48 разів та особливо великий – 31 раз. Як видно вже з наведених даних, системність використання цих ознак вкрай низька: в одних випадках для диференціації відповідальності використано лише значний розмір (статті 361, 362, 363-1 КК України), в других – лише великий (статті 192, 203-1, 265 КК України) чи особливо великий (статті 194, 210 та 211 КК України), в третіх – має місце використання двох чи, рідше, всіх трьох розмірів (статті 110-2, 185, 209 КК України). Передбачивши ці ознаки в Загальній частині КК України, отримаємо можливість системно й детально (виділяючи три ступені) диференціювати відповідальність за кожен злочин, на який поширювалися б зазначені ознаки.

Однак при цьому виникне проблема регламентації обсягу відповідних понять, адже в чинному КК України в різних статтях їм надається різне значення (скажімо, у ст. 176 великим вважається розмір, який у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а у ст. 233 – в тисячу разів). У наукових джерелах з приводу такої «неєдності» термінології висловлювалося чимало зауважень. Зокрема, Д. С. Азаров та А. В. Калуп описують такий стан речей як безспірний недолік змісту ознак, що кваліфікують злочин²¹⁵, М. І. Ковальов каже про необхідність встановлення однакової суми наслідків для понять «великі» та «особливо великі розміри»²¹⁶. Спробуємо розібратися, чи справді кожному зі зазначених розмірів може бути надане єдине для всього КК України кількісне значення.

Назагал КК України використовує чотири види розмірів: істотний, значний, великий та особливо великий. Згідно з ч. 2 ст. 11 КК України, злочином є лише діяння, яке заподіяло істотну шкоду або могло заподіяти таку шкоду. Звідси випливає, що основному складу злочину мусить відповідати лише істотний розмір шкоди (реальної чи потенційної), тобто той мінімальний розмір шкоди, за якого можна говорити про наявність злочину взагалі. Таке положення, за аналогією, доречно застосувати і щодо розміру предмета злочину, адже він переважно і визначає розмір заподіяної шкоди чи шкоди, яка могла бути заподіяна. Звичайно, такий істотний розмір для кожного злочину буде іншим, адже, наприклад, мінімальний розмір шкоди при крадіжці, без сумніву, має бути значно меншим від такого розміру при знищенні чи пошкодженні майна, або ж ухиленні від сплати податків чи інших обов'язкових платежів. Якщо неможливо встановити єдине для всіх складів злочину значення істотного розміру, то за логікою не можна уніфікувати

²¹⁵ Азаров Д. С., Калуп А. В. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні запитання. Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Луганськ, 2011. С. 6–11.

²¹⁶ Ковалев М. И. Новый УК и проблемы законодательной техники. Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 26–27.

і значення значного, великого та особливо великого розмірів, адже воно теж повинно залежати від конкретного злочину.

Перевіримо це твердження з іншого боку. За основу візьмемо положення, що обсяг поняття є похідним від змісту поняття, а не навпаки. Враховуючи це, конкретне кількісне значення того чи іншого розміру має визначатися змістом поняття цього розміру. Поняття значний, великий чи особливо великий розмір за змістом є відносними, а отже, той чи інший конкретний розмір може бути визнаний таким лише відносно іншого розміру.

Вбачаються два логічно можливі варіанти трактування змісту понять зазначених розмірів заподіяної шкоди чи розмірів предмета злочину. Розмір заподіяної шкоди, по-перше, може бути визнаний значним, великим чи особливо великим, якщо він є таким для потерпілої сторони. Таке бачення значного, великого чи особливо великого розмірів не дозволяє взагалі законодавчо визначити ці поняття через конкретну кількість, адже для кожної особи (і фізичної, і юридичної), котра виступатиме в ролі потерпілої сторони, той чи інший розмір шкоди оцінюватиметься по-різному, що залежатиме від майнового стану. За такого підходу поняття значного, великого та особливо великого розміру залишаться винятково оціночними. По-друге, значним, великим чи особливо великим може бути названий розмір як заподіяної шкоди, так і предмета злочину, що є таким у структурі всієї сукупності фактів учинення того чи іншого злочину (тобто в межах сукупності всіх випадків учинення певного злочину такий розмір можна назвати значним, великим чи особливо великим). За такого підходу ці розміри можуть бути законодавчо визначені, однак окремо щодо кожного виду злочину. Для різних видів злочинів характерним буде різне середнє значення предмета злочину чи заподіяної ним шкоди, тому уніфікувати значення значного, великого та особливо великого розмірів, за такого підходу, теж неможливо.

Враховуючи висловлену думку про максимально можливе зменшення кількості оціночних понять у системі ознак, що кваліфікують злочин, усталену позицію законотворчої практики щодо визначення понять значного, великого та особливо великого розміру безпосередньо в тексті КК України, кон-

ституційне положення про рівність всіх форм власності, і найголовніше, думку про несправедливість диференціації кримінальної відповідальності винятково залежно від матеріального становища потерпілого, правильним видається використати саме другий підхід до трактування змісту окреслених понять. Тут же додамо, що за такого підходу диференціювати значення розмірів залежно від виду особи, що виступає в ролі потерпілої сторони (фізичної особи чи юридичної особи), що в одному випадку передбачено КК України (ст.205 КК України), немає потреби.

Виходячи з наведеного, при регламентації значного, великого та особливо великого розмірів предмета злочину і шкоди, заподіяної злочином, як загальних ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині відповідні поняття обов'язково потрібно визначати стосовно кожного складу злочину окремо. Вважаємо за доцільне запропонувати лише методичку такого визначення, адже саме визначення за обсягом роботи вимагає окремого дослідження.

Для цього треба здійснити аналіз сукупності фактів учинення кожного зі злочинів, для яких характерним є наявність предмета, що має кількісний вираз, та матеріальної шкоди (з погляду теорії великих чисел, достатнім буде аналіз частини таких фактів, вибраних довільно), за результатами чого визначити середнє значення розмірів такого предмета чи шкоди. Далі, обравши певний умовний критерій, на основі відомого середнього значення, можна встановити конкретні значення значного, великого та особливо великого розмірів для кожного зі злочинів. На практиці це можливо зробити, наприклад, так: значний розмір встановити на рівні від одного до п'яти середніх значень розміру предмета злочину чи майнової шкоди, великий розмір – на рівні від п'яти до десяти та особливо великий – більше десяти таких середніх значень. Наведені критерії розподілу розмірів є лише прикладами, натомість найбільш вдало такі критерії можна обрати лише маючи результати описаного вище аналізу. Отримані значення розмірів на завершальному етапі дослідження доречно певною мірою стандартизувати – заокруглити та звести до одного значення, якщо в окремих злочинах вони будуть схожими (приміром, до чисел, кратних 10, 50 чи 100 соціальних пільг залежно від одержаних сум).

Використання саме такої методики дасть можливість однаково диференціювати кримінальну відповідальність за умови наявності того чи іншого виду розміру за злочини всіх видів: якщо значення значного чи іншого виду розміру для кожного злочину визначатиметься за єдиним для всіх видів злочинів критерієм, то і коефіцієнт впливу цього розміру на покарання має теж бути однаковим для всіх видів злочинів.

Стосовно самого визначення понять значних, великих та особливо великих розмірів предмета злочину та майнової шкоди, з дотриманням правил законодавчої техніки, можливими є два варіанти: визначати їх у кожній статті Особливої частини, на яку поширюється дія аналізованих ознак, або ж дати визначення у Загальній частині, з прив'язкою до конкретних статей. Зважаючи на те, що значення того чи іншого розміру у деяких статтях збігатимуться, під час їх визначення в Загальній частині можна використати композиційну схему, на зразок ст. 22 КК України «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність». Заразом текст дефініції матиме вигляд: «Значним є розмір: ...1) 20 і більше розмірів податкових соціальних пільг у статтях ...; 2) 50 і більше розмірів податкових соціальних пільг у статтях...». Водночас, на зразок ст. 22 КК України, орган, який застосовує кримінально-правову норму, в кожному випадку був би зобов'язаний звертатися до пропонованої статті і в такий спосіб встановлювати обсяг аналізованих понять.

Визначення розмірів у статтях Особливої частини істотно відобразиться на її обсязі (принаймні, істотніше, ніж при регламентації в Загальній частині), а тому цей варіант, на наш погляд, є менш вдалим.

З'ясовуючи коло злочинів, для якого відповідні ознаки належало б регламентувати в Загальній частині, застосуємо практику чинного КК України: такі ознаки регламентуються у випадках, коли обов'язковою ознакою основного складу злочину виступає предмет, що може мати різне кількісне значення (не лише в грошовому еквіваленті), а також коли для злочину характерне заподіяння майнової шкоди, причому незалежно від форми вини.

Множинність потерпілих, за чинним КК України (вчинення злочину «щодо двох чи більше осіб» та «щодо кількох осіб»), є ознакою, що кваліфікує злочин, якщо об'єктивна сто-

рона основного складу злочину полягає у застосуванні насильства, спричиненні шкоди життю чи здоров'ю особи, втягунню особи у вчинення злочину чи вчинення інших протизаконних дій (у вчинення терористичного акту, заняття проституцією, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, застосування допінгу). Винятками є ст. 149 КК України, в якій криміналізовано торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини, ст. 150 КК України, де йдеться про використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, ст. 169 КК України, що передбачає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), та ст. 332 КК України, де криміналізовано незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Назагал із такою позицією законодавця можна погодитись. Істотна різниця в суспільній небезпеці злочину, коли винним застосовується насильство або заподіюється шкода здоров'ю одному потерпілому, та коли двом чи більше, є очевидною, навіть виходячи із того, що людина, її життя і здоров'я, фізична та психічна недоторканність повинні бути найвищою цінністю у суспільстві. Така ж ситуація і зі злочинами, пов'язаними з втягнення особи в протизаконну діяльність – небезпека заняття протизаконною діяльністю одного члена суспільства і двох чи більше, звичайно, що істотно відрізняються, отож істотно відрізняється і небезпека втягнення в таку діяльність залежно від кількості втягнених осіб.

Інша річ зі злочинами, пов'язаними із заподіянням особі шкоди, що має матеріальний вимір. Тут відповідальність має диференціюватися залежно не від кількості потерпілих, а від розміру шкоди, адже очевидно, що суспільна небезпека певного злочину, якщо ним заподіяна шкода одній особі в розмірі, наприклад, 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, буде більшою, ніж суспільна небезпека такого самого злочину, якщо ним заподіяна шкода одночасно, скажімо, трьом особам у розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян кожному.

З огляду на це, множинність потерпілих у Загальній частині у вигляді ознаки, що кваліфікує злочин, треба було б регламентувати лише для злочинів, що полягають у застосуванні насильства, заподіянні шкоди життю чи здоров'ю

потерпілого, а також злочинів, пов'язаних із втягненням осіб у протизаконну діяльність. Хоча множинність потерпілих у чинному КК України не так часто використовується для диференціації кримінальної відповідальності, чимало злочинів із вказаної категорії не мають такої кваліфікуючої ознаки (надто коли йдеться про так звані спеціальні норми). А отже, її регламентація в Загальній частині надасть більшої системності диференціації кримінальної відповідальності.

Вище було названо чотири склади злочину, кваліфікованих за ознакою множинності потерпілих, які не вписуються у визначене коло злочинів. Не заглиблюючись у питання доцільності такої диференціації, допускаємо можливість регламентувати множинність потерпілих як ознаку, що кваліфікує окремі злочини не із названої категорії у статтях Особливої частини.

Аналогічно можна диференціювати кримінальну відповідальність при вчиненні злочину щодо малолітнього та неповнолітнього. Підвищення суспільної небезпеки злочину цими обставинами обумовлено віковими особливостями людини, яка ще повною мірою не розвинулася фізіологічно, що означає знижену здатність особи чинити опір насильницьким діям психологічно і це передбачає підвищену травматичність психіки за результатами заподіяння шкоди здоров'ю чи насильницьких дій, а також розумово та у вольовій сфері, що знижує здатність особи робити правильний життєвий вибір і цим не піддаватися втягуванню у розмаїту протиправну чи антигромадську поведінку. Як і множинність потерпілих, за потреби ці ознаки можуть бути регламентовані в Особливій частині і при диференціації кримінальної відповідальності за інші злочини.

Дещо ширше використання через регламентацію у Загальній частині могла б отримати така кваліфікуюча ознака, як корисливий мотив. Складно не погодитись із висновками В. С. Канціра та О. В. Сосніної про те, що «виникнення корисливого мотиву негативно характеризує суб'єкта цього злочину, свідчить про моральну деформацію його особистості, підвищує суспільну небезпеку діяння»²¹⁷. Хоча автори і роблять такий

²¹⁷ Канцір В. С., Сосніна О. В. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака у складі злочину «Порушення недоторканності приватного життя». *Наше право*. 2016. № 1. С. 87–91.

висновок в розрізі дослідження конкретного складу злочину, він, переконані, стосується більшості злочинів. Зрозуміло, що не можна враховувати корисливий мотив як ознаку, що кваліфікує злочин, якщо така виступає ознакою основного складу злочину, проте таких складів у КК України мало. Як висновує І. Б. Газдайка-Василишин стосовно злочинів проти власності, «корисливий мотив не слід визнавати обов'язковими ознаками жодного зі злочинів, що передбачені статтями Розділу VI КК України»²¹⁸. Тимчасом диференціювати так звані корисливі злочини проти власності у зв'язку з наявністю корисливого мотиву виглядає нелогічним, адже майже всі ці злочини вчиняють саме з таким мотивом. Така сама ситуація і з іншими злочинами, які полягають у заволодінні майном чи іншими предметами, що можуть принести особі майнову користь через їх споживання, використання або збут. Корисливий мотив тут, безумовно, теж впливає на суспільну небезпечність, однак його врахування доцільно залишити в межах санкції норми про основний склад злочину (відсутність такого мотиву свідчить радше про знижену суспільну небезпеку).

Враховуючи це при регламентації корисливого мотиву як кваліфікуючої ознаки в Загальній частині КК України, її застосування слід унеможливити у випадках, коли такий мотив є обов'язковою ознакою складу злочину, а також у випадках злочинів, які полягають у заволодінні майном чи іншими предметами, що можуть принести особі майнову користь. При цьому найліпшим варіантом було би чітко вказати перелік статей для уникнення різнотлумачень.

Остання з відібраних кваліфікуючих ознак – загальнонебезпечний спосіб, включаючи вибух та підпал. Дослідники цих ознак зазначають: злочин може кваліфікуватися як такий, що вчинений загальнонебезпечним способом, за умови, що інше майно, життя чи здоров'я людей були поставлені під загрозу заподіяння істотної шкоди²¹⁹. Така «додаткова» загроза

²¹⁸ Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів, 2012. С. 23.

²¹⁹ Газдайка-Василишин І. Б., Татаров Ю. О. Умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом: проблеми кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 650–659.

заподіяння шкоди однозначно підвищує суспільну небезпеку вчинюваного діяння, і, гадаємо, істотно. Причому стосується це значно ширшого кола злочинів, порівняно з тим, де відповідна ознака диференціює відповідальність нині. Нелогічно поширювати дію цієї кваліфікуючої ознаки хіба щодо необережних злочинів і таких, де цей спосіб виступає обов'язковою ознакою складу або ж є характерним (йдеться про злочини, передбачені, ст.ст. 113, 258, 439, 441, 442, а також ч. 2 ст. 437 КК України). З таких позицій і слід виходити при регламентації загальнонебезпечного способу як ознаки, що кваліфікує злочин, у Загальній частині КК України.

Винесення ознак, що кваліфікують злочин, за межі Особливої частини та їх регламентація у Загальній частині вимагає розроблення механізму створення нової санкції, адже лише так вони збережуть свій статус (зумовлення виникнення нової санкції визнано істотною характеристикою ознак, що кваліфікують злочин). Таку нову санкцію можна сконструювати лише на основі існуючих санкцій Особливої частини КК шляхом регламентації порядку їх зміни, беручи за основу санкцію норми про основний склад злочину.

Вплив передбачених у Загальній частині кваліфікуючих ознак видається можливим як у вигляді відносного показника збільшення покарання санкції статті Особливої частини (коефіцієнтів чи відсотків), так і у вигляді конкретної величини збільшення покарання.

Схилившись до першого з названих варіантів (застосування коефіцієнтів чи відсотків), ми визнаємо факт пропорційного впливу тих чи інших обставин на ступінь суспільної небезпеки – що тяжчий злочин без таких обставин, то більше ці обставини впливають на його суспільну небезпеку, а отже, більше повинні кількісно посилювати покарання.

Обравши другий варіант, ми визнаємо, що кожна з обставин, узагальнених в ознаці, що кваліфікує злочин, має конкретну суспільну небезпеку, яка при вчиненні злочину з цієї обставиною додається до суспільної небезпеки злочину з основним складом. Вважаємо, що таке можливе тільки тоді, коли ознака, що кваліфікує злочин, є окремим злочином, складовим так званого складеного злочину (наприклад, «поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження», яка зараз

передбачена в ч. 4 ст. 187 КК України). В решті ж випадків, наприклад, наявності групи осіб чи майна у великому розмірі, саме по собі не становить суспільної небезпеки.

З наведених вище міркувань випливає, що для визначення впливу ознак, що кваліфікують злочин, на санкцію логічно правильним є застосування відносних показників, за винятком ознак, які самі по собі становлять окремих склад злочину. Вплив таких ознак на санкцію, як видається, має бути рівним санкції норми про відповідний окремих склад злочину (скажімо, покарання за вже згаданий розбій, поєднаний із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, мусить визначатися сумуванням покарання, передбаченого за «простий» розбій, та покарання, передбаченого за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження). Проте регламентувати такі ознаки в Загальній частині Кримінального кодексу не вважається доцільним, адже в кримінальному праві існує інститут множинності злочинів та передбачено правила призначення покарання при сукупності злочинів, що дає можливість призначити адекватне покарання і без конструювання таких «складених» складів злочинів. Натомість існування таких ознак – це лише збільшення обсягу законодавства про кримінальну відповідальність, а часом – і додаткові труднощі при кваліфікації. Істотних кримінально-процесуальних переваг конструювання таких складів злочинів теж немає, адже доказувати слід ті самі обставини.

Визначення величини таких відносних показників спричинило певні труднощі. В дисертаційному дослідженні²²⁰ пропонувалося визначити коефіцієнти впливу ознак, що кваліфікують злочин, на основі середнього значення зміни санкції при їх наявності. Стосовно ознак, які пропонується регламентувати в Загальній частині, середнє значення становило: 2 – при вчиненні злочину щодо неповнолітнього; 2,4 – щодо малолітнього; 1,7 – щодо двох і більше осіб; 2 – при значному розмірі предмета злочину чи заподіяної шкоди; 2,6 – при великому розмірі предмета злочину чи заподіяної шкоди; 2,9 – при

²²⁰ Мармура О. З. Система ознак, що кваліфікують злочин, за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 158–159.

особливо великому розмірі предмета злочину чи заподіяної шкоди; 3 – при загальнонебезпечному способі; 1,8 – при вчиненні злочину групою осіб; 2,1 – групою осіб за попередньою змовою; 2,8 – організованою групою; 1,9 – повторно; 2,5 – службовою особою з використанням свого службового становища; 1,8 – за наявності корисливого мотиву. Ці значення ми звели до кратних 0,5 і на основі отриманих результатів запропонували коефіцієнти. Однак під час захисту дисертації такий підхід, як і результати його застосування, було піддано критиці, позаяк збільшення покарання удвічі чи втричі дійсно є надто великим. До того ж, зрозуміло, що кваліфіковані склади злочинів, яким відповідають проаналізовані санкції, зазвичай містять не одну, а декілька ознак, а отож враховується «додаткова» суспільна небезпека всіх цих ознак.

У середньому кваліфіковані склади злочинів утворюють 2,5 ознаки, що кваліфікує злочин. З огляду на це, отримане середнє значення зміни санкції ми зменшили в 2,5 рази ((середнє значення – 1)/ 2,5). В результаті були отримані такі показники впливу ознак на покарання: вчинення злочину щодо неповнолітнього – 1,4 (на 40%); щодо малолітнього – 1,6 (на 60%); щодо двох і більше осіб – 1,3 (на 30%); значний розмір предмета злочину чи заподіяної шкоди – 1,4 (на 40%); великий розмір предмета злочину чи заподіяної шкоди – 1,6 (на 60%); особливо великий розмір предмета злочину чи заподіяної шкоди – 1,8 (на 80%); вчинення злочину групою осіб – 1,3 (на 30%); групою осіб за попередньою змовою – 1,4 (на 40%); організованою групою – 1,7 (на 70%); повторно – 1,4 (на 40%); службовою особою з використанням свого службового становища – 1,6 (на 60%); корисливий мотив – 1,3 (на 30%); загальнонебезпечний спосіб – 1,8 (на 80%). Такі показники виглядають більш справедливими і можуть бути використані як розміри посилення покарання за умови наявності ознак, що кваліфікують злочин.

Далі потрібно з'ясувати механізм застосування цих розмірів.

У кримінальних кодексах держав, де відповідальність диференціюється власне через коефіцієнти зміни санкції, при відносно визначених санкціях вказується лише на збільшення верхньої межі санкції (максимально можливого покарання).

Вважаємо, що в цьому випадку диференціацію відповідальності можна і навіть доцільно регламентувати більш детально. З одного боку, у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, мають регламентуватися лише ті обставини, які змінюють суспільну небезпеку злочину у всіх випадках, тому непередбачення зміни нижньої межі суперечило б цьому положенню. З іншого боку, санкції норм про основні склади злочину часто містять два і більше види покарань, кожен з яких здебільшого обмежується певним розміром, а отже, логічно було би змінювати і ці розміри.

Зважаючи на це, вищезазначені розміри посилення покарання пропонується застосовувати до мінімального розміру найменш суворого виду покарання і максимальних розмірів всіх інших видів покарань. Водночас, якщо отриманий мінімальний розмір найменш суворого виду покарання виходитиме за межі максимального розміру, передбаченого Загальною частиною для цього виду покарання, такий вид покарання логічно не застосовувати. Якщо ж за межі максимальних розмірів покарань, передбачених Загальною частиною, виходитимуть отримані максимальні значення передбачених у санкції покарань, то їх застосування слід обмежити такими максимальними розмірами. Окрім цього, у разі коли за зазначені межі виходитиме максимальний розмір найсуворішого в санкції виду покарання, пропонується дозволити застосування більш суворих видів покарань, не передбачених у санкції статті Особливої частини. Максимальний розмір, в якому можуть бути застосовані ці види покарань, доречно разом визначати шляхом переведення отриманого максимального розміру найбільш суворого в санкції виду покарання в розмір нового дещо суворішого виду покарання за правилами, окресленими у ст. 72 КК України. Якщо ж отриманий при переведенні розмір покарання виявиться нижчим від найнижчої межі, передбаченої Загальною частиною КК України для цього виду покарання, можливість його застосування пропонується виключити.

Реалізуємо вищезазначені положення на конкретному прикладі. Якщо санкція норми про основний склад злочину передбачатиме покарання у виді арешту на строк від трьох до шести місяців та обмеження волі на строк до чотирьох років при вчиненні цього злочину службовою особою шляхом

використання свого службового становища (пропоноване збільшення покарання на 60%), покарання у виді арешту можна буде призначити в межах від чотирьох місяців і двадцяти чотирьох днів до шести місяців; покарання у виді обмеження волі на строк від одного до п'яти років (максимальний для цього виду покарання розмір), а також додатково позбавлення волі на строк до трьох років, двох місяців і дванадцяти днів (максимальний розмір найсуворішого виду покарання санкції норми про основний склад злочину в чотири роки множимо на 1,6 та ділимо на 2, бо за ст. 72 КК України, одному дню позбавлення волі відповідають два дні обмеження волі).

Якщо санкція норми про основний склад злочину, наприклад, передбачатиме як найсуворіше покарання арешт від одного до чотирьох місяців, при застосуванні збільшення покарання в 1,6 раза (на 60%) суд отримає можливість застосувати покарання у виді обмеження волі на строк до 12 місяців і 24 днів (одному дню арешту рівні два дні обмеження волі), однак не зможе застосувати позбавлення волі, оскільки 6 місяців і 12 днів (одному дню арешту рівний один день позбавлення волі) такого виду покарання є нижче найнижчої межі, передбаченої Загальною частиною КК України для цього виду покарання.

Проблему пропонованого механізму створення санкції норми про кваліфікований склад злочину створюють випадки, коли за межі передбаченого КК України максимального розміру позбавлення волі (15 років) виходитимуть отримані в результаті застосування коефіцієнтів максимальний, чи одночасно і максимальний і мінімальний розміри цього виду покарання (таке ймовірно при сумуванні коефіцієнтів, про яке йтиметься далі). Зумовлена ця проблема тим, що позбавлення волі на певний строк у системі покарань, передбаченій КК України, є найсуворішим видом покарання, що характеризується розмірами, і відтак перевести його в інший вид не можна.

У випадку, коли за межі передбаченого КК України максимального розміру позбавлення волі виходить лише отриманий максимальний розмір покарання, то проблему ще можна вирішити, обмеживши цей розмір п'ятнадцятьма роками, а при вчиненні злочину, пов'язаного з умисним позбавленням життя іншої людини, – дозволивши застосування довічного позбавлення волі. Інша річ, якщо за зазначені межі виходити-

ме і отриманий мінімальний розмір покарання (склади злочину, пов'язані з умисним позбавленням життя іншої людини, та деякі інші).

Окреслена проблема, однак, швидше вказує на недоліки системи покарань. На наше переконання, система покарань повинна забезпечити поступове зростання суворості покарання, натомість між передбаченим ст. 63 КК України максимальним розміром покарання у виді позбавлення волі в п'ятнадцять років і довічним позбавленням волі перепад суворості є величезний. Тому доцільно дозволити застосовувати покарання у виді позбавлення волі на строк до двадцяти п'яти років (на рівні найменшого строку, на який може бути здійснена заміна покарання у виді довічного позбавлення волі), хоч би у випадках вчинення злочину, пов'язаного з умисним позбавленням життя іншої людини, сукупності злочинів та сукупності вироків.

Видається необхідним при диференціації кримінальної відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, також відмовитись від використання деяких видів покарань.

Такі види покарань, як штраф, принаймні до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи та службові обмеження для військовослужбовців, є порівняно м'якими заходами кримінально-правового примусу, тому їх застосування доречне лише за невеликої суспільної небезпеки злочину. Своєю чергою, ознаки, що кваліфікують злочин, мусять позначати істотне зростання ступеня суспільної небезпеки злочину, а отже, й покарання мають бути більш суворими.

В Особливій частині чинного КК України перелічені види покарань, окрім штрафу, в нормах про кваліфіковані склади злочину передбачаються доволі рідко: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання – тричі (статті 172, 343 та 376 КК України); громадські роботи – один раз (стаття 164 КК України); виправні роботи – п'ять разів (статті 160, 172, 176, 177 та 190 КК України); службові обмеження для військовослужбовців не передбачено жодного разу. В тих же випадках, де вони передбачені,

системно-логічний аналіз дає змогу констатувати невідповідність цих видів покарань типовій суспільній небезпеці злочину. Те саме стосується і встановлення штрафу в розмірах сто, п'ятсот чи навіть тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, адже сьогодні більші розміри штрафу передбачені за цілу низку адміністративних правопорушень (наприклад, за правопорушення, передбачені статтями 44-2, 55, 96, 122-5, 162-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Тому застосування зазначених видів покарань при наявності ознак, що кваліфікують злочин, за загальним правилом, доцільно виключити (можливість їх застосування в порядку ст. 69 КК України при цьому збережеться), за винятком випадків, коли ці види покарання (крім штрафу) виступатимуть у ролі найсуворішого виду покарання, передбаченого в санкції норми про основний склад злочину. Такий виняток потрібен для забезпечення суду доволі широкими можливостями у виборі конкретної міри покарання.

При вчиненні злочину організованою групою, зважаючи на особливу суспільну небезпечність такого злочину, а також відсутність цього виду покарання у санкціях відповідних норм Особливої частини чинного КК України, слід передбачити також неможливість застосування покарання у виді арешту.

Детальніше розглянемо питання використання в санкціях норм про кваліфіковані склади злочинів покарання у виді штрафу. Особливістю покарання у виді штрафу є те, що його суворість істотно залежить не лише від розміру, а й від значення цього розміру для особи, якій таке покарання призначається: для однієї особи, наприклад, 54 000 гривень (3 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – надзвичайно велика сума, а для іншої – ні. З огляду на це, передбачаючи такий вид покарання в санкції, принаймні треба визначити достатньо широкі межі його застосування. Що ширшими будуть межі покарання у виді штрафу, то більше буде можливостей у суду призначити справедливе покарання, яке дасть змогу досягнути його основної мети – виправлення.

Нововведення, запроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 року, розділили цей вид по-

карання на чотири ступені: до трьох тисяч, від трьох до десяти тисяч, від десяти до двадцяти п'яти тисяч і понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що відповідають чотирьом ступеням тяжкості злочину. Таку класифікацію розмірів штрафу можна було б покласти і в основу побудови санкцій статей Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність: передбачати цей вид покарання в межах одного, а за потреби (при широкому діапазоні коливання міри суспільної небезпеки можливих проявів конкретного злочину) – двох ступенів. Водночас кваліфікований склад злочину обумовлював би підвищення (можливо і зниження у випадку конструювання складу злочину зі зниженим ступенем суспільної небезпеки) такого ступеня (ступенів) на один чи два. Таким чином, якщо санкція норми про основний склад злочину передбачала би штраф у розмірі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то санкція норми про кваліфікований склад, як мінімум, від трьох до десяти тисяч; якщо ж санкція норми про основний склад злочину передбачала би штраф у розмірі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то санкція норми про кваліфікований склад мала б передбачати штраф у розмірі до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Так само можна було б регламентувати зміну цього покарання і під час регламентації ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність. У руслі пропонованого концепту такої регламентації, за наявності ознаки, що кваліфікує злочин, яка передбачає збільшення покарання в 1,6 раза (на 60%), ступінь штрафу пропонується збільшувати на один порівняно зі санкцією норми про основний склад злочину, а ознак із більшим коефіцієнтом, і так само за наявності кількох ознак – на два ступені.

З регламентацією ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині КК України доцільно пов'язати і застосування додаткових видів покарань. Можливість призначати як додаткові покарання позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю існує незалежно від того, чи вказані вони в санкції статті. Інша річ

зі штрафом та конфіскацією майна, призначення яких, відповідно до чинного КК України, можливе лише у випадках, коли таке прямо передбачено в санкції статті Особливої частини. Якщо ж санкція норми особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність не передбачатиме застосування цих видів додаткових покарань, застосувати їх не зможемо.

У чинному КК України штраф як додаткове покарання використаний у восьми санкціях, п'ять з яких відповідають кваліфікованим складам злочину, та в трьох випадках – коли такий вид покарання не передбачений за злочин з основним складом. Звичайно, жодних логічних закономірностей у використанні цього виду покарання, окрім того, що з одним винятком (ст. 144 КК України) регламентовано воно лише в розділі «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», немає.

Натомість пропонується регламентувати можливість застосування штрафу як додаткового покарання у випадках його відсутності в нормі про основний склад злочину при значному, великому та особливо великому розмірах вартості предмета вчиненого умисного злочину чи майнової шкоди, заподіяної таким злочиним. Така пропозиція ґрунтується на думці, що умисне посягання на матеріальні цінності мусить тягнути також і певні матеріальні наслідки для винного. Розмір такого штрафу видається за доцільне обмежити вартістю предмета злочину чи розміром заподіяної шкоди.

У статтях Особливої частини чинного КК України передбачення конфіскації пов'язане з наявністю кожної з ознак, які пропонується регламентувати в Загальній частині, окрім загальнонебезпечного способу. Однак системності у регламентації можливості застосування цього виду покарання в КК України нема. Наприклад, у ч. 4 ст. 186 КК України (грабіж, вчинений у великих розмірах, – тяжкий злочин) такий вид покарання не передбачений, а в ч. 4 ст. 187 КК України (розбій, спрямований на заволодіння майном у великих розмірах, – особливо тяжкий злочин) – має місце; передбачений цей вид покарання і в ч. 2 ст. 187 КК України, де описано тяжкий злочин. Натомість пропонується уможливити призначення конфіскації майна у всіх випадках наявності ознак, що кваліфікують злочин, передбачених Загальною частиною, якщо вчинений злочин належить

до категорії тяжких, особливо тяжких чи злочинів проти основ національної безпеки та проти громадської безпеки незалежно від ступеня тяжкості і вчиняється з корисливих мотивів.

Пропоновані положення щодо видів покарань для конструювання санкцій норм про кваліфіковані склади злочину тією чи іншою мірою можна застосувати і при удосконаленні норм Особливої частини КК України.

Регламентація ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині КК України вимагає одночасного вирішення питань кваліфікації злочинів, пов'язаних із такими ознаками. Зважаючи на те, що зумовлення зміни кваліфікації є однією з істотних ознак поняття ознак, що кваліфікують злочин, їх перелік слід формулювати так, аби в подальшому на кожну з них можна було би робити посилання. Для цього кожну ознаку необхідно виділити в окрему частину статті (можливо, пункт частини статті). Тут же доцільно обумовити посилення кожною з ознак покарання із певною категорією злочинів.

Кваліфікувати злочин, у якому проявилися одна чи декілька передбачених Загальною частиною ознак, що кваліфікують цей злочин, пропонується за нормою Особливої частини, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, та з посиланням на відповідну частину (пункт) статті Розділу «Кримінальна відповідальність та її підстава», в якій була б передбачена та чи інша ознака. Формула кваліфікації могла б мати вигляд ч. __ ст. __ – ч. 1 ст. 185 КК України чи ч. __ ст. __ – ч. 2 ст. 307 КК України. Такий підхід дасть можливість максимально відобразити обставини вчинення злочину, що впливають на його суспільну небезпеку, у формулі кваліфікації.

Регламентація ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність вимагатиме також законодавчого врегулювання питань у випадках, коли застосуванню підлягатимуть відразу дві чи більше норм.

По-перше, врегулювання потребують випадки, коли у злочині проявилися відразу кілька ознак, що кваліфікують злочин, передбачених Загальною частиною. Знову ж таки в дисертаційному дослідженні пропонувалося застосовувати лише одну норму про посилення санкції (зазначаючи всі ознаки при кваліфікації) і диференціювати покарання за ознакою, що має

найбільший вплив на суспільну небезпеку злочину (найвищий коефіцієнт зміни меж санкції)²²¹. Під час публічного захисту дисертації таке рішення було піддане критиці, що ґрунтувалася на відсутності диференціації відповідальності залежно від того, скільки ознак проявилися у вчиненому злочині. Якщо визначати коефіцієнт посилення санкції на основі середнього значення посилення санкції статей КК України, то сумування відповідних коефіцієнтів при сукупності ознак нелогічне, адже таке посилення санкції охоплює не одну, а всі передбачені у диспозиції ознаки і вийде так, що покарання посилюватиметься занадто. Проте зі застосуванням підходу, окресленого на попередніх сторінках роботи (зменшення розмірів впливу), сумування розміру впливу на покарання кожної з ознак не тільки можливе, але й доцільне. На основі вказаного робимо висновок про необхідність посилення на всі передбачені Загальною частиною ознаки, що кваліфікують злочин, які проявилися у злочині, і збільшенні покарання з використанням сумарного розміру впливу. Такий вплив зручніше визначати у відсотках зростання, адже додавати коефіцієнти не можна. З огляду на це, якщо злочин буде вчинений повторно (збільшення на 40%) та за попередньою змовою групою осіб (збільшення на 40%), то покарання, передбачені санкцією статті Особливої частини, збільшуватимемо на 80%.

По-друге, потрібно передбачити, як наставатиме відповідальність, якщо разом зі встановленою Загальною частиною ознакою, що кваліфікує злочин, у ньому знайшла відображення вміщена в Особливій частині ознака, яка зумовлює пом'якшення покарання. Пленум Верховного Суду України стосовно умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, констатує: «Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), або матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК), або при перевищенні меж необхідної оборони чи в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК), кваліфікується тільки

²²¹ Мармура О. З. Система ознак, що кваліфікують злочин, за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. С. 167.

за цими статтями КК, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості»²²². В. О. Навроцький, погоджуючись із таким підходом, пояснює це через принцип тлумачення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються, та відсутність вирішення такої ситуації в КК України²²³. На наше переконання, вбивство, вчинене матір'ю своєї новонародженої дитини загальнонебезпечним способом, більш небезпечне, ніж за відсутності такого способу. Отже, логічно застосовувати коефіцієнти посилення санкції і стосовно норм про склади злочинів зі зниженим ступенем суспільної небезпеки.

По-третє, потрібно регламентувати те, як поводитися при наявності ознаки, що кваліфікує злочин, передбаченої Загальною частиною, у випадку вчинення незакінченого злочину, адже одна норма вимагатиме посилення покарання, а інша – його пом'якшення. В цьому випадку справедливо застосовувати обидві норми, оскільки це й відбувається у випадках наявності в діях особи кваліфікованого складу злочину, передбаченого Особливою частиною. Зважаючи на те, що механізм визначення меж караності у випадку наявності ознак, що кваліфікують злочин, передбачає не тільки застосування коефіцієнтів, але і зміну видів покарань, то необхідно визначити і порядок застосування цих норм. При цьому першою логічно застосовувати норму про диференціацію покарання у зв'язку із наявністю ознак, що кваліфікують злочин.

По-четверте, чинний КК України передбачає норму, відповідно до якої за наявності визначених обставин, що пом'якшують покарання, максимум покарання знижується на третину (стаття 69-1 чинного КК України), і необхідність застосування якої теж може виникнути одночасно з нормою про диференціацію покарання у зв'язку з наявністю ознак, що кваліфікують злочин. В такому разі теж доречно застосовувати обидві норми, однак застосовуватись аналізована норма повинна останньою з усіх норм про диференціацію покарання.

²²² Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

²²³ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. К., 2006. С. 457.

Виведені положення пропонується регламентувати в Розділі «Призначення покарання», об'єднавши їх в статті «Призначення покарання у випадках, коли застосуванню підлягають одночасно кілька норм про диференціацію покарання».

Окрім регламентації ознак, що кваліфікують злочин, в Загальній частині КК України, удосконалення останньої вбачаємо в законодавчому вирішенні питання кваліфікації злочинів у випадках, коли має місце одночасно незакінчений злочин з кваліфікованим складом і закінчений злочин з основним складом.

Випадки вчинення незакінченого злочину з кваліфікованим складом, коли водночас наявні всі ознаки відповідного основного чи менш суспільно небезпечного кваліфікованого складу злочину, на практиці є непоодинокими, однак з приводу кримінально-правової кваліфікації таких випадків ні в судово-слідчій практиці ні в кримінально-правовій доктрині не існує єдиного підходу. Причому такого єдиного підходу немає у розрізі як всієї сукупності складів злочину, так і окремо взятих складів злочину. Скажімо, не зовсім зрозуміло, як кваліфікувати умисне вчинення дії, спрямованої на вбивство двох чи більше осіб, якщо при цьому наступила смерть лише однієї особи, зґвалтування повнолітньої особи, якщо винний був переконаний, що така особа є неповнолітньою чи малолітньою, або ж крадіжку майна невеликої вартості, якщо при цьому винний намагався викрасти майно у великому чи особливо великому розмірі.

Найбільш показовим видається перший з названих прикладів, а тому існування заданої проблеми продемонструємо саме на ньому. В науковій літературі віднайдено три варіанти кваліфікації зазначеного випадку, кожен з яких має своїх прихильників. Першим, та чи не найбільш підтримуваним варіантом є кваліфікація окресленого випадку як сукупності злочинів – простого вбивства та замаху на вбивство двох і більше осіб – ч. 1 ст. 115; ч. 2 ст. 15 – п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України²²⁴. Однак при цьому першим постає питання: чи фактично має місце тут сукупність, чи не створюється вона штучно? І при на-

²²⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. і допов. К., 2012. С. 262.

станні бажаного для винного суспільно небезпечного наслідку (смерть двох осіб), і при його ненастанні (ненастанні смерті жодної з осіб) відповідальність наставатиме як за одиничний злочин – за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України та за ч. 2 або 3 ст. 15 – п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України. Тому не зрозуміло, чому при настанні смерті лише однієї з осіб треба вбачати два злочини. В цьому разі, вочевидь, порушуватиметься принцип *non bis in idem*. Прикладом може слугувати ситуація, відображена у вирокі Сихівського районного суду м. Львова від 25 вересня 2013 року: особи, маючи умисел вчинити вбивство директора ТзОВ «Шувар», прикріпили вибуховий пристрій до його автомобіля і за допомогою радіокерування привели цей пристрій в дію у момент, коли біля автомобіля, крім директора ТзОВ «Шувар», перебувала стороння особа, лише яка і загинула; суд кваліфікував це діяння як сукупність злочинів – замах на вбивство двох або більше осіб (кваліфікація передбачала і інші пункти ч. 2 ст. 115 КК України), та закінчене умисне вбивство однієї особи²²⁵. В цьому випадку вбачається інкримінування засудженому посягання на життя вищевказаної сторонньої особи двічі.

Другий варіант – кваліфікація описаного випадку як закінченого злочину – за п.1. ч. 2 ст. 115 КК України, який був підтриманий радянським вченим Е. П. Побегайлом²²⁶. Тимчасом такий підхід очевидно суперечить законодавчому розумінню закінченого злочину, яке передбачає наявність усіх ознак складу злочину, визначених відповідною статтею чи частиною статті Особливої частини КК України.

Третій варіант – кваліфікація цього випадку лише як замаху на вбивство двох і більше осіб (ч. 2 або 3 ст. 15 – п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України)²²⁷. Такий підхід, щоправда, стосовно вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб, відображений у Постанові Пленуму Верховного Суду

²²⁵ Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 25 вересня 2013 року (справа № 1-кп/464/150/13). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33927704>

²²⁶ Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж: Воронежский университет, 1965. С. 91.

²²⁷ Плаксина Т. А. Социальные основания квалифицирующих убийство обстоятельств и их юридическое выражение в признаках состава преступления: монография. Барнаул, 2006. С. 120–121.

України, де пропонується «у разі коли винний, позбавляючи життя особу, помилково вважав, що робить це таким способом, який є небезпечний для життя потерпілого та інших людей, в той час як той фактично небезпечним не був, вчинене належить кваліфікувати як замах на вчинення злочину, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 115 КК»²²⁸. Вагомим недоліком такого підходу є те, що не врахованим залишається суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті однієї особи. Ще одним аргументом проти такого підходу є неоднозначність положень КК України стосовно призначення покарання за вчинення замаху на злочин. Згідно зі ст. 68 КК України, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найсуворішого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини. В ч. 2 ст. 115 КК України найсуворішим видом покарання є довічне позбавлення волі, яке не має ні строку, ні розміру, а тому не зрозуміло, чи в заданому випадку просто унеможливується застосування цього виду покарання, чи дві третини слід відраховувати з максимального розміру покарання у виді позбавлення волі на певний строк у п'ятнадцять років. Якщо ж застосовувати другий варіант, то максимальне покарання в 10 років позбавлення волі явно не відповідатиме типовому рівню суспільної небезпеки аналізованих діянь.

Окрім цього, можливими видаються ще два варіанти. Найперше – це кваліфікація за фактично заподіяною шкодою (за ч. 1 ст. 115 КК України) як закінченого злочину. Але при цьому не врахується наявність умислу і намагання особи заподіяти смерть не одній, а кільком особам.

Ще один можливий варіант кваліфікації – окрема оцінка посягання щодо кожного потерпілого, незалежно від єдності умислу (ч. 1 ст. 115 та ч. 2 або 3 ст. 15 – ч. 1 ст. 115 КК України). Співзвучний він із висловленою в літературі думкою щодо необхідності окремої кримінально-правової оцінки посягання на життя кожної особи, зважаючи на особливу цінність такого об'єкта кримінально-правової охорони. Однак такий підхід,

²²⁸ Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>

по-перше, суперечить тому, що законодавець все ж таки передбачив множинність потерпілих як ознаку, що кваліфікує злочин, а по-друге, не підлягає застосуванню у всіх випадках.

Отже, жоден з можливих варіантів кваліфікації незакінченого злочину з кваліфікованим складом, який має всі ознаки основного складу злочину, не є цілком прийнятним. Тому єдиною можливістю вирішення цієї проблеми є її законодавче врегулювання.

Для цього пропонується передбачити у КК України конструкцію замаху на злочин з кваліфікованим складом, який містить усі ознаки відповідного основного чи нижчого ступеня суспільної небезпеки кваліфікованого складу злочину. Для цього статтю 15 КК України слід доповнити частиною четвертою такого змісту: замахом на злочин визнається також і діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбачені відповідною частиною статті Особливої частини цього Кодексу, якщо дії особи були спрямовані на вчинення більш суспільно небезпечного різновиду злочину (злочину з кваліфікованим складом) і не були доведені до кінця з причин, що не залежали від її волі. Передбачивши таку норму, отримуємо можливість посилатись на неї при кваліфікації, а таке посилення даватиме точну інформацію про досліджуваний випадок.

Окрім цього, в статті, присвяченій диференціації покарання за незакінчений злочин (в чинному КК України це ст. 68 КК України «Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті»), належало би передбачити норму стосовно призначення покарання у такому випадку. Як варіант, санкцію статті, передбачену за злочин, який винний мав намір вчинити, можна було б обмежити щонайбільше трьома четвертими максимального строку чи розміру найсуворішого виду покарання, а якщо такий строк чи розмір покарання буде меншим за максимальний строк чи розмір найсуворішого виду покарання, передбаченого за вчинений закінчений злочин, то саме таким строком чи розміром. Якщо ж норма про кваліфікований склад злочину передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі, то при замаху на злочин з таким складом, за наявності ознак основного чи менш суспільно небезпечного складу злочину, норми про які такого покарання не передбачають, можливість його призначення треба виключити.

Відразу слід зазначити, що під час визначення максимуму покарання, яке може застосовуватись у випадках вчинення замаху на злочин з кваліфікованим складом при наявності всіх ознак основного (менш суспільно небезпечного кваліфікованого) складу злочину, за основу було взято позицію, що можливе покарання мусить бути більш суворим, ніж у випадку замаху, якщо ознак основного складу при цьому теж немає (а це, згідно з ч. 2 ст. 68 КК України, не більше двох третин покарання, передбаченого за закінчений злочин з кваліфікованим складом), та менш суворим порівняно з покаранням, передбаченим за закінчений злочин з кваліфікованим складом.

Своєю чергою мінімум можливого покарання або ж може не регламентуватися взагалі, що має місце нині при звичайному замаху, і через це залишатися на рівні нижньої межі санкції за злочин з кваліфікованим складом, який винний намагався вчинити, або ж, що видається більш справедливим, визначити його трьома четвертими від нижньої межі цієї санкції (і, відповідно, так само визначити відповідальність при звичайному замаху та готуванні). У разі обирання другого варіанту, звісно, такий підхід потрібно застосувати і до призначення покарання при готуванні та звичайному замаху.

Законодавчі пропозиції із втілення викладених вище ідей наведено в Додатку Г.

3.3.2. Удосконалення Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність

Наступний крок дослідження стосується питання реформування системи ознак, що кваліфікують злочин, в Особливій частині законодавства про кримінальну відповідальність.

З аналізу тексту Особливої частини чинного КК України виявлено широке застосування синонімії при регламентації ознак, що кваліфікують злочин. Зробивши висновок про відсутність потреби у використанні синонімів, доцільно замість терміносполучень «що має характер мордування», «що має характер знущання або глумлення» та «зі знущанням над особою» у статтях 126, 373, 406 КК України вжити «що спричинили потерпілому фізичні чи моральні страждання», а замість терміносполучень «з особливою жорстокістю» та «способом, що має характер особливого мучення» в статтях 115 та

121 КК України – «що спричинили потерпілому особливі фізичні чи моральні страждання», оскільки саме до цього зводиться їх наукове та судове тлумачення²²⁹. Пропоновані терміносполучення дадуть змогу охопити всі обставини, що є джерелом зростання суспільної небезпеки, і відкинути заразом обставини, які такого зростання не обумовлюють. Деякі дослідники пропонують об'єднувати обидві групи вказаних способів одним терміном²³⁰. Такий підхід, погоджуємося, теж заслуговує уваги, оскільки уніфікує положення законодавства. Хоча використання обидвох ознак, пропонованих вище, як видається, дасть змогу точніше диференціювати відповідальність за всі злочини, де аналізовані ознаки використовуються, оскільки, в одних випадках, доцільно диференціювати відповідальність у зв'язку зі спричиненням будь-яких фізичних чи моральних страждань, а в інших – лише у випадку спричинення особливих фізичних страждань (при вчиненні злочину, передбаченого ст. 121 КК України, фізичні або моральні страждання будуть «нормою», а у випадку злочину, передбаченого ст. 126 КК України, особливі фізичні чи моральні страждання – як виняток).

²²⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 246, 371, 474, 690; Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. С. 73, 98, 104, 525, 606; Кримінальне право України (Особлива частина): підручник / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. С. 54, 69; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-е вид., перероб. і допов. К., 2012. С. 263, 279–280, 287, 1025, 1095; Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2003. С. 361; Постанова Племуну Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 7 лютого 2003 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>; Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>; Преступления, совершаемые с особой жестокостью (научный обзор результатов исследования) / А. П. Закалюк, В. Д. Жарый, В. С. Ковальский и др. К., 1989. С. 8; Тицька Л. І. Зміст поняття жорстокості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2012. № 2 (2). С. 253–262.

²³⁰ Красницький І. В., Дубно Т. В. Значення способу вчинення злочину для диференціації кримінальної відповідальності. *Митна справа*. 2015. № 2. С. 250–255.

Із-поміж терміносполучень «жінка, яка перебуває в стані вагітності» та «вагітна жінка» пропонується вживати лише «вагітна жінка», оскільки саме воно використане в статтях Загальної частини чинного КК України (статті 79 та 83 КК України). З-поміж термінів «люди» та «населення» доречно обрати лише «люди», позаяк населення – це сукупність всіх людей, які постійно живуть в межах якоїсь конкретно вказаної території²³¹, а таке розуміння суперечить самій сутності ознак, для позначення яких цей термін використовується.

Синонімією в чинному КК України характеризуються і ознаки, яких пропонується регламентувати в Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність. Серед терміносполучень «двох або (чи) більше осіб» та «кількох осіб» пропонується використати «двох або більше», бо він більш простий та зрозумілий. З-поміж термінів «малолітньої дитини», «малолітньої особи» та «малолітнього», а також «неповнолітньої особи» та «неповнолітнього» вважається за правильне вживати «малолітньої особи» та «неповнолітньої особи», які використовує чинний КПК України. З-поміж терміносполучень «майнова шкода» та «матеріальна шкода» пропонується обрати перший, оскільки тільки такий, знову ж таки, використаний в чинному КПК України. Окрім цього, при формулюванні відповідних ознак у Загальній частині доцільно вживати слово «розмір», позаяк фрази типу «велика шкода» видаються такими, що не відповідають законодавчому стилю. Серед терміносполучень «службовою особою з використанням свого службового становища», «особою з використанням свого службового становища», «службовою особою з використанням службового становища» та «з використанням службового становища» обрано «службовою особою з використанням свого службового становища», адже воно дає чітку інформацію про те, що суб'єктом злочину повинна бути лише особа, яка здійснює певні функції чи займає певні посади, і вчиняти злочин вона повинна лише використовуючи своє службове становище. Вказівка на «своє» є неодмінною, оскільки вбачається можливість вчинити злочин, використовуючи службове становище іншої особи і не використовуючи

²³¹ Населення. Вікіпедія. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення/>

при цьому свого, що не має посилювати караності діяння. Різні форми повторності та спеціального рецидиву пропонується узагальнити в одній ознаці – «повторно» (раніше вже зазначалося, що суспільна небезпека при спеціальному рецидиві порівняно з повторністю суттєво не відрізняється, а тому мусить враховуватися винятково при індивідуалізації покарання). Для регламентації випадків «спеціальної» повторності пропонується використовувати примітки статей Особливої частини (на зразок статті 185 КК України), а в разі відмови від таких – окремі частини статей чи навіть окремі статті, в яких регламентуватимуться загальні положення відповідного розділу.

Одним з правил використання термінології під час регламентації ознак, що кваліфікують злочин, називалося використання більш загального терміна замість кількох конкретних у випадку відсутності шкоди в бік точності, зрозумілості, вичерпності, простоти та ясності. За цим правилом, прописані в чинному КК України переліки ознак «малолітньої чи малолітнього» (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК України); неповнолітньої чи неповнолітнього» (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України); «щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного» (ч. 2 ст. 120 КК України) та «особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності чи іншій залежності» (ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 303 КК України); «зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією» (ч. 2 ст. 372 КК України); «з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії» (ч. 3 ст. 296 КК України); «шляхом підпалу, вибуху, чи іншим загальнонебезпечним способом» (ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 249, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 347-1, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 399 КК України) і «шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом» (ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 411 КК України); «із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення» (ч. 2 ст. 249 КК України); «вогнепальної або холодної зброї» (ч. 4 ст. 296 КК України); «у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян» (ч. 2 ст. 307 КК України); «з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах» (ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375 КК України) – є неприйнятними, а отже, повинні бути замінені

однією ознакою: відповідно, «малолітньої особи», «неповнолітньої особи» (обґрунтування власне таких формулювань наводилися вище), «щодо особи, яка перебувала в залежності», «із фальсифікацією», «з опором особі, яка припиняла хуліганські дії», «загальнонебезпечним способом», «способом масового знищення», «зброї», «в місцях масового перебування громадян», «в особистих інтересах». Узагальненню можна піддати і використаний у статтях 304 та 323 КК України перелік «батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього». Як видається, поняттям особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання або піклування, охоплюються всі інші поняття, вказані у цьому переліку.

Високий рівень законодавчої техніки законодавства про кримінальну відповідальність вимагає усунення лексичного розмаїття під час формулювання ідентичних чи схожих нормативних положень.

Терміни, які у тексті законодавства вживаються одночасно в однині та у множині, мають бути уніфіковані. Розмір заподіяної злочином шкоди є одним, тому слід вживати «в розмірі» замість «в розмірах»; у статтях 121 та 128 КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, йдеться про «тяжке тілесне ушкодження» – однину, тому словосполучення «тяжких тілесних ушкоджень» у складі ознак, що кваліфікують злочин, слід замінити відповідним виразом в однині.

Потрібно виключити і нелогічність у формулюваннях, яка має місце у словосполученні «із застосуванням насильства». В теорії під насильством розуміють діяння, пов'язані з умисним спричиненням фізичної та психічної шкоди людині²³², а отже, насильство не застосовується, воно або присутнє при вчиненні злочину, або ні.

Удосконалення побудови диспозицій частин статей Особливої частини, де регламентуються ознаки, що кваліфікують

²³² Йосипів А. О. Поняття насильства у кримінальному праві // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23–24 вересня 2011 р.) Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. С. 167–173.

злочин, також вбачається в удосконаленні відсильних конструкцій, які застосовуються для вказівки на ознаки основного складу злочину, а також в уніфікації та удосконаленні граматичних конструкцій, що використовуються для опису ознак, які кваліфікують злочин.

Раніше доводилась неправильність застосування відсильних конструкцій типу «ті самі діяння» та «діяння, передбачені» через те, що вони не відображають всіх ознак основного складу злочину. Замість них пропонується використати конструкції типу «такий самий злочин» та «злочин, передбачений», які чітко вказуватимуть на всі ознаки, що є обов'язковими у кваліфікованому складі злочину. Водночас у всіх випадках регламентації кількох основних складів злочину застосування таких конструкцій слід виключити з метою недопущення помилок при встановленні виду складу злочину, а отже, і необхідних ознак.

З метою уніфікації граматичних конструкцій, які використовуються для опису ознак, що кваліфікують злочин, у диспозиціях статей Особливої частини, доцільно у всіх випадках, де це можливо, вдаватися до таких конструкцій:

- при описі потерпілого – застосування прийменника «щодо» (найширше застосований у чинному КК України);
- при називанні предмета злочину – словосполучення «якщо предметом цього злочину були»;
- при описі ознак, що характеризують діяння, – конструкцію «що супроводжувався (злочин)», адже термін «супроводжуватися», що тлумачиться як «поєднуватися з якою-небудь іншою, побічною дією, явищем; відбуватися одночасно з чимось»²³³, якнайкраще підходить для опису дій, що мають до певної міри другорядне значення;
- для опису ознак, що характеризують суспільно небезпечний наслідок, – конструкцію «що спричинив...», котра з-поміж використаних для цього в чинному КК України найбільш чітко вказує на причинно-наслідковий зв'язок;
- для опису ознак, що характеризують знаряддя та засоби, – конструкцію «з використанням». У Великому тлумачному

²³³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 1416.

словнику сучасної української мови лексеми «використання» та «застосування» визначаються одне через інше²³⁴, однак, на наш погляд, більш вдалим виглядає вживання в тексті КК саме слово «використання».

Серед окремих ознак, що кваліфікують злочин, окрім раніше вже названих у цьому підрозділі, пропонується виключити:

- мету спричинення загибелі людей, шкоди здоров'ю, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля у статтях 265 та 265-1 КК України, а також мету збуту у статтях 267-1, 310, 311 КК України, оскільки в першому випадку відповідні обставини не можуть бути повною мірою доведені, а в другому – можуть бути доведені поза розумним сумнівом лише у випадку самого збуту, а це вже інша ознака, що кваліфікує злочин; .

- «з проникненням в інше приміщення та сховище», використану в статтях 185, 186 та 187 КК України, оскільки відповідні обставини в багатьох випадках не змінюють суспільної небезпеки злочину або ж змінюють її неістотно;

- «внаслідок нецільового використання коштів, призначених для даних виплат» у ч. 2 ст. 175 КК України «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат», оскільки суспільна небезпека у випадках з не бюджетними коштами, принаймні істотно, не зростатиме, а в інших випадках – відобразатиметься окремим складом злочину (ст. 210 КК України);

- предмет злочину у вигляді «кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм» у ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» та 301 КК України «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»; «поєднані із обманом» у ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань»; «шляхом підкопу» та «шляхом пошкодження інженерно-технічних засобів охорони» у ст. 393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі

²³⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. С. 137, 425.

або з-під варти»; «з метою пошуку рухомих предметів, які походять із об'єктів археологічної спадщини» у ст. 298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини», оскільки узагальнені у цих ознаках обставини, на наше переконання, істотно не підвищують суспільної небезпеки зазначених злочинів;

– «поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі» (ч. 2 ст. 110 КК України); «поєднане із згвалтуванням» та «поєднане із насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом» (ч. 2 ст. 115 КК України); «поєднане з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень» («тяжкого тілесного ушкодження»)» (ч. 4 ст. 187 та ч. 4 ст. 189 КК України); «пов'язані та поєднані з умисним вбивством» (ч. 5 ст. 404 та ч. 2 ст. 438 КК України); «поєднане із заволодінням зброєю» (ч. 2 ст. 393 КК України); «з погрозою вбивства» (ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 355 КК України); «якщо вони (воно) спричинили (-ло) загибель людей», «що спричинили загибель людей», «які призвели до загибелі людей», «якщо вони призвели до загибелі людей» та «що призвело до загибелі людей» (ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 114-1; ч. 3 ст. 194-1, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 267, ч. 4 ст. 267-1, ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 270, ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275, ч. 3 ст. 276, ч. 3 ст. 277, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 279, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 281, ч. 3 ст. 282, ч. 2 ст. 283, ч. 3 ст. 292, ч. 2 ст. 294, ч. 2 ст. 325, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 347-1, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 3 ст. 399, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 439, ч. 2 ст. 446 КК України); «якщо вони спричинили загибель населення» (ч. 2 ст. 253 КК України); «що спричинили загибель кількох осіб» (ч. 3 ст. 414 КК України); «що призвели до загибелі людини» (ч. 3 ст. 258 КК України) та «якщо вони спричинили загибель людини» (ч. 3 ст. 270-1 КК України); «що спричинило смерть», «що заподіяло смерть» та «якщо внаслідок таких дій настала смерть» (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 134, ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 136, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 314, ч. 3 ст. 321-1, ч. 2 ст. 381, ч. 2 ст. 414 КК України); «що спричинили інші нещасні випадки з людьми» (ч. 3 ст. 292 КК України);

«якщо вони (що) спричинили (заподіяли) тяжке тілесне (тяжкі тілесні) ушкодження» (ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 281, ч. 2 ст. 282, ч. 2 ст. 314, ч. 3 ст. 399 КК України); «якщо внаслідок таких дій спричинені (якщо вони спричинили (заподіяли)) середньої тяжкості тілесне (-і) ушкодження» (ч. 3 ст. 150-1, ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 281, ч. 2 ст. 282, ч. 2 ст. 314, ч. 2 ст. 406 КК України), «з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації» (ч. 2 ст. 163 КК України), оскільки відповідні ознаки представлені в КК України як окремі склади злочинів і можуть бути враховані через інститут сукупності злочинів;

– «тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 133, ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 2 ст. 151, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169, ч. 2 ст. 222-1, ч. 3 ст. 232-1, ч. 3 ст. 239-2, ч. 2 ст. 259, ч. 3 ст. 297, ч. 4 ст. 303, ч. 2 ст. 328, ч. 2 ст. 329, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 364-1, ч. 3 ст. 365, ч. 2 ст. 365-1, ч. 3 ст. 365-2, ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 402, ч. 2 ст. 404, ч. 3 ст. 406, ч. 3 ст. 422, ч. 2 ст. 425, ч. 2 ст. 426 КК України); «інші тяжкі наслідки» (ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 114-1; ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 155, ч. 3 ст. 194-1, ч. 3 ст. 206, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253, ч. 2 ст. 258, ч. 3 ст. 258-5, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 267, ч. 4 ст. 267-1, ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 270, ч. 3 ст. 270-1, ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275, ч. 3 ст. 278, ч. 2 ст. 279, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 281, ч. 2 ст. 283, ч. 3 ст. 292, ч. 2 ст. 294, ч. 3 ст. 321-1, ч. 4 ст. 323, ч. 2 ст. 325, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 347-1, ч. 2 ст. 352, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 381, ч. 3 ст. 399, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 3 ст. 414, ч. 2 ст. 439, ч. 2 ст. 446 КК України) та «особливо тяжкі наслідки» (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК України), оскільки, як свідчать результати наукових досліджень відповідних понять, вони є недостатньо чіткими та можуть мати різне кримінально-правове значення²³⁵, а ті наслідки, які вкладають в ці поняття суб'єкти тлумачення, здебільшого можуть враховуватися через інститут сукупності злочинів, а також че-

²³⁵ Лемеха Р. І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2013. С. 11.

рез інші ознаки, що кваліфікують злочин, зокрема й ті, які пропонується регламентувати в Загальній частині КК України;

– «що заподіяли істотну шкоду» (ч. 2 ст. 410 КК України); «якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи» (ч. 2 ст. 182 КК України); «якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб» (ч. 3 ст. 359 КК України); якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб» (ч. 3 ст. 382 КК України), оскільки істотна шкода, що впливає зі змісту статті 11 КК України, це обов'язкова ознака основного складу злочину, а тому використовувати її як ознаку, що кваліфікує злочин, щонайменше нелогічно;

– «з хуліганських мотивів» (ч. 2 ст. 115 та ч. 3 ст. 297 КК України), оскільки зміст цієї ознаки настільки незрозумілий і невизначений, що створює реальну загрозу необґрунтованого посилення кримінальної відповідальності.

Деякі з передбачених чинним КК України ознак, що кваліфікують злочин, пропонується змінити.

Приміром, використання кваліфікуючої ознаки «поєднане з вимаганням» не зовсім узгоджується зі складом злочину «вимагання», передбаченим статтею 189 КК України. У цій статті чітко зазначено, що вимаганням є вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. У статтях 368, 368-3, 368-4 та 369-2 КК України, по-перше, під неправомірною вигодою розуміють не тільки майно, право на майно чи дії майнового характеру, а й немайнові права чи дії (примітка до статті 364-1 КК України), а по-друге, потерпілого схиляють передати цю неправомірну вигоду не лише під загрозою вчинення незаконних дій, але і під загрозою вчинення законних дій чи їх невчинення. З метою дотримання єдності термінології,

ознаку «поєднане з вимаганням» пропонується замінити ознакою «поєднане з вимогою надати неправомірну вигоду».

Вище в роботі пропонувалося у передбачити у статтях 126, 373 та 406 КК України таку ознаку, як «що спричинили потерпілому фізичні чи моральні страждання», замість кількох різних ознак, зміст яких практично зводиться до спричинення таких страждань. У ч. 2 ст. 146 КК України передбачено схожу ознаку «що супроводжувалося заподіянням фізичних страждань». Як видається, суспільна небезпека незаконного позбавлення волі чи викрадення особи істотно зростає не лише тоді, коли потерпілому спричиняють фізичні страждання, а й у разі спричинення моральних страждань, тому замість вищеназваної ознаки теж можна використати ознаку «що спричинили потерпілому фізичні чи моральні страждання».

У статтях 121, 122 та 126 КК України, відповідно, використані такі ознаки, як «з метою залякування потерпілого чи інших осіб», «з метою залякування потерпілого або його родичів» та «з метою залякування потерпілого чи його близьких». Зростання суспільної небезпеки умисного спричинення тяжкого тілесного ушкодження як злочину, передбаченого ст. 121 КК України, відбувається тоді, коли воно вчиняється з метою залякування лише тих осіб, які тісно пов'язані з потерпілим. Натомість заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з метою залякування інших осіб, що не мають жодного стосунку до потерпілого, охоплюється ст. 258 КК України «Терористичний акт». З урахуванням цього і повинна бути сформульована ч. 2 ст. 121 КК України. З приводу двох інших ознак зазначимо, що ні поняття родичів, ні поняття близьких осіб у чинному законодавстві не визначаються, що створює чималі труднощі у правозастосуванні. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, без якого застосування положень КК України немислиме, містить визначення поняття «близькі родичі та члени сім'ї». Тому у статтях 121, 122 та 126 КК України замість наведених ознак доцільно використати «з метою залякування близьких родичів потерпілого чи членів його сім'ї» (таке терміносполучення вжито в ст.ст. 155, 156 КК України).

Проблема ознаки «з метою примусу до певних дій», передбаченої ч. 2 ст. 122 КК України, вбачається в тому, що суспільна небезпека відповідного злочину зростає однаково як у випадку

примушування до певних дій, так і у випадку примушування до невчинення певних дій. З огляду на це пропонується викласти її так: «з метою примусу до вчинення чи невчинення певних дій».

У статті 302 КК України ознака «з метою наживи» тлумачиться як мета отримання матеріальної винагороди у будь-якій формі чи ухилення від сплати суми, яку винний повинен був передати²³⁶. Натомість в одинадцяти статтях КК України використовується майже такого ж змісту ознака «з корисливих мотивів». З метою уніфікації термінології на таку ознаку доцільно замінити вищеназвану, передбачену статтею 302 КК України.

Доволі невдалою з позиції змісту є ознака складу вбивства зі зниженим ступенем суспільної небезпеки «матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів», оскільки дає можливість призначити менш суворе покарання навіть у разі наявності у винної наперед обдуманого умислу. Як слушно з цього приводу висловлюються А. М. Макогонюк та І. В. Хохлова, ступінь суспільної небезпеки умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини вважається меншим на підставі особливого психофізичного стану жінки під час пологів або відразу після пологів, який спричинений гормональними і фізичними змінами в організмі вагітної жінки, внаслідок чого відбувається трансформація її психічного стану²³⁷. Враховуючи це, відповідну ознаку у ст. 117 КК України пропонується сформулювати як «матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо мати перебувала в обумовленому пологами стані». До речі, саме така термінологія вже використана в ч. 2 ст. 135 КК України.

Перспективним напрямком розвитку Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність вважаємо регламентацію складів злочину зі зниженим ступенем суспільної небезпеки. В літературі найактивніше обговорювалася

²³⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-е вид., перероб. і допов. К., 2012. С. 824.

²³⁷ Хохлова І. В., Макогонюк Ф. М. Кримінально-правова характеристика злочину вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). URL: <http://www.elibrary.nubip.edu.ua/15826/1/12siv.pdf>

ідея диференціації покарання у випадках застосування методу евтаназії щодо невиліковно хворої людини з метою полегшення її страждань, яка, до слова, реалізована в КК багатьох держав. У своєму дисертаційному дослідженні С. Д. Бережний пропонує Розділ II Особливої частини КК України доповнити нормою наступного змісту: «Умисне позбавлення життя хворої людини з метою полегшення її страждань – евтаназія...»²³⁸. Дещо іншу пропозицію висловлює Я. О. Триньова: «Позбавлення життя людини на її осмислене прохання, вчинене із співчуття, викликаного її фізичними або моральними стражданнями, з метою їх припинення»²³⁹. Синтезуючи ці пропозиції, рекомендується сформулювати відповідну норму так: «Умисне позбавлення життя людини на її осмислене прохання з метою полегшення її страждань». Санкцію при цьому пропонується передбачити таку саму, як у статтях 116 та 117 КК України.

Підсумовуючи працю з розроблення напрямів удосконалення системи ознак, що кваліфікують злочин, найперше слід зазначити, що так зване винесення ознак, які кваліфікують злочин, у Загальну частину КК України, про яке на рівні ідей неодноразово згадувалось у наукових джерелах, є можливим вже на базі чинного КК України, що наочно продемонстровано у пропозиціях змін до законодавства, наведених у Додатку Д. Для цього необхідне створення нових розділів, а також реформування низки сучасних нормативних положень, зокрема тих, які досліджуваної теми прямо не стосуються.

Удосконалення положень Особливої частини вбачається, по-перше, вусуненні стилістичної різноманітності в описі ознак, що кваліфікують злочин, насамперед через використання однакових конструкцій при описі ознак одного виду, а по-друге, в істотному зменшенні кількості використовуваних ознак, що кваліфікують злочин, за рахунок усунення синонімії,

²³⁸ Бережний С. Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». К., 2009. С. 16.

²³⁹ Триньова Я. О. Кримінально-правова оцінка позбавлення життя людини із співчуття до неї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2010. С. 14.

переліків ознак, що без шкоди в бік точності та зрозумілості можуть бути замінені однією ознакою, уніфікації схожих за змістом ознак, виключення ознак, «додаткова» суспільна небезпека яких може бути врахована через інститут сукупності злочинів, а також виключення ознак, реальний вплив яких на суспільну небезпеку злочину не є істотним чи відбувається не завжди. Ключовим моментом також є обґрунтування використання відсильних конструкцій «такий самий злочин» та «злочин, передбачений» замість застосовуваних сьогодні конструкцій типу «ті самі діяння» та «діяння, передбачені».

Висновки

У монографії наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми формування ефективної системи ознак, що кваліфікують злочин, за кримінальним правом України. Для досягнення мети та розв'язання обраних задач всебічно оцінено ефективність системи таких ознак, виявлено її недоліки та напрацьовано шляхи їх наукового і нормативного вирішення. Завдяки проведеним дослідженням зроблено певні висновки.

1. На основі встановлення істотних характеристик поняття ознак, що кваліфікують злочин, доведено, що такими є прямо вказані у законодавстві про кримінальну відповідальність ознаки складу злочину, які є узагальненим позначенням обставин учинення злочину, що змінюють ступінь його суспільної небезпеки, порівняно з відображеним в основному складі злочину, впливають на кваліфікацію, змінюють інтенсивність караності через створення нової санкції, є додатковими до ознак основного складу злочину та мають імперативний характер.

Термін «кваліфікуючі ознаки» не відповідає українській граматиці, а тому запропоновано замінити його на «ознаки, що кваліфікують злочин». Термін «обставини, що кваліфікують злочин» потрібно використовувати лише щодо тих фактичних обставин учиненого злочину, які є узагальнені в ознаці, що його кваліфікує.

Сукупність ознак, що кваліфікують злочин, слід розглядати як систему елементів із властивими внутрішніми та зовнішніми зв'язками. Визнання сукупності таких ознак окремим інститутом кримінального права суперечить сутності інституту як сукупності правових норм. Самі ознаки не є правовими нормами, тому може йтися лише про інститут чи підінститут диференціації відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, як сукупність норм, якими встановлюються ці ознаки, визначається зміст та співвідношення з іншими засобами диференціації кримінальної відповідальності, встановлюється зміна караності у зв'язку з наявністю зазначених ознак.

2. Прообрази ознак, що кваліфікують злочин, виникли і розвивалися ще в період існування феодального права, однак у сучасному вигляді сформувалися лише в добу Російської імперії з кодифікацією кримінального законодавства і набули системного характеру у радянському праві.

На основі вивчення історичного досвіду диференціації кримінальної відповідальності з використанням ознак, що кваліфікують злочин, можна змодельувати й майбутній розвиток такої диференціації. Обсяги використання ознак, що кваліфікують злочин, вочевидь, і надалі збільшуватимуться, зростатиме і різноманітність ознак, а також частка кваліфікованих складів злочину. В ролі ознак, що кваліфікують злочин, найімовірніше, щораз частіше використовуватимуться узагальнені поняття. Вбачається розширення застосування однакових поєднань ознак у різних статтях.

3. Аналіз зарубіжного досвіду формування системи ознак, що кваліфікують злочин, у законодавстві дав змогу віднайти низку ідей та рішень, які доцільно використати для удосконалення КК України, а саме: регламентація окремих ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність із визначенням кратності зміни санкції; передбачення окремого структурного елемента для визначення понять, також й окремих ознак, що кваліфікують злочин; виділення ознак, що кваліфікують злочин, в окремі пункти та їх нумерація; регламентація кваліфікованого складу умисного вбивства зі зниженим ступенем суспільної небезпеки «під впливом співчуття до потерпілого та за його категоричним і наполегливим проханням»; обумовленість пом'якшення відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час або відразу після пологів наявністю психотравмівної ситуації чи станом психічного розладу, що не виключає осудності, або ж принаймні відсутністю наперед обдуманого умислу; зазначення в диспозиції психічного ставлення до наслідку, який виступає в ролі ознаки, що кваліфікує злочин, якщо таке може бути лише необережним.

4. Під час аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин, передбаченої КК України, виявлено 287 таких ознак, що утворюють 401 кваліфікований склад злочину та передбачені у 262 статтях. Водночас встановлено і широкі можливості

удосконалення законодавства в цьому аспекті. Основні недоліки, виявлені на цьому етапі дослідження, – очевидне надмірне використання синонімії, стилістична розмаїтість під час опису ознак, що кваліфікують злочин, невичерпність переліку таких ознак, неузгодженість диспозицій норм про кваліфіковані склади злочину з диспозиціями норм про основні склади злочину при використанні словесних конструкцій, наприклад, «ті самі діяння», значні коливання кратності посилення покарання у зв'язку з тією самою ознакою у різних статтях.

5. Для досягнення наукових та практичних цілей ознаки, що кваліфікують злочин, можна поділити на: ознаки, що характеризують предмет, потерпілого, суспільно небезпечне діяння тощо за групами ознак та елементами складу злочину; прості та складні за будовою; формально визначені та оціночні за ступенем визначеності змісту; ознаки з якісним змістом та ознаки з кількісним змістом; позитивні та негативні ознаки залежно від того, позначають вони наявність чи відсутність фактів, обставин і явищ; об'єктивні та суб'єктивні ознаки залежно від того, чи характеризують вони особу, яка вчинила злочин; загальні та спеціальні ознаки за обсягом кваліфікованих складів злочинів, при конструюванні яких можуть використовуватися.

За мірою зміни ступеня суспільної небезпеки, через порівняння санкцій норм про основний та кваліфікований склади злочину, з-поміж найширше використовуваних у КК України ознак встановлено такий порядок зростання суспільної небезпеки: вчинення злочину щодо двох і більше осіб; учинення злочину групою осіб; учинення злочину повторно; вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин; учинення злочину щодо неповнолітнього, великий розмір предмета злочину та значний розмір шкоди, заподіяної злочином; учинення злочину групою осіб за попередньою змовою; вчинення злочину щодо малолітнього; вчинення злочину службовою особою з використанням свого службового становища; вчинення злочину організованою групою осіб та тяжкі наслідки вчинення злочину; особливо великий розмір предмета злочину, великий розмір шкоди, заподіяної злочином, та загибель однієї людини внаслідок злочину; загальнонебезпечний спосіб учинення злочину; особливо великий

розмір шкоди, заподіяної злочином; загибель людей внаслідок злочину.

6. Відбір обставин для їх регламентації у вигляді ознак, що кваліфікують злочин, слід здійснювати на двох рівнях. Завдання відбору першого рівня – встановити, чи може певна обставина або їх сукупність бути узагальнена в ознаці, що кваліфікує злочин загалом. Для цього: по-перше, обставина має стосуватися процесу вчинення злочину, відобразитися певним чином у самому злочині, отримуючи в такий спосіб можливість впливу на його суспільну небезпеку; по-друге, мусить існувати реальна можливість виявлення та доказування наявності такої обставини у процесі кримінального провадження. Відбір на другому рівні має забезпечити доцільність і правомірність регламентації ознаки, що кваліфікує злочин, на рівні конкретного складу злочину. Для цього необхідно користуватися такими критеріями, як: істотність, безумовний істотний одновекторний вплив обставини на суспільну небезпеку злочину; фактична, а у разі непоширених злочинів – можлива поширеність певних обставин під час учинення злочинів цього виду; відсутність інших, уже передбачених способів повного врахування суспільної небезпеки злочинів, що характеризуються такою обставиною (обставинами).

7. Правила законодавчої техніки регламентації ознак, що кваліфікують злочин, поділено на чотири групи: правила структуризації відповідного правового матеріалу, правила формулювання тексту відповідних диспозицій, правила використання термінології та правила встановлення логічних зв'язків між правовими нормами.

Для забезпечення виконання ролі структуризації нормативного матеріалу при регламентації ознак, що кваліфікують злочин, потрібно кожному виду злочину присвятити окрему статтю, а кожному різновиду цього злочину – окрему частину такої статті; конструювати, за загальним правилом, два-три кваліфіковані склади одного злочину; регламентувати склади злочину в порядку зростання суспільної небезпеки, а склади зі зниженим ступенем суспільної небезпеки – в порядку її зниження; не допускати регламентації досліджуваних ознак у структурних елементах, присвячених санкціям; виділяти структурно всі ознаки, що кваліфікують злочин, та проводити їх нумерацію.

Під час формулювання тексту диспозицій, де регламентуються ознаки, що кваліфікують злочин, поєднувати слід лише ті ознаки, які відображають схожий вплив на суспільну небезпеку злочину. Натомість ознаки, які за мірою відображуваного впливу на суспільну небезпеку значно відрізняються між собою, незалежно від поширеності самого злочину, повинні передбачатися в іншій диспозиції, утворюючи інший кваліфікований склад злочину.

Під час використання термінології слід дотримуватися таких правил: 1) уникати використання синонімів; 2) за умови відсутності шкоди точності, зрозумілості, вичерпності, доступності надавати перевагу використанню більш загального терміна; 3) допускати використання оціночних понять лише за гострої потреби за умови: однакового впливу на ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину всіх фактичних обставин, які за змістом та обсягом охоплюються відповідною ознакою; вибору терміна, який дає змогу суб'єктові правозастосування правильно розтлумачити відповідне поняття; домагатися максимально ґрунтовного розкриття змісту цих понять на рівні правових норм чи загальних рекомендацій; 4) давати визначення всім ознакам, що кваліфікують злочин, зміст яких не є загальновідомим чи відрізняється від традиційного розуміння.

Встановлення логічних зв'язків запропоновано підпорядкувати таким правилам: 1) диспозиція норми про кваліфікований склад злочину мусить узгоджуватися з диспозицією норми про основний склад цього ж злочину; санкція норми про кваліфікований склад злочину щодо її виду, видів та розмірів покарань повинна будуватися на основі санкції норми про основний склад; тож перша, порівняно з другою, має змінюватися і у своїй найменш суворій, і найбільш суворій частині; види і розміри покарань у певній частині повинні збігатися, а діапазон суворості першої мусить бути більшим від діапазону суворості другої; 2) диспозиції, в яких регламентуються кваліфіковані склади схожих злочинів, повинні відрізнятися лише в міру різниці цих злочинів; 3) вплив тієї самої ознаки, що кваліфікує злочин, у складах злочину, що співвідносяться як загальна та спеціальна норма, має бути приблизно однаковим.

8. Основні напрями нормативного вдосконалення системи ознак, що кваліфікують злочин, встановлено такі.

8.1. Регламентація таких ознак, що кваліфікують злочин, як вчинення злочину щодо двох або більше осіб, неповнолітнього та малолітнього, значний, великий та особливо великий розмір предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину, вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою, вчинення злочину повторно, вчинення злочину службовою особою з використанням свого службового становища, а також вчинення злочину з корисливого мотиву, в Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність та, відповідно, вилучення цих ознак з відповідних статей Особливої частини КК України.

8.2. Уведення до Закону конструкції замаху на злочин із кваліфікованим складом, у якому проявилися ознаки закінченого злочину з основним чи меншого ступеня суспільної небезпеки кваліфікованим складом злочину.

8.3. Використання під час побудови диспозицій, присвячених регламентації кваліфікованого складу злочину, відсильних конструкцій «такий самий злочин» та «злочин, передбачений статтею...».

8.4. Формування переліків ознак, що кваліфікують злочин, за єдиним принципом – у традиційному для науки порядку аналізу ознак складу злочину – від потерпілого до емоційного стану особи, котра вчинила злочин.

8.5. Уніфікація граматичних конструкцій, які використовуються для опису ознак, що кваліфікують злочин, у статтях Особливої частини. Запропоновано вживання прийменника «щодо»: для опису потерпілого; «якщо предметом цього злочину були» – предмета злочину; «що супроводжувалося (-лися)» – діяння; «що спричинив (-ли)» – суспільно небезпечного наслідку; «з використанням» – засобів чи знарядь злочину.

8.6. Виключення зі статей Особливої частини КК України ознак, що кваліфікують злочин, суспільна небезпека яких може бути врахована через інститут сукупності злочинів («поєднане з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень», «поєднане з умисним вбивством», «поєднане із заволодінням зброєю»,

«з погрозою вбивства», «що спричинило загибель людей», «що спричинило смерть» та ін.), а також підвищення максимальної межі покарання у виді позбавлення волі у випадках призначення покарання за сукупністю злочинів.

8.7. Усунення випадків використання синонімії при позначенні ознак, що кваліфікують злочин.

8.8. Заміна невичерпних переліків ознак однією ознакою більш загального змісту, яка охопить усі ознаки, узагальнені в такому переліку, а також, за змоги, заміна і вичерпних переліків однією ознакою, тотожною за змістом цьому переліку.

8.9. Як підґрунтя втілення ідеї регламентації ознак, що кваліфікують злочин, у Загальній частині законодавства про кримінальну відповідальність становлять пропозиції внести до КК України низку змін:

8.9.1. Доповнити Загальну частину Розділом VIII-1 «Кримінальна відповідальність та її підстава», який би містив: ст. 43-1 «Підстава кримінальної відповідальності»; ст. 43-2 «Склад злочину»; ст. 43-3 «Ознаки, що утворюють кваліфікований склад злочину»; ст. 43-4 «Загальні положення кваліфікації злочинів»; ст. 43-5 «Кваліфікація незакінченого злочину»; ст. 43-6 «Кваліфікація злочину, вчиненого у співучасті»; ст. 43-7 «Кваліфікація злочинів за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину».

8.9.2. Доповнити Загальну частину Розділом X-1 «Диференціація покарання», в якому передбачити: ст. 64-1 «Загальні засади диференціації покарання»; ст. 64-2 «Диференціація покарання за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину»; ст. 64-3 «Диференціація покарання за незакінчений злочин»; ст. 64-4 «Диференціація покарання за злочин, учинений у співучасті»; ст. 64-5 «Диференціація покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання».

8.9.3. Викласти в новій редакції: ст. 2 КК України, виключивши з неї ч. 1 і перейменувавши її на «Принципи кримінальної відповідальності»; ст. 53 КК України, поділивши штраф як основне покарання на 4 ступені суворості та передбачивши можливість призначення штрафу як додаткового покарання у разі значного, великого та особливо великого розмірів вартості предмета вчиненого умисного злочину чи матеріальної шкоди, заподіяної таким злочином, у межах розміру вартості

предмета чи розміру заподіяної шкоди; ч. 2 ст. 59 КК України, передбачивши можливість призначення конфіскації майна за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини у випадках злочину з кваліфікованим складом, утвореним ознаками, передбаченими Загальною частиною КК України; Розділ XI Загальної частини КК України «Призначення покарання», упорядкувавши відповідно до запропонованих змін ст.ст. 65, 67, 68, 70 КК України, доповнивши КК України ст. 68-1 «Призначення покарання у випадках, коли застосуванню підлягають одночасно кілька норм про диференціацію покарання», водночас виключити ст. 69-1 КК України.

8.9.4. Виключити з КК України ст. 16 та ч.ч. 1 і 2 ст. 29, оскільки відповідні норми пропонується передбачити у статтях Розділу VIII-1 Загальної частини КК України «Кримінальна відповідальність та її підстава».

Цілісний проект унесення змін до Загальної частини КК України наведено у Додатку Г.

Список використаних джерел

1. Авраменко О. В. Мотив та мета злочину як кваліфікуючі ознаки за КК України: матеріали звітної наук.-практ. конф. факультету з підготовки слідчих (Львів, 23 березня 2012 р.). С. 5–8.
2. Адоевская О. А. О совершенствовании системы квалифицирующих признаков кражи в уголовном законодательстве России. *Вестник СамГУ* 2006. № 5/2 (45). С. 127–132.
3. Азаров Д. С. Асистемність кваліфікуючих ознак та викривлена диференціація кримінальної відповідальності за українським законодавством. Кримінальний кодекс України 2001: Проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. симпозиуму (Львів, 11–12 вересня 2009 р.). С. 14–18.
4. Азаров Д. С. Один вирок суду – кілька проблем диференціації кримінальної відповідальності. URL: <http://ukma.academia.edu/DenisAzarov>.
5. Азаров Д. С., Калуп А. В. До питання про доповнення Кримінального кодексу України «термінологічним розділом» та визначення у ньому кваліфікуючих ознак злочинів // Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. Харків, 2011. С. 44–48.
6. Азаров Д. С., Калуп А. В. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні запитання // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 6–11.
7. Азаров Д. С., Гришук В. К., Савченко А. В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. К., 2016. 1064 с.
8. Акімов М. О. Кваліфікуючі обставини захоплення заручників, пов'язані з особою потерпілого: деякі проблеми та шляхи удосконалення. *Вісник ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка* (спецвипуск). 2010. № 6. Ч. 1. С. 80–84.
9. Антоненко-Давидович Б. Д. Як правильно говорити. К., 1970. 182 с.
10. Бажанов М. И. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства при назначении наказания // Избранные труды. Х., 2012. С. 428–434.
11. Байлов А. В. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: актуальні проблеми кримінальної відповідальності за законодавством України та Російської Федерації // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 39–42.
12. Балобанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148.
13. Беляева С. С. Уголовный кодекс Швеции по состоянию на 1 мая 1999 года / перевод. М., 2000. 167 с.
14. Беніцький А. С., Гуславський В. С., Дудоров О. О., Розовський Б. Г. Кримінальне право. Загальна частина: підручник. К., 2011. 1112 с.

15. Бережний С. Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. К., 2009. 20 с.
16. Берзін П. С. Щодо питання про оціночні поняття, які визначаються матеріальними критеріями і виступають кваліфікуючими ознаками за чинним Кримінальним кодексом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. С. 90–95.
17. Биля І. О. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. №1(28). С. 217–226.
18. Бодаєвський В. П. Кваліфікуючі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 410 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 12. С. 160–164.
19. Бойко А. И. Язык уголовного закона и его понимание: монография. М., 2010. 320 с.
20. Бокова И. Н. Проблемы технико-юридического конструирования верхних и нижних пределов наказания в санкциях статей главы 22 УК РФ. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 15–17.
21. Бокова И. Н. Юридическая техника в уголовном законодательстве: теоретико-прикладной анализ главы 22 УК РФ: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2002. 22 с.
22. Будзинский С. М. Начала уголовного права. Варшава, 1870. URL: <http://allpravo.ru/library/doc101p0/instrum3736/item3751.html>.
23. Буликеева Д. Ж. Понятие и природа квалифицирующих признаков. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2013. № 11 (302). С. 68–71. URL: www.lib.csu.ru/vch/302/014.pdf
24. Буранов Г. К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Ульяновск, 2002. 27 с.
25. Бурдін В. М. Викрадення: окремі проблеми розмежування та диференціації кримінальної відповідальності. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 55. 2012. С. 216–226.
26. Вакарина Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и средства их достижения: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005. 210 с.
27. Вейберт С. И. Проблемы построения санкций уголовно-правовых норм и практики назначения наказания за взяточничество. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2007. № 2. С. 93–100.
28. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2005. 1728 с.
30. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 7 червня 2013 року (справа № 1-кп/366/87/13). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34134638>.
31. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 5 травня 2015 року (справа № 1-кп/463/125/15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43956386>.

32. Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 25 вересня 2013 року (справа № 1-кп/464/150/13). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33927704>.
33. Вирок Старосамбірського районного суду Львівської області від 23 грудня 2014 року (справа № 1-кп/455/170/2014). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42457201>.
34. Вирок Тетіївського районного суду Київської області від 3 лютого 2015 року (справа № 1-кп/380/6/15). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42544762>.
35. Власенко Н. А., Исаков В. Б., Кузнецов С. В. и др. Законодательная техника. Научно-практическое пособие / под ред. Ю. А. Тихомирова. М., 2000. 272 с.
36. Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Тюмень, 2009. 26 с.
37. Волженкин Б. В. Оценка состояния Уголовного кодекса Российской Федерации и перспективная характеристика законодательной деятельности // Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники: материалы III Международной науч.-практ. конф. на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (29–30 мая 2003 г.). М., 2004. С. 9–12.
38. Волженкин Б. В., Миронова И. В. Уголовный кодекс Голландии / пер. с англ. СПб., 2000. 253 с.
39. Воронцов А. В. Конкретизація кваліфікуючих ознак окремих злочинів проти правосуддя та шляхи їх удосконалення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 4. С. 72–73.
40. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів, 2012. 212 с.
41. Газдайка-Василишин І. Б., Татаров Ю. О. Умисне знищення або пошкодження майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом: проблеми кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 650 – 659.
42. Гальперин И. М. Дифференциация уголовной ответственности и эффективность наказания. *Советское государство и право*. 1983. № 3. С. 69–76.
43. Ганова Г. О. Визначення змісту кваліфікуючої ознаки умисного вбивства, вчиненого групою осіб за попередньою змовою. *Вісник прокуратури*. 2008. № 7 (85). С. 62–68.
44. Гацелюк В. О. Трансформація кваліфікуючих ознак складу злочину, передбаченого ст. 301 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4. С. 28–32.
45. Гнатів І. М. Повторність як кваліфікуюча ознака складу злочину та її узгодження з принципом «non bis in idem». *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 137–140.
46. Головки Л. В., Крылова Н. Е. Уголовный кодекс Франции: принят в 1992 г., вступил в силу с 1 марта 1994 г., с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. / пер. с фр. СПб., 2002. 648 с.

47. Горішній О. О. Кваліфікуючі ознаки складу розбою. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 194–199.
48. Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки*. 2009. Т. 90: Юридичні науки. С. 94–98.
49. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина. К., 2006. 568 с.
50. Гуророва Н. О. Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матеріали наук.-практ. конференції. Х.: Кросс-роуд, 2006. С. 47–50.
51. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов-на-Дону, 1986. 157 с.
52. Донец С. П. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в уголовном праве (правовая природа, классификация, проблемы учета): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Казань, 2003. 17 с.
53. Дробот Ю. В. Рецидив как квалифицирующий признак состава преступления. Вопросы практика к законодателю. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 38–50.
54. Дудоров О. О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 204–211.
55. Дьоменко С. В. Кримінально-правова характеристика особливо кваліфікуючих ознак вимагання. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009 № 1. С. 77–83.
56. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
57. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник для юрид. вузів і фак. Харків, 1995. 256 с.
58. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. 712 с.
59. Залялова І. М. До питання щодо конструювання кваліфікованих складів злочинів. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конференції (24 квітня 2009 р.). Донецьк, 2009. С. 114–116.
60. Залялова І. М. Диференціація кримінальної відповідальності за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. 2005. № 3. С. 219–226.
61. Злобин Г. А., Келина С. Г., Яковлев А. М. Советская уголовная политика: дифференциация ответственности. *Советское государство и право*. 1977. № 9. С. 54–62.
62. Игнатов А. Н., Костарева Т. А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности). Ярославль, 1993. 234 с.: рецензия. *Правоведение*. 1995. № 2. С. 129–130.

63. Льюна О. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2007. 20 с.
64. Льюна О. В. Обтяжуючі обставини в механізмі утворення кваліфікованих складів злочинів. Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 196–198.
65. Льюна О. В. Система обтяжуючих обставин корисливих злочинів проти власності // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2006. Вип. 34. С. 443–450.
66. Льюна О. В. Проблеми впливу обтяжуючих обставин на кримінальну відповідальність // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ, 2011. С. 191–195.
67. Йосипів А. О. Поняття насильства у кримінальному праві // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23 – 24 вересня 2011 р.). Львів, 2011. С. 167–173.
68. Канцір В. С., Сосніна О. В. Корисливий мотив як кваліфікуюча ознака у складі злочину «Порушення недоторканності приватного життя». *Наше право*. 2016. № 1. С. 87–91.
69. Керимов Д. А. Законодательная техника: научно-методическое и учебное пособие. М., 1998. 127 с.
70. Керимов Д. А. Кодификация и законодательная техника. М., 1962. 104 с.
71. Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества. М., 1991. 160 с.
72. Кирюхин А. Б. Смягчающие (привилегирующие) обстоятельства и их роль в дифференциации уголовной ответственности // Дифференциация ответственности в уголовном праве и процессе. Ярославль, 1994. С. 143–151.
73. Кісілюк Е. М. Встановлення оціночних понять при кваліфікації // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правової системи в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 2005. С. 102–106.
74. Кісілюк Е. М. Юридична природа кваліфікуючих ознак складу злочину. *Юридична Україна*. 2008. № 12. С. 112–116.
75. Книженко О. О. Поняття санкцій у кримінальному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (48). С. 79–84.
76. Книженко О. О. Конструювання кримінально-правових санкцій: прийоми та правила юридичної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (59). Ч. 1. С. 48–54.
77. Книженко О. О. Правила конструювання кримінально-правових санкцій: проблеми визначення. *Право і безпека*. 2011. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_2/PB-2/PB-2_45.pdf

78. Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 32 с.
79. Ковалев М. И. Новый УК и проблемы законодательной техники // Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 26–27.
80. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 року станом на 17.08.2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
81. Козаченко И. Я. Уголовное право. Особенная часть: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М., 2008. 720 с.
82. Козлов А. П. Проблема унификацииотягчающих обстоятельств, предусмотренных Общей и Особенной частями уголовного закона. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. 1977. № 3. С. 81–85.
83. Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции: проблемы построения, классификации и измерения. Красноярск, 1989. 176 с.
84. Конституція України: від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
85. Коробеев А. И., Верхоляк В. В. Уголовный кодекс Республики Корея с изменениями и дополнениями на 1 октября 2003 г. / перевод. СПб., 2004. 240 с.
86. Косович В. М. Оціночні поняття в проекті нового КК України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 54–59.
87. Костарева Т. А. Становление института квалифицирующих признаков в уголовном законе // Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 71–72.
88. Костарева Т. А. Квалифицирующие обстоятельства в уголовном праве (понятие, законодательная регламентация, влияние на дифференциацию ответственности): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Казань, 1992. 20 с.
89. Кострова М. Б. К вопросу о правовой природе разъяснений понятий и терминов в УК РФ // Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники: материалы III Международной науч.-практ. конф. на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (29–30 мая 2003 г.). М., 2004. С. 28–33.
90. Кострова М. Б. Оценочная лексика в уголовном законе: проблемы теории и практики. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 19–23.
91. Кострова М. Б. Язык уголовного закона: ясность, простота, доступность // Уголовное право в XXI веке: материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2002. С. 163–172.
92. Кравченко С. П. Про стиль законодавства. *Право України*. 1998. № 3. С. 62–63.
93. Красницький І. В., Дубно Т. В. Значення способу вчинення злочину для диференціації кримінальної відповідальності. *Митна справа*. 2015. № 2. С. 250–255.

94. Кригер Г. А. Индивидуализация наказания по советскому уголовному праву. Применение наказания по советскому уголовному праву. М., 1958. С. 18–91.
95. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., переробл. і допов. К., 2005. 480 с.
96. Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. 780 с.
97. Кримінальне право (Особлива частина): підручник: у 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ, 2012. 780 с.
98. Кримінальне право України (Особлива частина): підручник / кол. авторів: А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків, 2011. 572 с.
99. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 02 січня 2018 року. К., 2014. 212 с.
100. Кримінальний кодекс Української РСР: від 28 грудня 1960 року. К., 1961. 99 с.
101. Кримінальний кодекс УСРР: в редакції від 08 червня 1927 р. 2-ге офіц. вид. Харків, 1927. 110 с.
102. Кримінальний процесуальний кодекс України зі змінами і доповненнями станом на 01 грудня 2012 року. К., 2012. 300 с.
103. Кротов С. Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. 176 с.
104. Кругликов Л. Л., Савінов В. Н. Квалифицирующие обстоятельства: понятие, виды, влияние на квалификацию преступления. Ярославль, 1989. 88 с.
105. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: учебное пособие. Ярославль, 1977. 83 с.
106. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве (Вопросы теории). Воронеж, 1985. 164 с.
107. Кругликов Л. Л. О конструировании квалифицированных составов преступлений. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 1989. № 2. С. 42–49.
108. Кругликов Л. Л. О пределах и формах дифференциации ответственности в Общей части уголовного законодательства // Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 69–71.
109. Кругликов Л. Л. Средства законодательной техники и вопросы их применения в уголовном праве // Международное и национальное уголовное законодательство: проблемы юридической техники: материалы III Международной науч.-практ. конф. на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (29–30 мая 2003 г.). М., 2004. С. 34–37.
110. Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве. СПб., 2005. 336 с.

111. Кругликов Л. Л., Васильевский А. Б. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб., 2002. 300 с.
112. Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. М., 1982. 304 с.
113. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации. М., 2006. 304 с.
114. Кузнецова Н. Ф., Решетников Ф. М. Уголовный кодекс Испании / перевод. М., 1998. 218 с.
115. Кузнецова Н.Ф., Серебренникова А. В. Уголовный кодекс Швейцарии / перевод. М., 2000. 138 с.
116. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 5-е. Торонто, 1960. 199 с.
117. Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. Основные направления борьбы с преступностью. М., 1975. С. 77–95.
118. Лемеха Р. І. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Львів, 2013. 18 с.
119. Лемішко Ю. Ю. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою як кваліфікуюча ознака та обставина, що обтяжує покарання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип 35. Т. 3. С. 91–95.
120. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М., 1998. 296 с.
121. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация ответственности: теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. 400 с.
122. Литовський Статут 1529 року. URL: <http://ukrhist.at.ua/publ/13-1-0-225>
123. Литовський статут 1566 р.: витяг. Хрестоматія з історії держави і права України. К., 2003. С. 50–69.
124. Лукашов А. И., Милушев Д. В., Айдаров Й. И. Уголовный кодекс Республики Болгария / перевод. Минск, 2000. 192 с.
125. Люблинский П. И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М., 2004. 248 с.
126. Мамедов Видади. Понятие дифференциации ответственности за налоговые преступления. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 1 (63). С. 46–52.
127. Мантуляк Ю. Питання конкретизації понять «інші тяжкі наслідки» та особливо тяжкі наслідки при кваліфікації злочинів, що вчиняються особами, які виконували спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації // Проблеми державотворення і захисту прав людини: матеріали XI регіональної наук.-практ. конференції (3–4 лютого 2005 р.). Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 350–354.
128. Марін О. К. Визначення вартості ознак, які кваліфікують злочин. *Вісник ЛІВС при НАВС*. 2003. № 2 (1). С. 102–104.

129. Марін О. К. Структура статей Особливої частини КК України та проблематика коментування їх змісту // Проблеми коментування кримінального закону: матеріали міжнародної наукової конференції. *Вісник Львівського інституту МВС України*. 2004. №2 (2). Додаток 2. С. 297–303.
130. Марін О. К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин // Проблеми державотворення і захисту прав людини: матеріали XII регіональної наук.-практ. конференції (9–10 лютого 2006 р.). Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І.Франка, 2006. С. 366–369.
131. Марін О. К. Про систематику кримінального закону // Проблеми державотворення і захисту прав людини: матеріали XIII регіональної наук.-практ. конференції (8–9 лютого 2007 р.). Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 476–478.
132. Марін О. К. Теоретичні основи виділення системоутворюючих зв'язків норм кримінального права // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (13–15 квітня 2007 р.): в 2 ч. Ч. 1. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 212–215.
133. Марчук В. В. Група лиц как квалифицирующий признак преступления (проблемы квалификации) // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (13–15 квітня 2007 р.): в 2 ч. Ч. 1. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 256–258.
134. Марчук В. В. Пределы квалификации деяний соучастников при наличии обстоятельств, относящихся исключительно к личности отдельно соучастника. *Судовы весник*. 2006. № 1. С. 51–54.
135. Махарадзе А. Влияние признаков, находящихся на стороне исполнителя на ответственность соучастников преступления. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 382–389.
136. Микитчик О. В. Сутність злочину як правового явища. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 3. С. 17–24.
137. Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. № 102. С. 263–271.
138. Михаль О. А. Классификация отягчающих обстоятельств: соотношение с категориями преступлений. *Правоведение*. 2005. № 2. С. 79–85.
139. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т. 1 / відп. ред. Ю. І. Романенко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К., 2003. 1232 с.
140. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К., 2006. 704 с.
141. Навроцький В. О. Склад злочину і його роль у процесі кримінально-правової кваліфікації. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 47–51.
142. Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.

143. Населення. Вікіпедія. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення>.
144. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і доповн. К., 2012. 1316 с.
145. Наумов А. В. Форма уголовного закона и ее социальная обусловленность. Проблемы совершенствования уголовного закона. М., 1984. С. 18–27.
146. Нашиц А. Правотворчество: теория и законодательная техника. М., 1974. 256 с.
147. Николаев К. Д. О совершенствовании законодательной регламентации отягчающих обстоятельств преступлений, посягающих на здоровье. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2010. № 4. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-sovershenstvovanii-zakonodatelnouyreglamentatsii-otyagchayuschih-obstoyatelstv-prestupleniy-posyagayuschih-na-zdorovie>
148. Огородник А. Оціночні поняття у структурі норм кримінального права. *Право України*. 2000. № 1. С. 103–108.
149. Орловська Н. А. Визначення кримінально-правових санкцій: актуальні питання. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 51. С. 372–376.
150. Павлик Л. В. Кваліфікуючі ознаки як засіб диференціації кримінальної відповідальності за злочини в сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. № 2. С. 303–309.
151. Павлик Л. В. Засоби диференціації кримінальної відповідальності, передбачені в Особливій частині КК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. №2. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-2/content.html>.
152. Пасенюк О. М. Деякі проблемні питання нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. К.–Х., 2002. С. 17–24.
153. Пашенко О. О. Чи може виступати єдність термінології як обов'язкова вимога до всіх кримінально-правових норм? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 98–108.
154. Пенитенциарный кодекс Эстонии: принят 06.06.2001 г. с изм. и доп. по состоянию на 28.06.2005 г. URL: www.riigikantselei.ee/arhiiv/rto/pae/2005/pae_nr17_06-12-2005.pdf
155. Пилипенко С. П. Институт обстоятельств, отягчающих наказание, в уголовном законодательстве (теоретико-прикладной анализ): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2007. 26 с.
156. Плаксина Т. А. Социальные основания квалифицирующих убийство обстоятельств и их юридическое выражение в признаках состава преступления: монография. Барнаул, 2006. 432 с.

157. Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж, 1965. 205 с.
158. Погребняк С. П. Вимоги до правових актів, що впливають з принципу правової визначеності. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 43–53.
159. Пономарев П. Г. Соотношение характеристик преступления и наказания в уголовном законодательстве России // Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 41–44.
160. Попов А. Н. Убийства приотягчающих обстоятельствах. СПб., 2003. 898 с.
161. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. Витяг // Хрестоматія з історії держави і права України. К., 2003. С. 199–214.
162. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (методичні рекомендації). Вид. 4-те, випр. і допов. К., 2014. URL: http://static.rada.gov.ua/site/bills/info/zak_rules.pdf
163. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
164. Правова система Федеративних Штатів Мікронезії // Історія держави та права зарубіжних країн та правові системи країн світу. URL: <http://www.zen.in.ua/m/m%D1%96kronez%D1%96ya-m%D1%96kronez%D1%96ya-federativn%D1%96-shtati/pravova-sistema>.
165. Преступления, совершаемые с особой жестокостью (научный обзор результатов исследования) / А. П. Закалюк, В. Д. Жарый, В. С. Ковальский и др. К., 1989. 186 с.
166. Примерный Уголовный кодекс США. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1250258&subID=100114498,100114499,100114503,100114516>.
167. Притченко Р. С. Суб'єкти тлумачення права в Україні. *Правова держава*. 2002. № 5. С. 189–192.
168. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>
169. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова Кабінету Міністрів України № 770 від 06.05.2000 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-п>
170. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 01.08.2000 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00>
171. Про Конституційний суд України: Закон України від 16.10.1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80>.

172. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р.: станом на 21.04.2011 р.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=108%2F95-%E2%F0>
173. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07 лютого 2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>
174. Про тваринний світ. Закон України від 13.12.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. № 14. 2002. Ст. 97.
175. Рарог А. И. Законодательные конструкции и квалификация преступления. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 62–64.
176. Расюк А. Судимість як кваліфікуюча ознака складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 2. 2014. С. 82–90. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2014/rasuk.pdf>
177. Ряшко В. І. Логіка: навчальний посібник. К., 2009. 328 с.
178. Риндюк В. І. До питання визначення поняття і видів юридичної техніки. *Держава і право*. 2005. Вип. 27. С. 71–78.
179. Савченко А. В. Щодо удосконалення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак шахрайства // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 417–422.
180. Сердюк П. П. Диференціація кримінальної відповідальності: проблема вибору концепту. *Форум права*. 2013. № 1. С. 882–892. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13crrpvk.pdf>
181. Свинкин А. И. Оптимальное конструирование квалифицированных составов по признакам повторности и рецидива // Проблемы эффективности уголовного закона: сборник науч. трудов. 1975. Вып. 37. С. 59–64.
182. Свинкин А. И. Признаки личности преступника в роли квалифицирующих обстоятельств // Проблемы советского уголовного права и криминологии: сборник науч. трудов. 1973. Вып. 28. С. 48–62.
183. Серебренникова А.В. Уголовный кодекс ФРГ. М., 2000. 208 с.
184. Сингаївська І. В. Критерій розміру кваліфікуючих ознак у диференціації кримінальної відповідальності за фальшивомонетництво. *Вісник наукового товариства курсантів і студентів ЛЮІ МВС України*. 2004 р. № 1 (2). С. 125–128.
185. Ситникова А. И. Законодательная текстология и ее применение в уголовном праве: монография. М., 2010. 232 с.
186. Сірук О., Денисенко О., Кириченко І., Мельник І., Ніколаєнко Т., Оськін О. Електронний підручник з сучасної української мови. URL: <http://linguist.univ.kiev.ua/WINS/pidruchn/dijesl/dijprikm/adverbe.htm#start>.
187. Словник іншомовних слів / укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К., 2000. 680 с.
188. Сорока К. О. Основи теорії систем та системного аналізу: навч. посіб. Х., 2004. 291 с.

189. Старук Ю. О. Окремі проблеми інституту кваліфікуючих ознак (на прикладі статті 306 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 6 (162). С. 142–146.
190. Статут Великого князівства Литовського, виданий у Кракові в 1588 році: витяг // *Хрестоматія з історії держави і права України*. К., 2003. С. 75–84.
191. Строган А. Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності: навч. посіб. К.: Атіка, 2007. 424 с.
192. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. К., 2003. 368 с.
193. Таганцев Н. С. Уголовное право (Общая часть). Ч. 1. URL: <http://allpravo.ru/library/doc101p0/instrum105/item882.html>
194. Тер-Акопов А. А. Защита личности – принцип уголовного закона // Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. М., 1994. С. 52–54.
195. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посіб. Львів, 2007. 92 с.
196. Тихонова С. С. К вопросу о необходимости учета правил юридической техники при построении системы квалифицирующих признаков в отечественном уголовном праве. *Российское право в Интернете*. 2009. № 5 (спецвыпуск). URL: http://www.rpi.msa.ru/prints/200905_41tikhonova.html
197. Тицька Л. І. Зміст поняття жорстокості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 2 (2). С. 253–262.
198. Ткаченко В. И. К проекту Уголовного кодекса РФ // Тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории: научная конференция (27–28 янв. 1994 г.): тезисы докладов. С. 50–52.
199. Токарська А. С. Довідник із фахового мовлення для працівників правоохоронних органів. 2-ге вид., доп. і випр. Львів, 2004. 140 с.
200. Трайнин А. Н. Учение о составе преступления. М., 1946. 186 с.
201. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957. 364 с.
202. Трахов А. И. Уголовный закон в теории и судебной практике: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук. Саратов, 2002. 48 с.
203. Триньова Я. О. Кримінально-правова оцінка позбавлення життя людини із співчуття до неї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2010. 21 с.
204. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. К., 2003. 144 с.
205. Тростюк З. А. До проблеми єдності термінології у Кримінальному кодексі України. *Вісник ЛІВС при НАВС*. 2003. №2 (1). С. 131–134.
206. Тростюк З. А. Окремі композиційні особливості диспозицій статей Особливої частини Кримінального кодексу України // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 501–505.

207. Тростюк З. А. Про окремі вади законодавчої регламентації кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак у Кримінальному кодексі України // Кримінальний кодекс України 2001: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. симпозиуму (11 – 12 вересня 2009 р.). Львів, 2009. С. 219–224.
208. Тростюк З. А. Співвідношення диспозицій кримінально-правових норм та приміток статей: до постановки проблеми. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р.). С. 513–515.
209. Уголовный закон Латвии от 08 июля 1998 года: (с изменениями, внесенными по состоянию на 16 июня 2009 г). URL: <http://www.alex-lawyer.lv/kua1.htm>
210. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: от 30 декабря 1999 г.: по состоянию на 15 ноября 2011 г. URL: http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=4&lang=_rus
211. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики: принят на 5-й сессии Всекитайского собрания народных представителей шестого созыва 14 марта 1997 г. URL: <http://ukknr.ucoz.ru/index/0-13>
212. Уголовный кодекс Республики Армения: принят 18 апреля 2003 г.: по состоянию на 19.03.2012 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>
213. Уголовный кодекс Республики Беларусь: от 09.07.1999 г.: по состоянию на 13.12.2011 г. URL: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900275&p2={NRPA}>
214. Уголовный кодекс Республики Молдова: от 18 апреля 2002 г.: с изменениями и дополнениями: по состоянию на 12.04.2012 г. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>
215. Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 16 июля 1997 г.: с изменениями и дополнениями: по состоянию на 16.02.2012 г. URL: <http://www.zakon.kz/211944-ugolovnyjj-kodeks-rk-2011.html>
216. Уголовный кодекс Республики Молдова: от 18 апреля 2002 г.: по состоянию на 12.04.2012 г. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/>
217. Уголовный кодекс Республики Таджикистан: от 21 мая 1998 г.: с изменениями и дополнениями: по состоянию на 16.04.2012 г. URL: <http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/codex/>
218. Уголовный кодекс Республики Узбекистан: от 22 сентября 1994 г.: по состоянию на 18.04.2012 г. URL: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug
219. Уголовный кодекс Российской Федерации: от 13 июня 1996 г.: по состоянию на 01.03.2012 г. URL: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf/>
220. Уголовный кодекс Туркменистана: от 12 июня 1997 г.: в редакции от 10 мая 2010 г. URL: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01go
221. Уголовный кодекс У.С.С.Р.: от 23 августа 1922 г. X., 1922. 50 с.
222. Уголовный кодекс Японии: Закон № 45 от 24 апреля 1907 г. в редакции Закона № 91 от 12 мая 1995 г. URL: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?no_rmlID=1241616&subID=100097517,100097518,100097561,100097891

223. Уголовное уложение: от 22 марта 1903 г. Российское законодательство X–XX веков. Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. М., 1994. С. 275–320.
224. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ: от 15 августа 1845 г. Санктпетербургъ, 1845. 898 с.
225. Устинов В. С., Арефьев А. Ю. Об имущественных преступлениях. Вопросы уголовной ответственности и ее дифференциации (в проекте Особенной части УК РФ). Ярославль, 1994. С. 88–90.
226. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів за наявності декількох кваліфікуючих ознак // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. Львів: ЛьвДУВС, 2008. С. 224–227.
227. Федорчук І. М. Класифікація обставин, які обтяжують покарання, за кримінальним правом України // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей на Всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів. Львів: ЛьвДУВС, 2008. С. 228–232.
228. Филимонов В. Д. Обстоятельства, определяющие содержание и конструкцию состава преступления. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 83–85.
229. Філей Ю. В. Побудова кримінально-правових санкцій з урахуванням повторності злочинів // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 512–515.
230. Фомичева М. А. Угроза как способ в квалифицированном составе преступления. *Актуальные проблемы российского права*. 2001. № 1. С. 431–437. URL: http://www.nbpublish.com/view_articles/19885.pdf
231. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
232. Фролов Е. А. Стабильность закона и соотношение формально-определенных и оценочных понятий в уголовном праве // *Проблемы советского уголовного права и криминологии: сборник научных трудов*. 1973. Вып. 28. С. 33–47.
233. Хавронюк М. І. Диференціація кримінальної відповідальності чи кримінальна безвідповідальність? *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 8. С. 3–7.
234. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К., 2004. 504 с.
235. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К., 2006. 1048 с.
236. Хавронюк М. І. Особливості визначення санкцій у кримінальних законах європейських держав. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя Незалежності України*. 2005. Вип. 2. С. 13–22.

237. Хавронюк М. І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. №1. С. 101–109.
238. Хавронюк М. І. Термінологічні вади нового Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 6. С. 77–81.
239. Хім'як Ю. Б. Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 65–69.
240. Хохлова І. В., Макогонюк Ф. М. Кримінально-правова характеристика злочину «вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини» (ст. 117 КК України). URL: <http://www.elibrary.nubip.edu.ua/15826/1/12siv.pdf>
241. Цвік М. Про офіційне тлумачення законів України. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4739>.
242. Юшков С.В. Памятники русского права. М., 1952. Вып. 1. 287 с.
243. Юшков Ю. Н. Повторность преступлений как отягчающее обстоятельство, предусмотренное п. 1 ст. 39 УК РСФСР // Проблемы эффективности уголовного закона: сборник научных трудов. 1975. Вып. 37. С. 59–64.
244. Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 3: К-М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К., 2001. 992 с.
245. Яремко Г. З. Співвідношення обставин, які пом'якшують покарання, та привілеюючих ознак складів злочинів // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ 20–21 травня 2011 р.). С. 587–591.
246. Яремко Г. З. Спільність суспільно-небезпечного діяння в асоціаціях норм про різні склади одного злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. № 2. С. 377–387.
247. California penal code. URL: <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/calawquery?codesection=pen>
248. Polski kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 roku wraz z prawem o wykreśleniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami Kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i dokładnym skorowidzem. Lwow: Drukarnia «Alfa», 1935. 163 с.
249. Ustawa z dnia czerwca 1997 r. Kodeks karny. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/download.jsessionid=574AB6941F71C2606EBBFCOA05FA72B55?id=WDU19970880553&type=3>

ДОДАТКИ

Додаток А

Ознаки, що кваліфікують злочин, використані в КК України

№ з/п	Ознака, що кваліфікує злочин	Елемент складу злочину, який ця ознака характеризує	Статті, в яких використано	Використано разів
1	щодо двох або (чи) більше осіб	Потерпілий	ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 119; ч. 2 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 131; ч. 2 ст. 133; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 146; ч. 2 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 3 ст. 323	11
2	щодо кількох осіб; щодо кількох дітей; кільком особам	Потерпілий	ч. 2 ст. 149; ч. 2 ст. 150; ч. 2 ст. 169; ч. 2 ст. 258-1; ч. 2 ст. 258-4; ч. 3 ст. 286; ч. 2 ст. 303; ч. 2 ст. 332; ч. 2 ст. 406; ч. 2 ст. 415	10
3	стосовно малолітньої дитини	Потерпілий	ч. 2 ст. 115;	1
4	щодо малолітнього	Потерпілий	ч. 2 ст. 146; ч. 3 ст. 149; ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153; ч. 4 ст. 303	5
5	щодо малолітньої	Потерпілий	ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153	2
6	щодо малолітньої особи	Потерпілий	ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 304	2
7	щодо неповнолітнього	Потерпілий	ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133; ч. 2 ст. 140; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 2 ст. 147; ч. 2 ст. 149; ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 172; ч. 3 ст. 303; ч. 3 ст. 314; ч. 2 ст. 315	14
8	неповнолітніх	Потерпілий	ч. 3 ст. 300; ч. 4 ст. 301; ч. 2 ст. 369-3	3
9	щодо неповнолітньої	Потерпілий	ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153	2
10	щодо неповнолітньої особи	Потерпілий	ч. 2 ст. 365-2	1

11	щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками	Потерпілий/ суб'єкт	ч. 2 ст. 149	1
12	щодо недієздатної особи	Потерпілий	ч. 2 ст. 365-2	1
13	щодо особи похилого віку	Потерпілий	ч. 2 ст. 365-2	1
14	стосовно жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності	Потерпілий	ч. 2 ст. 115	1
15	щодо вагітної жінки	Потерпілий	ч. 2 ст. 172; ч. 3 ст. 314	2
16	щодо самотнього батька, матері або особи яка їх замінює і виховує дитину віком до чотирнадцяти років	Потерпілий	ч. 2 ст. 172	1
17	щодо самотнього батька, матері або особи яка їх замінює і виховує дитину-інваліда	Потерпілий	ч. 2 ст. 172	1
18	заручника	Потерпілий	ч. 2 ст. 115	1
19	викраденої людини	Потерпілий	ч. 2 ст. 115	1
20	вчинені щодо державних діячів	Потерпілий	ч. 2 ст. 163	1
21	вчинені щодо громадських діячів	Потерпілий	ч. 2 ст. 163	1
22	вчинені щодо журналіста	Потерпілий	ч. 2 ст. 163	
23	стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України	Потерпілий	ч. 2 ст. 173	1
24	щодо особи, яка перебувала(є) у безпорадному стані	Потерпілий	ч. 2 ст. 144; ч. 3 ст. 314	2
25	щодо особи, яка перебувала в іншій залежності від винного	Потерпілий / суб'єкт	ч. 2 ст. 120	1
26	щодо особи, яка перебувала у матеріальній залежності від винного	Потерпілий / суб'єкт	ч. 2 ст. 120; ч. 2 ст. 144	2

27	щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни	Предмет	ч. 3 ст. 297	1
28	щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять жертв нацистських переслідувань	Предмет	ч. 3 ст. 297	1
29	щодо спорудженого в пам'ять воїнів-інтернаціоналістів пам'ятника,	Предмет	ч. 3 ст. 297	1
30	щодо пам'ятника, спорудженого в пам'ять миротворців	Предмет	Ч.3 ст. 297	1
31	щодо пам'яток національного значення	Предмет	ч. 3 ст. 29	1
32	щодо унікальних документів Національного архівного фонду	Предмет	ч. 2 ст. 298-1	1
33	щодо кіно- та відеопroduкції	Предмет	ч. 2 ст. 300; ч. 2 ст. 301	2
34	щодо комп'ютерних програм	Предмет	ч. 2 ст. 301	1
35	що містять дитячу порнографію (твори, зображення або інші предмети)		ч. 4 ст. 301	1
36	якщо предметом були особливо небезпечні наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги	Предмет	ч. 2 ст. 305; ч. 2 ст. 307; ч. 3 ст. 314	3
37	у кількості ... і більше рослин (310)	Предмет	ч. 2 ст. 310	1
38	щодо двох і більше тварин	Предмет	ч. 3 ст. 299	1
39	вчинені щодо особливо важливих документів, штампів, печаток	Предмет	ч. 2 ст. 357	1
40	дані, які ганьблять людину, принижують її честь і гідність	Предмет	ч. 2 ст. 387	1
41	у значному розмірі	Предмет	ч. 2 ст. 368	1

42	вчинення у великих розмірах; майно у великих розмірах; у великому розмірі	Предмет або предмет / суспільно небезпечний наслідок	ч. 4 ст. 185; ч. 4 ст. 186; ч. 4 ст. 187; ч. 3 ст. 190; ч. 4 ст. 191; ч. 2 ст. 203-1; ч. 2 ст. 212; ч. 2 ст. 212-1; ч. 2 ст. 233; ч. 2 ст. 305; ч. 2 ст. 306; ч. 2 ст. 307; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 309; ч. 2 ст. 311; ч. 2 ст. 312; ч. 3 ст. 321; ч. 2 ст. 321-1; ч. 3 ст. 110-2; ч. 2 ст. 199; ч. 2 ст. 209; ч. 2 ст. 258-5; ч. 3 ст. 368	23
43	в особливо великих розмірах; майно в особливо великих розмірах; в особливо великому розмірі	Предмет або предмет / суспільно небезпечний наслідок	ч. 5 ст. 185; ч. 5 ст. 186; ч. 4 ст. 187; ч. 4 ст. 190; ч. 5 ст. 191; ч. 2 ст. 210; ч. 2 ст. 211; ч. 3 ст. 212; ч. 3 ст. 212-1; ч. 3 ст. 305; ч. 3 ст. 307; ч. 3 ст. 308; ч. 3 ст. 309; ч. 3 ст. 311; ч. 3 ст. 312; ч. 4 ст. 321; ч. 3 ст. 321-1; ч. 4 ст. 110-2; ч. 3 ст. 199; ч. 3 ст. 209; ч. 3 ст. 258-5; ч. 4 ст. 368	22
44	що мають характер мордування	Діяння	ч. 2 ст. 126;	1
45	що має характер знущання або глумлення	Діяння	ч. 2 ст. 406	1
46	вчинене з особливою жорстокістю	Діяння / спосіб / обставини	ч. 2 ст. 115; ч. 3 ст. 299	2
47	пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 3 ст. 296	1
48	поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 110	1
49	поєднане із згвалтуванням	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 115	1

50	поєднане з насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 115	1
51	що супроводжувалося заподіянням фізичних страждань	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 146	1
52	поєднані з погрозою знищення людей	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 147	1
53	з погрозою вбивства	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 355	4
54	з погрозою заподіяння тяжких тілесних ушкоджень	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 35	4
55	поєднане з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (тяжкого тілесного ушкодження)	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 4 ст. 187; ч. 4 ст. 189	2
56	поєднане з вимаганням	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 4 ст. 159-1; ч. 4 ст. 354; ч. 3 ст. 368; ч. 4 ст. 368-3; ч. 4 ст. 368-4; ч. 3 ст. 369-2	6
57	поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 372; ч. 2 ст. 383; ч. 2 ст. 384	3
58	поєднане зі штучним створенням доказів	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 372; ч. 2 ст. 383; ч. 2 ст. 384	3
59	поєднане з іншою фальсифікацією	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 372	1
60	зі знущенням над особою	Поєднання з ін. злочинном чи правопор.	ч. 2 ст. 373	1

61	пов'язані з умисним вбивством (поєднані з умисним вбивством)	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 5 ст. 404; ч. 2 ст. 438	2
62	поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких	Поєднання з ін. злочином чи правопор. + додатковий потерпілий	ч. 2 ст. 149	1
63	поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 355	3
64	поєднані з насильством, яке (що) не є небезпечним для життя чи (або) здоров'я потерпілого	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 186; ч. 2 ст. 278; ч. 2 ст. 289; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 312	5
65	з погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких	Поєднання з ін. злочином чи правопор. + додатковий потерпілий	ч. 2 ст. 149	1
66	з погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 186; ч. 2 ст. 289; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 312	4
67	якщо вчинене внаслідок нецільового використання коштів	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 175	1
68	поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких	Поєднання з ін. злочином чи правопор. + додатковий потерпілий	ч. 3 ст. 149	1
69	поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 3 ст. 189; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 289; ч. 3 ст. 355	6
70	поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 3 ст. 262; ч. 3 ст. 312; ч. 3 ст. 313; ч. 4 ст. 410	4

71	з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких	Поєднання з ін. злочином чи правопор. + додатковий потерпілий	ч. 3 ст. 149	1
72	з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 3 ст. 289	1
73	пов'язані (поєднані) із застосуванням насильства	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 150-1; ч. 2 ст. 162; ч. 3 ст. 297; ч. 2 ст. 373; ч. 2 ст. 393	5
74	поєднані з насильством (що супроводжувалися насильством)	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 161; ч. 2 ст. 365	2
75	що супроводжувалося болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 365	1
76	поєднані з погрозами	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 161	1
77	з погрозою застосування насильства	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 150-1; ч. 2 ст. 162; ч. 3 ст. 297; ч. 2 ст. 365; ч. 2 ст. 393	5
78	поєднані із знищенням чи пошкодженням (пошкодженням чи знищенням) майна	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 355	4
79	поєднане із заволодінням зброєю	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 393	1
80	поєднані з обманом	Поєднання з ін. злочином чи правопор.	ч. 2 ст. 161	1

81	якщо вони (воно) спричинили (-ло) загибель людей; що спричинили загибель людей; які призвели до загибелі людей; якщо вони призвели до загибелі людей; що призвело до загибелі людей	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 110; ч. 2 ст. 114-1; ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 194-1; ч. 2 ст. 238; ч. 2 ст. 239; ч. 3 ст. 239-1; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 241; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243; ч. 2 ст. 245; ч. 5 ст. 260; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 2 ст. 267; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 269; ч. 2 ст. 270; ч. 2 ст. 271; ч. 2 ст. 272; ч. 2 ст. 273; ч. 2 ст. 274; ч. 2 ст. 275; ч. 3 ст. 276; ч. 3 ст. 277; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 279; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 281; ч. 3 ст. 282; ч. 2 ст. 283; ч. 3 ст. 292; ч. 2 ст. 294; ч. 2 ст. 325; ч. 2 ст. 326; ч. 2 ст. 327; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 2 ст. 378; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 411; ч. 2 ст. 439; ч. 2 ст. 446	45
82	якщо вони спричинили загибель населення	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 253	1
83	що спричинили загибель кількох осіб	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 414	3
84	що призвели до загибелі людини; якщо вони спричинили загибель людини	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 258; ч. 3 ст. 447; ч. 3 ст. 270-1	3
85	що спричинило смерть (потерпілого, особи, інше); що заподіяло смерть; якщо внаслідок таких дій настала смерть	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 134; ч. 3 ст. 135; ч. 3 ст. 136; ч. 2 ст. 137; ч. 2 ст. 139; ч. 3 ст. 314; ч. 3 ст. 321-1; ч. 3 ст. 321-2; ч. 2 ст. 381; ч. 2 ст. 414	11
86	що спричинили інші нещасні випадки з людьми	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 292	1

87	якщо вони (що) спричинили (заподіяли) тяжкі тілесні ушкодження (тяжке тілесне ушкодження)	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 281; ч. 2 ст. 282; ч. 2 ст. 314; ч. 3 ст. 399	6
88	якщо внаслідок таких дій спричинені (якщо вони спричинили (заподіяли)) середньої тяжкості тілесне(-и) ушкодження	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 150-1; ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 281; ч. 2 ст. 282; ч. 2 ст. 314; ч. 2 ст. 406	7
89	якщо воно заподіяло легкі тілесні ушкодження	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 406	1
90	спричинення тривалого розладу здоров'я	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 134; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 321-1	3
91	спричинення короткочасного розладу здоров'я	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 125	1
92	спричинення незначної втрати працездатності	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 125	1
93	що спричинили безплідність	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 134; ч. 2 ст. 155	2
94	що заподіяли шкоду здоров'ю потерпілого	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 323	1
95	якщо спричинили істотну шкоду для здоров'я; що заподіяли істотну шкоду здоров'ю потерпілого	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 150; ч. 4 ст. 323	2
96	масове захворювання населення	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 253	1
97	що спричинили масове захворювання людей	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 239; ч. 4 ст. 240	2
98	що спричинили захворювання людей	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243	2
99	зараження	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 130	1
100	якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 314	1

101	якщо спричинили істотну шкоду для фізичного розвитку	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 150	1
102	якщо спричинили істотну шкоду для освітнього рівня	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 150	1
103	що призвели до аварії	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 292	1
104	що призвели до пожежі	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 292	1
105	спричинення тяжких технологічних аварій	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 253	1
106	спричинення екологічних катастроф	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 253	1
107	що спричинили значне забруднення довкілля	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 3 ст. 292	3
108	що спричинили масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 239-1; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243	3
109	що спричинили масову загибель тварин	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 245	1
110	тяжкі наслідки	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 133; ч. 3 ст. 146; ч. 2 ст. 147; ч. 3 ст. 149; ч. 2 ст. 151; ч. 3 ст. 161; ч. 2 ст. 168; ч. 2 ст. 169; ч. 2 ст. 222-1, ч. 3 ст. 232-1; ч. 3 ст. 239-2; ч. 2 ст. 259; ч. 4 ст. 297; ч. 4 ст. 303; ч. 2 ст. 328; ч. 2 ст. 329; ч. 2 ст. 364; ч. 2 ст. 364-1; ч. 3 ст. 365; ч. 3 ст. 365-2; ч. 2 ст. 366; ч. 2 ст. 367; ч. 3 ст. 371; ч. 2 ст. 375; ч. 2 ст. 402; ч. 2 ст. 404; ч. 3 ст. 406; ч. 3 ст. 422; ч. 2 ст. 425; ч. 2 ст. 426; ч. 3 ст. 426-1	31
111	тяжкі наслідки для інтересів держави	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 330	1

112	інші тяжкі наслідки	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 110; ч. 4 ст. 110-2; ч. 2 ст. 114-1; ч. 3 ст. 135; ч. 2 ст. 137; ч. 2 ст. 139; ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 194-1; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 206-2; ч. 2 ст. 238; ч. 2 ст. 239; ч. 3 ст. 239-1; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 241; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243; ч. 2 ст. 245; ч. 2 ст. 253; ч. 2 ст. 258; ч. 3 ст. 258-5; ч. 5 ст. 260; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 2 ст. 267; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 269; ч. 2 ст. 270; ч. 3 ст. 270-1; ч. 2 ст. 271; ч. 2 ст. 272; ч. 2 ст. 273; ч. 2 ст. 274; ч. 2 ст. 275; ч. 3 ст. 278; ч. 2 ст. 279; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 281; ч. 2 ст. 283; ч. 3 ст. 292; ч. 2 ст. 294; ч. 3 ст. 321-1; ч. 3 ст. 321-2; ч. 4 ст. 323; ч. 2 ст. 325; ч. 2 ст. 326; ч. 2 ст. 327; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 3 ст. 355; ч. 2 ст. 374; ч. 2 ст. 378; ч. 2 ст. 381; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 411; ч. 2 ст. 412; ч. 3 ст. 414; ч. 2 ст. 439; ч. 2 ст. 446	61
113	особливо тяжкі наслідки	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153	2
114	що призвело до неможливості встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 4 ст. 158	1
115	що призвело до неможливості встановлення підсумків голосування у відповідному виборчому окрузі	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 4 ст. 158	1
116	що призвело до визнання голосування на виборчій дільниці недійсним	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 4 ст. 158	1
117	що заподіяли істотну шкоду	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 410	1

118	значна шкода	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 185; ч. 3 ст. 186; ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 190; ч. 2 ст. 361; ч. 2 ст. 361-1; ч. 2 ст. 361-2; ч. 3 ст. 362; ч. 2 ст. 363-1	9
119	значна майнова шкода (якщо вони призвели до)	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 110-2; ч. 2 ст. 258; ч. 2 ст. 258-5	3
120	значна матеріальна шкода	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 289	1
121	шкода у великих розмірах	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 188-1	1
122	шкода в особливо великих розмірах	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 399	1
123	велика шкода	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 206-2; ч. 3 ст. 355	3
124	матеріальна шкода у великому розмірі	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 176; ч. 2 ст. 177; ч. 2 ст. 229; ч. 2 ст. 239-1	4
125	майнова шкода у великих розмірах (у великому розмірі)	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 189; ч. 2 ст. 192; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 3 ст. 270-1	5
126	матеріальна шкода в особливо великому розмірі	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 176; ч. 3 ст. 177; ч. 3 ст. 229	3
127	майнова шкода в особливо великих розмірах (особливо великому розмірі)	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 4 ст. 189; ч. 2 ст. 194; ч. 2 ст. 270	3
128	велика матеріальна шкода	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 205; ч. 2 ст. 222; ч. 2 ст. 224; ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 281; ч. 2 ст. 282; ч. 3 ст. 289	8
129	особливо велика матеріальна шкода	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 224	1
130	отримання доходу у великих розмірах	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 301; ч. 5 ст. 301	2
131	спричинення нестачі наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 320	1

132	що призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 320	1
133	що призвели до привласнення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 320	1
134	що призвели до вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 320	1
135	що призвели до заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами чи прекурсорами шляхом шахрайства	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 320	1
136	що призвели до заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами чи прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 320	1
137	якщо вони перешкодили запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 343; ч. 2 ст. 376	2
138	якщо вони спричинили порушення роботи підприємства, установи чи організації	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 357	1
139	якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 359	1

140	якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 3 ст. 382	1
141	Якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 182	1
142	які призвели до засудження не винної у вчиненні злочину особи	Суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 374	1
143	вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб	Спосіб	ч. 2 ст. 115	1
144	загальнонебезпечний спосіб	Спосіб	ч. 2 ст. 194-1; ч. 2 ст. 270-1; ч. 2 ст. 292	3
145	способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб	Спосіб	ч. 2 ст. 393	1
146	способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (особи)	Спосіб	ч. 2 ст. 146; ч. 2 ст. 332	2
147	вчинене способом, що має характер особливо мучення	Спосіб	ч. 2 ст. 121	1
148	поєднані з примушенням шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій	Спосіб	ч. 2 ст. 342	1
149	шляхом примушування	Спосіб	ч. 2 ст. 142	1
150	шляхом обману	Спосіб	ч. 2 ст. 142	1
151	шляхом підпалу	Спосіб	ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 239-1; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 2 ст. 378; ч. 2 ст. 399; ч. 2 ст. 411	9
152	шляхом підпалу, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Спосіб / суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 252	1

153	шляхом вибуху	Спосіб	ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 239-1; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 2 ст. 378; ч. 2 ст. 399	8
154	вчинені способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу	Спосіб	ч. 2 ст. 248	1
155	іншим способом масового знищення	Спосіб	ч. 2 ст. 249	1
156	іншим загальнонебезпечним способом	Спосіб	ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 239-1; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 2 ст. 378; ч. 2 ст. 399; ч. 2 ст. 411	9
157	іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Спосіб / суспільно небезпечний наслідок	ч. 2 ст. 252	1
158	шляхом підкопу	Спосіб	ч. 2 ст. 393	1
159	з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони	Спосіб	ч. 2 ст. 393	1
160	з використанням засобів масової інформації	Спосіб	ч. 3 ст. 109; ч. 2 ст. 258-2; ч. 2 ст. 436-1	3
161	з використанням службового становища	Спосіб	ч. 2 ст. 169	1
162	активним способом	Спосіб	ч. 3 ст. 299	1
163	з проникненням у житло	Спосіб / місце	ч. 3 ст. 185; ч. 3 ст. 186; ч. 3 ст. 187	3
164	з проникненням в інше приміщення чи сховище (приміщення чи інше сховище)	Спосіб / місце	ч. 3 ст. 185; ч. 3 ст. 186; ч. 3 ст. 187; ч. 2 ст. 289	4
165	вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки	Спосіб / засіб	ч. 3 ст. 190	1
166	шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем	Спосіб / суб'єкт	ч. 2 ст. 190	1
167	особливо цінні землі	Місце	ч. 2 ст. 197-1; ч. 4 ст. 197-1	2
168	охоронні зони	Місце	ч. 2 ст. 197-1; ч. 4 ст. 197-1	2

169	зони санітарної охорони	Місце	ч. 2 ст. 197-1; ч. 4 ст. 197-1	2
170	санітарно-захисні зони	Місце	ч. 2 ст. 197-1; ч. 4 ст. 197-1	2
171	зони особливого режиму використання земель	Місце	ч. 2 ст. 197-1; ч. 4 ст. 197-1	2
172	в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації	Місце	ч. 2 ст. 238	1
173	у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів	Місце	ч.2 ст. 307	1
174	в інших місцях масового перебування громадян	Місце	ч.2 ст. 307	1
175	у місцях позбавлення волі	Місце	ч.2 ст. 307	1
176	на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду	Місце	ч. 3 ст.240	1
177	у шкідливому виробництві	Місце / обставини	ч. 2 ст. 150	1
178	здійснюване протягом тривалого часу	Час	ч. 2 ст. 146	1
179	тривалістю понад один місяць	Час	ч. 3 ст. 407	1
180	з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації	Засоби	ч. 2 ст. 163	1
181	вчинені з використанням транспортних засобів	Засоби	ч. 2 ст. 248	1
182	із застосуванням вибухових речовин	Засоби	ч. 2 ст. 249	1
183	із застосуванням отруйних речовин	Засоби	ч. 2 ст. 249	1
184	із застосуванням електроструму	Засоби	ч. 2 ст. 249	1
185	пов'язане з використанням форменого одягу	Засоби	ч. 2 ст. 353	1
186	пов'язане з використанням службового посвідчення працівника правоохоронного органу	Засоби	ч. 2 ст. 353	1
187	із застосуванням вогнепальної зброї	Знаряддя	ч. 4 ст. 296	1

188	із застосуванням холодної зброї	Знаряддя	ч. 4 ст. 296	1
189	із застосуванням іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень	Знаряддя	ч. 4 ст. 296	1
190	із застосуванням зброї	Знаряддя	ч. 2 ст. 146; ч. 2 ст. 365; ч. 2 ст. 404; ч. 4 ст. 405; ч. 3 ст. 406; ч. 3 ст. 426-1;	6
191	із використанням зброї	Знаряддя	ч. 2 ст. 393	1
192	із застосуванням спеціальних засобів	Знаряддя	ч. 2 ст. 365	1
193	в умовах особливого періоду, крім воєнного стану	Обставини	ч. 3 ст. 402; ч. 2 ст. 403; ч. 3 ст. 404; ч. 3 ст. 405; ч. 4 ст. 407; ч. 3 ст. 408; ч. 3 ст. 409; ч. 3 ст. 410; ч. 3 ст. 411; ч. 2 ст. 413; ч. 2 ст. 418; ч. 2 ст. 419; ч. 2 ст. 420; ч. 2 ст. 421; ч. 3 ст. 425; ч. 3 ст. 426; ч. 4 ст. 426-1; ч. 2 ст. 428	18
194	в умовах воєнного стану	Обставини	ч. 4 ст. 402; ч. 3 ст. 403; ч. 4 ст. 404; ч. 4 ст. 405; ч. 5 ст. 407; ч. 4 ст. 408; ч. 4 ст. 409; ч. 4 ст. 410; ч. 4 ст. 411; ч. 3 ст. 413; ч. 3 ст. 418; ч. 3 ст. 419; ч. 3 ст. 420; ч. 3 ст. 421; ч. 4 ст. 425; ч. 4 ст. 426; ч. 5 ст. 426-1; ч. 3 ст. 428	18
195	у бойовій обстановці	Обставини	ч. 4 ст. 402; ч. 3 ст. 403; ч. 4 ст. 404; ч. 4 ст. 405; ч. 5 ст. 407; ч. 4 ст. 408; ч. 4 ст. 409; ч. 4 ст. 410; ч. 4 ст. 411; ч. 3 ст. 413; ч. 3 ст. 418; ч. 3 ст. 419; ч. 3 ст. 420; ч. 3 ст. 421; ч. 4 ст. 425; ч. 4 ст. 426; ч. 2 ст. 426-1; ч. 3 ст. 428	18
196	при перевищенні меж необхідної оборони	Обставини	ст. 118; ст. 124	2
197	у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця	Обставини	ст. 118; ст. 124	2
198	у присутності малолітнього	Обставини	ч. 2, 3 ст. 299	2
199	у присутності неповнолітнього	Обставини	ч. 2, 3 ст. 299	2

200	із зброєю	Обставини	ч. 2 ст. 408	1
201	щодо малолітнього	Обставини	ч. 3 ст. 307	1
202	неповнолітнім	Обставини	ч. 2 ст. 300; ч. 2 ст. 301	2
203	із залученням неповнолітнього	Обставини	ч. 3 ст. 302; ч. 2 ст. 307; ч. 3 ст. 309; ч. 2 ст. 317	4
204	із залученням малолітнього, із залученням малолітньої особи	Обставини	ч. 3 ст. 307 ч. 4 ст. 302	2
205	службовій особі, яка займає відповідальне становище	Обставини	ч. 3 ст. 369	1
206	службовій особі, яка займає особливо відповідальне становище	Обставини	ч. 4 ст. 369	1
207	поєднані із втягуванням (в діяльність) неповнолітніх	Обставини	ч. 2 ст. 181	1
208	Повторно	Суб'єкт	ч. 3 ст. 109; ч. 2 ст. 110; ч. 3 ст. 110-2; ч. 2 ст. 127; ч. 2 ст. 149; ч. 2 ст. 150-1; ч. 2 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 3 ст. 159-1; ч. 4 ст. 160; ч. 2 ст. 163; ч. 2 ст. 169; ч. 2 ст. 172; ч. 2 ст. 176; ч. 2 ст. 177; ч. 2 ст. 182; ч. 2 ст. 185; ч. 2 ст. 186; ч. 2 ст. 188-1; ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 190; ч. 3 ст. 191; ч. 2 ст. 194-1; ч. 2 ст. 199; ч. 2 ст. 200; ч. 2 ст. 203-1; ч. 2 ст. 205; ч. 2 ст. 205-1; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 209; ч. 2 ст. 210; ч. 2 ст. 211; ч. 2 ст. 216; ч. 2 ст. 220-1; ч. 2 ст. 222; ч. 2 ст. 222-1; ч. 2 ст. 224; ч. 2 ст. 229; ч. 3 ст. 232-1; ч. 2 ст. 232-2; ч. 2 ст. 238; ч. 2 ст. 239-1; ч. 2 ст. 239-2; ч. 3 ст. 240; ч. 2 ст. 246; ч. 2 ст. 256; ч. 2 ст. 258; ч. 2 ст. 258-1; ч. 2 ст. 258-4; ч. 2 ст. 258-5; ч. 2 ст. 259; ч. 2 ст. 262; ч. 2 ст. 263-1; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 270-1; ч. 2 ст. 280; ч. 2 ст. 289; ч. 2 ст. 292; ч. 3 ст. 297;	115

			ч. 3 ст. 299; ч. 3 ст. 300; ч. 3 ст. 301; ч. 5 ст. 301; ч. 2 ст. 303; ч. 2 ст. 305; ч. 2 ст. 306; ч. 2 ст. 307; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 309; ч. 2 ст. 311; ч. 2 ст. 312; ч. 2 ст. 313; ч. 2 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 316; ч. 2 ст. 317; ч. 2 ст. 318; ч. 2 ст. 319; ч. 2 ст. 320; ч. 3 ст. 321; ч. 2 ст. 321-1; ч. 2 ст. 321-2; ч. 2 ст. 323; ч. 2 ст. 330; ч. 2 ст. 332; ч. 2 ст. 332-1; ч. 2 ст. 333; ч. 2 ст. 354; ч. 4 ст. 354; ч. 2 ст. 355; ч. 3 ст. 358; ч. 2 ст. 359; ч. 2 ст. 361; ч. 2 ст. 361-1; ч. 2 ст. 361-2; ч. 3 ст. 362; ч. 2 ст. 363-1; ч. 2 ст. 365-2; ч. 3 ст. 368; ч. 2 ст. 368-3; ч. 4 ст. 368-3; ч. 2 ст. 368-4; ч. 4 ст. 368-4; ч. 2 ст. 369; ч. 2 ст. 369-3; ч. 2 ст. 393; ч. 2 ст. 400-1; ч. 2 ст. 410; ч. 2 ст. 436-1; ч. 2 ст. 446	
209	вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 КК України	Суб'єкт	ч. 2 ст. 115	1
210	особою, яка раніше скоїла (вчинила) один із (будь-який із) злочинів, передбачених статтями ... КК України	Суб'єкт	ч. 2 ст. 150-1; ч. 2 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 307; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 309; ч. 2 ст. 310; ч. 2 ст. 313; ч. 2 ст. 314; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 316; ч. 2 ст. 318; ч. 2 ст. 323	13
211	особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм	Суб'єкт	ч. 2 ст. 187	1
212	вчинене особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою	Суб'єкт	ч. 2 ст. 133	1
213	особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею	Суб'єкт	ч. 2 ст. 164; ч. 2 ст. 165; ч. 2 ст. 197-1; ч. 2 ст. 201; ч. 2 ст. 213; ч. 2 ст. 248; ч. 2 ст. 249; ч. 3 ст. 382	8

214	особою, раніше судимою за такий саме злочин	Суб'єкт	ч. 4 ст. 197-1	1
215	особою, раніше судимою за цей злочин	Суб'єкт	ч. 2 ст. 302	1
216	особою, яка була засуджена за цією статтею	Суб'єкт	ч. 2 ст. 310	1
217	особою, раніше судимою за злочин, передбачений частиною ... цієї статті	Суб'єкт	ч. 4 ст. 197-1	1
218	особа, раніше судима за зайняття гральним бізнесом	Суб'єкт	ч. 2 ст. 203-2	1
219	особа, раніше судима за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	Суб'єкт	ч. 3 ст. 212	1
220	особа, раніше судима за ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	Суб'єкт	ч. 3 ст. 212-1	1
221	особа, раніше судима за хуліганство	Суб'єкт	ч. 3 ст. 296	1
222	особа, яка є представником влади	Суб'єкт	ч.3 ст.109; ч.2 ст.110; ч. 2 ст. 436-1	3
223	службовою особою з використанням свого службового становища	Суб'єкт / спосіб	ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 205-1; ч. 2 ст. 258-4; ч. 2 ст. 343; ч. 2 ст. 344; ч. 2 ст. 397	6
224	особою з використанням свого службового становища	Суб'єкт / спосіб	ч. 2 ст. 376	1
225	службовою особою з використанням службового становища	Суб'єкт / спосіб	ч. 2 ст. 149; ч. 4 ст. 158; ч. 3 ст. 171; ч. 3 ст. 176; ч. 3 ст. 177; ч. 2 ст. 201; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 206-2; ч. 3 ст. 229; ч. 2 ст. 248; ч. 2 ст. 258-1; ч. 5 ст. 298; ч. 3 ст. 298-1; ч. 2 ст. 303; ч. 2 ст. 332; ч. 2 ст. 332-1; ч. 2 ст. 447	17

226	іншою службовою особою з використанням свого службового становища	Суб'єкт / спосіб	ч. 3 ст. 157; ч. 2 ст. 159	2
227	іншою службовою особою з використанням влади або службового становища	Суб'єкт / спосіб	ч. 2 ст. 158-2	1
228	службовою особою	Суб'єкт	ч. 2 ст. 161; ч. 2 ст. 162; ч. 2 ст. 163; ч. 2 ст. 256; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 382	6
229	службовою особою, якій відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі	Суб'єкт / обставини	ч. 2 ст. 168	1
230	працівником медичного закладу, якому відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по роботі	Суб'єкт / обставини	ч. 2 ст. 168	1
231	службовою особою, яка займає відповідальне становище	Суб'єкт	ч. 3 ст. 368; ч. 2 ст. 368-2; ч. 3 ст. 382	3
232	службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище	Суб'єкт	ч. 4 ст. 368; ч. 3 ст. 368-2; ч. 3 ст. 382	3
233	службовою особою правоохоронних органів	Суб'єкт	ч. 2 ст. 370	1
234	вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем	Суб'єкт	ч. 2 ст. 410	1
235	вчинене членом організованої групи (учасником організованої групи)	Суб'єкт	ч. 2 ст. 129; ч. 4 ст. 369	2
236	вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів	Суб'єкт / потерпілий / час	ст. 117	1
237	вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані	Суб'єкт / потерпілий / емоційний стан	ч. 2 ст. 135	1

238	особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності	Суб'єкт / потерпілий	ч. 2 ст. 303	1
239	особою, від якої потерпілий був у іншій залежності	Суб'єкт / потерпілий	ч. 2 ст. 303	1
240	батьком	Суб'єкт	ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	2
241	матір'ю	Суб'єкт	ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	2
242	вітчимом	Суб'єкт	ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	2
243	мачухою	Суб'єкт	ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	2
244	опікуном	Суб'єкт	ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	2
245	піклувальником	Суб'єкт	ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	2
246	особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого	Суб'єкт	ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	4
247	особою, на яку покладено обов'язки щодо піклування про потерпілого	Суб'єкт	ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 323	4
248	близькими родичами або членами сім'ї	Суб'єкт	ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 156	2
249	членом виборчої комісії	Суб'єкт	ч. 3 ст. 157; ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 2 ст. 158-2; ч. 2 ст. 159; ч. 4 ст. 160	6
250	членом комісії з референдуму	Суб'єкт	ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 2 ст. 159; ч. 4 ст. 160	4
251	кандидатом на виборах	Суб'єкт	ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 4 ст. 160	3
252	представником політичної партії, місцевої організації політичної партії	Суб'єкт	ч. 4 ст. 158	1
253	уповноваженою особою політичної партії, місцевої організації політичної партії	Суб'єкт	ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 4 ст. 160	3
254	представником політичної партії, місцевої організації політичної партії у виборчій комісії чи комісії з референдуму	Суб'єкт	ч. 2 ст. 158-1; ч. 4 ст. 160	2
255	довіреною особою кандидата на виборах	Суб'єкт	ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 4 ст. 160	3
256	офіційним спостерігачем (на виборах або референдумі)	Суб'єкт	ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 4 ст. 160	3

257	членом ініціативної групи референдуму	Суб'єкт	ч. 2 ст. 158-1; ч. 4 ст. 160	2
258	його тренером	Суб'єкт	ч. 2 ст. 323	1
259	групою осіб	Суб'єкт	ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 197-1; ч. 2 ст. 296; ч. 2 ст. 317; ч. 2 ст. 402; ч. 4 ст. 405; ч. 3 ст. 406	10
260	за попередньою змовою групою осіб (групою осіб за попередньою змовою)	Суб'єкт	ч. 2 ст. 110; ч. 3 ст. 110-2; ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 127; ч. 5 ст. 143; ч. 3 ст. 144; ч. 2 ст. 146; ч. 2 ст. 149; ч. 2 ст. 150-1; ч. 3 ст. 157; ч. 4 ст. 158; ч. 2 ст. 158-1; ч. 2 ст. 158-2; ч. 4 ст. 159-1; ч. 4 ст. 160; ч. 2 ст. 169; ч. 3 ст. 171; ч. 2 ст. 176; ч. 2 ст. 177; ч. 2 ст. 185; ч. 2 ст. 186; ч. 2 ст. 187; ч. 2 ст. 188-1; ч. 2 ст. 189; ч. 2 ст. 190; ч. 3 ст. 191; ч. 2 ст. 192; ч. 2 ст. 194-1; ч. 2 ст. 199; ч. 2 ст. 200; ч. 2 ст. 201; ч. 2 ст. 203-1; ч. 2 ст. 205-1; ч. 2 ст. 206; ч. 2 ст. 206-2; ч. 2 ст. 209; ч. 2 ст. 210; ч. 2 ст. 212; ч. 2 ст. 212-1; ч. 2 ст. 216; ч. 2 ст. 220-1; ч. 2 ст. 222-1; ч. 2 ст. 229; ч. 3 ст. 232-1; ч. 2 ст. 233; ч. 2 ст. 239-1; ч. 2 ст. 239-2; ч. 2 ст. 246; ч. 2 ст. 248; ч. 2 ст. 258; ч. 2 ст. 258-1; ч. 2 ст. 258-4; ч. 2 ст. 258-5; ч. 2 ст. 262; ч. 2 ст. 263-1; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 2 ст. 278; ч. 2 ст. 280; ч. 2 ст. 289; ч. 2 ст. 292; ч. 3 ст. 297; ч. 3 ст. 299; ч. 3 ст. 300; ч. 3 ст. 301; ч. 5 ст. 301; ч. 2 ст. 303; ч. 2 ст. 305; ч. 2 ст. 306; ч. 2 ст. 307; ч. 2 ст. 308; ч. 2 ст. 309; ч. 2 ст. 311; ч. 2 ст. 312; ч. 2 ст. 313; ч. 2 ст. 318; ч. 3 ст. 321; ч. 2 ст. 321-1; ч. 2 ст. 330; ч. 2 ст. 332; ч. 2 ст. 332-1; ч. 2 ст. 354; ч. 4 ст. 354; ч. 2	103

			ст. 355; ч. 3 ст. 358; ч. 2 ст. 359; ч. 2 ст. 361; ч. 2 ст. 361-1; ч. 2 ст. 361-2; ч. 3 ст. 362; ч. 2 ст. 363-1; ч. 3 ст. 368; ч. 2 ст. 368-3; ч. 4 ст. 368-3; ч. 2 ст. 368-4; ч. 4 ст. 368-4; ч. 3 ст. 369; ч. 2 ст. 374; ч. 2 ст. 376-1; ч. 2 ст. 393; ч. 2 ст. 400-1; ч. 2 ст. 408; ч. 2 ст. 410	
261	вчинення організованою групою, вчинені організованою групою осіб (ст. 161, 369 КК України)	Суб'єкт	ч. 3 ст. 109; ч. 4 ст. 110-2; ч. 3 ст. 146; ч. 2 ст. 147; ч. 3 ст. 149; ч. 3 ст. 150-1; ч. 4 ст. 159-1; ч. 3 ст. 161; ч. 3 ст. 176; ч. 3 ст. 177; ч. 5 ст. 185; ч. 5 ст. 186; ч. 4 ст. 187; ч. 4 ст. 189; ч. 4 ст. 190; ч. 5 ст. 191; ч. 3 ст. 199; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 209; ч. 3 ст. 224; ч. 3 ст. 229; ч. 4 ст. 232-1; ч. 3 ст. 258-5; ч. 3 ст. 262; ч. 3 ст. 263-1; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 289; ч. 3 ст. 292; ч. 2 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ч. 3 ст. 305; ч. 3 ст. 307; ч. 3 ст. 308; ч. 3 ст. 311; ч. 3 ст. 312; ч. 3 ст. 313; ч. 4 ст. 321; ч. 3 ст. 332; ч. 3 ст. 332-1; ч. 2 ст. 333; ч. 4 ст. 345; ч. 4 ст. 345-1; ч. 3 ст. 359; ч. 2 ст. 368-4; ч. 4 ст. 369; ч. 2 ст. 436-1	47
262	вчинене на замовлення	Суб'єкт	ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 121	2
263	групою осіб з метою збуту	Суб'єкт / мета	ч. 2 ст. 310	1
264	з мотивів расової нетерпимості	Мотив	ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 122; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127; ч. 2 ст. 129	6
265	з мотивів національної нетерпимості	Мотив	ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 122; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127; ч. 2 ст. 129	6
266	з мотивів релігійної нетерпимості	Мотив	ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 122; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127; ч. 2 ст. 129	6
267	з корисливих мотивів	Мотив	ч. 3 ст. 110-2; ч. 2 ст. 115; ч. 2 ст. 146; ч. 2 ст. 258-5; ч. 3 ст. 297; ч. 2 ст. 317; ч. 2 ст. 330; ч. 3 ст. 332; ч. 3 ст. 371; ч. 2 ст. 375; ч. 2 ст. 383; ч. 2 ст. 384	12

268	з хуліганських мотивів	Мотив	ч. 2 ст. 115; ч. 3 ст. 297	2
269	у зв'язку з виконанням особою службового чи громадського обов'язку	Мотив / потерпільний	ч. 2 ст. 115	1
270	в інших особистих інтересах	Мотив	ч. 3 ст. 371; ч. 2 ст. 375	2
271	з метою приховати інший злочин	Мета	ч. 2 ст. 115	1
272	з метою полегшити вчинення іншого злочину	Мета	ч. 2 ст. 115	1
273	з метою спричинення загибелі людей	Мета	ч. 2 ст. 265; ч. 2 ст. 265-1	2
274	з метою спричинення шкоди здоров'ю людей	Мета	ч. 2 ст. 265; ч. 2 ст. 265-1	2
275	з метою спричинення значного забруднення довкілля	Мета	ч. 2 ст. 265; ч. 2 ст. 265-1	2
276	з метою спричинення майнової шкоди у великому розмірі	Мета	ч. 2 ст. 265; ч. 2 ст. 265-1	2
277	з метою залякування потерпілого чи інших осіб	Мета	ч. 2 ст. 121	1
278	з метою залякування потерпілого або його родичів	Мета	ч. 2 ст. 122	1
279	з метою залякування потерпілого чи його близьких	Мета	ч. 2 ст. 126	1
280	з метою примусу до певних дій	Мета	ч. 2 ст. 122	1
281	з метою продажу	Мета	ч. 3 ст. 144	1
282	з метою збуту	Мета	ч. 3 ст. 267-1; ч. 2 ст. 311	2
283	вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини	Мета	ч. 4 ст. 298	1
284	з метою наживи	Мета	ч. 2 ст. 302	1
285	з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	Мета	ч. 3 ст. 313	1
286	з метою перешкоджання законній професійній діяльності журналіста	Мета	ч. 2 ст. 375	1
287	в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виник внаслідок протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого	Емоційний стан / обставини	ст. 116, ст. 124	2

**Визначення коефіцієнта зміни санкції ознакою,
що кваліфікує злочин «вчинення повторно»**

Стаття	ч. 3 ст. 109	ч. 2 ст. 110	ч. 3 ст. 110-2	ч. 2 ст. 127	ч. 2 ст. 149	ч. 2 ст. 150-1	ч. 2 ст. 152	ч. 2 ст. 153	ч. 4 ст. 158
сер. зн.1	2	2	4 / 6	3,5	5,5	2	4	3	3/5/6
сер. зн.2	3	4	7	7,5	8,5	5,5	7,5	5	8,5
коєф.	1,5	2	1,8 / 1,2	2,1	1,5	2,8	1,9	1,7	2,8/1,7/ 1,4

Стаття	ч. 4 ст. 160	ч. 2 ст. 169	ч. 2 ст. 176	ч. 2 ст. 177	ч. 2 ст. 185	ч. 2 ст. 186	ч. 2 ст. 189	ч. 3 ст. 191	ч. 2 ст. 194-1
сер. зн.1	2 / 3	2	1,5	1,5	2	2,5	3	2,5 / 3	2
сер. зн.2	6	4	3,5	3,5	3	5	5	5,5	6,5
коєф.	3 / 2	2	2,3	2,3	1,5	2	1,7	2,2/1,8	3,3

Стаття	ч. 2 ст. 199	ч. 2 ст. 205-1	ч. 2 ст. 209	ч. 2 ст. 211	ч. 3 ст. 232-1	ч. 3 ст. 240	ч. 2 ст. 256	ч. 2 ст. 258	ч. 2 ст. 258-1
сер. зн.1	5	1,5	4,5	2,5	1,5	1,5 / 2	4	7,5	4
сер. зн.2	7,5	4	9,5	4	3,5	3,5	7,5	9,5	5,5
коєф.	1,5	2,7	2,1	1,6	2,3	2,3/1,8	1,9	1,3	1,4

Стаття	ч. 2 ст. 258-4	ч. 2 ст. 258-5	ч. 2 ст. 259	ч. 2 ст. 262	ч. 2 ст. 263-1	ч. 3 ст. 265	ч. 3 ст. 265-1	ч. 4 ст. 267-1	ч. 2 ст. 270-1
сер. зн.1	5,5	6,5	4	5	5	3,5	3,5	2 / 3	2
сер. зн.2	7,5	9	6	7,5	7,5	11,5	11,5	5	5,5
коєф.	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	3,3	3,3	2,5/1,7	2,8

Стаття	ч. 2 ст. 289	ч. 2 ст. 292	ч. 2 ст. 297	ч. 5 ст. 301	ч. 2 ст. 303	ч. 2 ст. 305	ч. 2 ст. 306	ч. 2 ст. 307	ч. 2 ст. 308
сер. зн.1	4	3	2	7,5	4	6,5	9,5	6	4,5
сер. зн.2	6,5	5,5	4	9,5	5,5	9	11,5	8	7,5
коєф.	1,6	1,8	2	1,3	1,4	1,4	1,2	1,3	1,7

Стаття	ч. 2 ст. 309	ч. 2 ст. 312	ч. 2 ст. 314	ч. 2 ст. 315	ч. 2 ст. 316	ч. 2 ст. 317	ч. 2 ст. 320	ч. 3 ст. 321	ч. 2 ст. 321-1
сер. зн.1	2	2	3,5	3,5	2	4	2,5	2 / 2	4
сер. зн.2	3,5	5	6,5	8,5	4	6	4	3,5	6,5
коєф.	1,8	2,5	1,9	2,4	2	1,5	1,6	1,8/1,8	1,6

Стаття	ч. 2 ст. 330	ч. 2 ст. 332	ч. 2 ст. 332-1	ч. 2 ст. 333	ч. 2 ст. 354	ч. 4 ст. 354	ч. 2 ст. 359	ч. 2 ст. 361	ч. 2 ст. 361-1
сер. зн.1	3,5	4	2	2	1,5	1,5	2,5	2	1,5
сер. зн.2	6	6	4	3	2	2	5,5	4,5	3
коєф.	1,7	1,5	2	1,5	1,3	1,3	2,2	2,3	2

Стаття	ч. 2 ст. 361-2	ч. 3 ст. 362	ч. 3 ст. 368	ч. 2 ст. 368-3	ч. 4 ст. 368-3	ч. 2 ст. 368-4	ч. 4 ст. 368-4	ч. 3 ст. 369	ч. 2 ст. 393
сер. зн.1	1,5	2	3	1,5	2	1,5	3,5	3	4
сер. зн.2	3,5	4,5	7,5	2,5	5	2,5	6	4,5	6,5
коэф.	2,3	2,3	2,5	1,7	2,5	1,7	1,7	1,5	1,6

Стаття	ч. 2 ст. 410	ч. 2 ст. 446	ч. 2 ст. 246						
сер. зн.1	5,5	8,5	2						
сер. зн.2	7,5	11,5	3,5						
коэф.	1,4	1,4	1,8						

Значення скорочень, використаних у таблиці.

Сер. зн. 1 – середнє арифметичне строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк (обмеження волі), передбаченого санкцією норми про основний склад злочину.

Сер. зн. 2 – середнє арифметичне строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк (обмеження волі), передбаченого санкцією норми про кваліфікований склад злочину.

Коеф. – коефіцієнт зміни строку покарання у зв'язку з наявністю ознаки, що кваліфікує злочин.

$$\text{Коефіцієнт впливу ознаки} = \frac{1,5+2+1,8+1,2+2,1+1,5+2,8+1,9+1,7+2,8+1,7+1,4+3+2+2+2,3+2,3+1,5+2+1,7+2,2+1,8+3,3+1,5+2,7+2,1+1,6+2,3+2,3+1,8+1,9+1,3+1,4+1,4+1,4+1,5+1,5+1,5+3,3+3,3+2,5+1,7+2,8+1,6+1,8+2+1,3+1,4+1,4+1,2+1,3+1,7+1,8+2,5+1,9+2,4+2+1,5+1,6+1,8+1,8+1,6+1,7+1,5+2+1,5+1,3+1,3+2,2+2,3+2+2,3+2,3+2,5+1,7+2,5+1,7+1,7+1,5+1,6+1,4+1,4=1,8}{83} = 1,89$$

**Групи ознак, що кваліфікують злочин за ступенем впливу
на суспільну небезпечність злочину**

при поділі на дві групи

група	Ознака (коефіцієнт зміни розміру найсуворішого виду покарання)
1 група	вчинення злочину щодо неповнолітнього (2,0); вчинення злочину щодо малолітнього (2,4); вчинення злочину щодо двох і більше осіб (1,7); великий розмір предмета злочину (2,0); значний розмір шкоди, заподіяної злочином (2,0); вчинення злочину групою осіб (1,8); вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (2,1); вчинення злочину повторно (1,9); вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин (1,9)
2 група	особливо великий розмір предмета злочину (2,9); загально небезпечний спосіб вчинення злочину (3,0); загибель однієї людини внаслідок злочину (2,9); загибель людей внаслідок злочину (3,3); великий розмір шкоди, заподіяної злочином (2,9); особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином (3,1); тяжкі наслідки вчинення злочину (2,8); вчинення злочину організованою групою осіб (2,8); вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища (2,6)

при поділі на три групи

група	Ознака (коефіцієнт зміни розміру найсуворішого виду покарання)
1 група	вчинення злочину щодо неповнолітнього (2,0); вчинення злочину щодо двох і більше осіб (1,7); великий розмір предмета злочину (2,0); значний розмір шкоди, заподіяної злочином (2,0); вчинення злочину групою осіб (1,8); вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (2,1); вчинення злочину повторно (1,9); вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин (1,9)
2 група	вчинення злочину щодо малолітнього (2,4); вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища (2,6)

3 група	особливо великий розмір предмета злочину (2,9); загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину (3,0); загибель однієї людини внаслідок злочину (2,9); загибель людей внаслідок злочину (3,3); великий розмір шкоди, заподіяної злочином (2,9); особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином (3,1); тяжкі наслідки вчинення злочину (2,8); вчинення злочину організованою групою осіб (2,8)
---------	--

при поділі на чотири групи

група	Ознака (коефіцієнт зміни розміру найсуворішого виду покарання)
1 група	вчинення злочину щодо неповнолітнього (2,0); вчинення злочину щодо двох і більше осіб (1,7); великий розмір предмета злочину (2,0); значний розмір шкоди, заподіяної злочином (2,0); вчинення злочину групою осіб (1,8); вчинення злочину повторно (1,9); вчинення злочину особою, раніше судимою за такий самий чи подібний злочин (1,9)
2 група	вчинення злочину щодо малолітнього (2,4); вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (2,1)
3 група	тяжкі наслідки вчинення злочину (2,8); вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища (2,6); вчинення злочину організованою групою осіб (2,8)
4 група	особливо великий розмір предмета злочину (2,9); загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину (3,0); загибель однієї людини внаслідок злочину (2,9); загибель людей внаслідок злочину (3,3); великий розмір шкоди, заподіяної злочином (2,9); особливо великий розмір шкоди, заподіяної злочином (3,1)

**Пропозиції щодо внесення змін до Загальної частини
КК України, які спрямовані на регламентацію в її межах
окремих ознак, що кваліфікують злочин**

Назву статті 2 викласти в новій редакції: **Стаття 2.** Принципи кримінальної відповідальності.

Частину 1 статті 2 виключити.

Статтю 15 КК України доповнити частиною четвертою такого змісту:

4. Замахом на злочин визнається також і діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбачені відповідною частиною статті Особливої частини цього Кодексу, якщо дії особи були спрямовані на вчинення більш суспільно небезпечного різновиду злочину (злочину з кваліфікованим складом) і не були доведені до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Статтю 16 КК України виключити.

Частини 1 і 2 статті 29 КК України виключити.

Загальну частину КК України доповнити розділом VIII-1 такого змісту:

Розділ VIII-1 Кримінальна відповідальність та її підстава.

Стаття 43-1. Підстава кримінальної відповідальності.

1. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

Стаття 43-2. Склад злочину

1. Складом злочину є сукупність передбачених цим Кодексом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають суспільно небезпечне діяння як конкретний злочин.²⁴⁰

2. Видами складу злочину є основний та кваліфікований.

3. Основним складом злочину є найменша сукупність передбачених цим Кодексом ознак, які визначають суспільно небезпечне діяння як конкретний злочин.

4. Кваліфікованим є склад злочину, який містить усі ознаки основного складу злочину і, окрім цього, одну чи декілька додаткових ознак та якому відповідає окрема, більш чи менш сувора санкція.

²⁴⁰ Визначення поняття складу злочину та основного складу злочину, а також зміст статей 43-4-43-6 є приблизними і не впливають із проведених досліджень, а подані для надання проекту Закону про внесення змін цілісного і завершеного вигляду.

5. Кваліфікованим слід визнавати також і склад злочину, в основі виокремлення якого лежить конкретизація однієї чи декількох ознак основного складу злочину.

Стаття 43-3. Ознаки, що утворюють кваліфікований склад злочину.

1. Кваліфікований склад злочину утворюють ознаки, передбачені цією статтею, а також ознаки, передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу.

2. Вчинення злочину щодо двох або більше осіб утворює кваліфікований склад злочинів, що полягають у застосуванні насильства, заподіяння шкоди життю чи здоров'ю потерпілого, та злочинів, пов'язаних із втягненням осіб у протизаконну діяльність.

3. Вчинення злочину щодо особи, котра не досягла вісімнадцятирічного віку, утворює кваліфікований склад злочину у випадках, передбачених частиною другою цієї статті.

4. Вчинення злочину щодо особи, котра не досягла чотирнадцятирічного віку, утворює кваліфікований склад злочину у випадках, передбачених частиною другою цієї статті.

5. Значний розмір предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, утворює кваліфікований склад злочину у випадках, коли обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, виступає предмет, що може мати різне кількісне вираження, а також коли для злочину характерне заподіяння майнової шкоди.

6. Великий розмір предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, утворює кваліфікований склад злочину у випадках, передбачених частиною п'ятою цієї статті.

7. Особливо великий розмір предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, утворює кваліфікований склад злочину у випадках, передбачених частиною п'ятою цієї статті.

8. Загальнонебезпечний спосіб учинення злочину утворює кваліфікований склад умисних злочинів, окрім злочинів, передбачених ст.ст. 113, 258, 439, 441, 442, а також ч. 2 ст. 437 КК України.

9. Вчинення злочину групою осіб утворює кваліфікований склад умисних злочинів, окрім випадків, коли така група виступає обов'язковою ознакою основного складу злочину.

10. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою утворює кваліфікований склад злочину у випадках, передбачених частиною дев'ятою цієї статті.

11. Вчинення злочину організованою групою утворює кваліфікований склад злочину у випадках, передбачених частиною дев'ятою цієї статті.

12. Вчинення злочину повторно, зокрема при наявності в особи судимості за такий саме злочин, утворює кваліфікований склад злочину у випадках вчинення умисного злочину.

13. Вчинення злочину службовою особою утворює кваліфікований склад злочину у всіх випадках вчинення злочину з використанням свого службового становища.

14. Вчинення злочину з корисливого мотиву утворює кваліфікований склад злочину у всіх випадках, за винятком злочинів, ознакою складу яких виступає такий мотив, а також злочинів, передбачених: ч. 4 ст. 143, ст. ст. 147, 149–150-1, 167, 169, 173, 175–177, 184–193, 197-1–209, 212–216, 222, 222-1, 224–231, 232-1, 233, 239-1, 239-2, 246, 248, 249, 255–257, 261, 262, 266, 267-1, 268, 278, 289, 290, 300–308, 310–313, 318, 321, 321-1, 327, ч.ч. 3, 4 ст. 354, ст.ст. 359, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, ч.ч. 3, 4 ст. 368-3, ч.ч. 3, 4 ст. 368-4, ч.ч. 2, 3 ст. 369-2, ст.ст. 388, 410, 432, 446, 447 цього Кодексу.

Стаття 43-4. Загальні положення кваліфікації злочинів.

1. Кваліфікація злочину полягає у встановленні точної відповідності фактичних ознак посягання ознакам складу злочину, передбаченого цим Кодексом.

2. Кожен злочин підлягає окремії кваліфікації.

Стаття 43-5. Кваліфікація незакінченого злочину.

1. Готування до злочину та замах на вчинення злочину слід кваліфікувати за статтею 14 чи відповідною частиною статті 15 і тією статтею чи частиною статті Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин.

Стаття 43-6. Кваліфікація злочину, вчиненого у співучасті.

1. Дії виконавця (співвиконавця) слід кваліфікувати за статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає вчинений ним злочин.

2. Дії організатора, підбурювача та пособника слід кваліфікувати за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем.

Стаття 43-7. Кваліфікація злочинів за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину.

1. Дії особи за наявності ознак, передбачених частинами 2–14 статті 43-3 цього Кодексу, слід кваліфікувати за відповідною частиною (частинами) статті 43-3 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Статтю 53 доповнити частиною третьою такого змісту:

3. Штраф як основне покарання передбачає чотири ступені суворості, що відповідають чотирьом ступеням тяжкості злочину:

1) штрафом першого ступеня є штраф у розмірі, що не перевищує трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) штрафом другого ступеня є штраф від трьох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) штрафом третього ступеня є штраф від десяти до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) штрафом четвертого ступеня є штраф понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Частину третю статті 53 вважати частиною четвертою і викласти її у такій редакції:

4. Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, або при значному, великому та особливо великому розмірах вартості предмета вчиненого умисного злочину чи матеріальної шкоди, заподіяної таким злочином, у межах розміру вартості предмета чи розміру заподіяної шкоди.

Частини четверту та п'яту статті 53 вважати відповідно частинами п'ятою та шостою цієї статті.

Частину другу статті 59 викласти в такій редакції:

2. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу, або у випадках наявності ознак, передбачених статтею 43-3 цього Кодексу.

У частині другій статті 63 слово «п'ятнадцяти» замінити словами «двадцяти п'яти».

Загальну частину КК України доповнити розділом X-1 такого змісту:

Розділ X-1 Диференціація покарання.

Стаття 64-1. Загальні засади диференціації покарання.

1. Диференціація покарання полягає у регламентації зміни видів, строків та розмірів покарань, встановлених статтями (частинами статей) Особливої частини цього Кодексу.

2. Суд вправі призначити особі, яка вчинила злочин, вид, строк чи розмір покарання, не передбачений статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, виключно на підставі та у порядку, передбаченому статтями цього розділу, статтями Розділу XV, а також статтею 69 цього Кодексу.

Стаття 64-2. Диференціація покарання за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину.

1. При вчиненні злочину у випадках, передбачених статтею 43-3 цього Кодексу, строки і розміри покарань, встановлені статтею (частиною статті) Особливої частини, що передбачає основний склад злочину, окрім основного покарання у виді штрафу, збільшуються:

1) на 30% – у разі вчинення злочину щодо двох чи більше осіб або з корисливого мотиву або групою осіб;

2) на 40% – у разі вчинення злочину щодо особи, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, або при значному розмірі предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, або групою осіб за попередньою змовою або повторно;

3) на 60% – у разі вчинення злочину щодо особи, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, або великого розміру предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, або службовою особою з використанням свого службового становища;

4) на 70% – у разі вчинення злочину організованою групою;

5) на 80% – за умови особливо великого розміру предмета злочину чи шкоди, заподіяної злочином, або загальнонебезпечного способу вчинення злочину.

2. За наявності відразу кількох ознак, передбачених ст. 43-3 цього Кодексу, показники збільшення строків і розмірів покарань, що зазначені у частині першій цієї статті, додаються.

3. Збільшення покарання, передбачене частиною першою та другою цієї статті, застосовується до мінімального строку чи розміру найменш суворого та максимальних строків усіх інших видів покарань, передбачених статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, що визначає основний склад злочину.

4. Якщо отриманий строк чи розмір покарання перевищуватиме максимальний строк чи розмір, встановлений Загальною частиною цього Кодексу для такого виду покарання, то суд може призначити цей вид покарання лише в межах такого максимального строку чи розміру, окрім випадків, передбачених частиною 5 цієї статті, а також може перейти до суворішого виду покарання, не передбаченого в санкції цієї статті, і призначити його в межах, регламентованих правилами переведення строків і розмірів покарань (стаття 72 цього Кодексу).

5. Особі, яка вчинила злочин, пов'язаний з умисним позбавленням життя іншої людини, окрім випадків, передбачених статтями 116–118 цього Кодексу, за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину, суд може призначити покарання у виді довічного позбавлення волі.

6. Якщо отриманий мінімальний строк чи розмір найменш суворого виду покарання з передбачених статтею Особливої частини цього Кодексу перевищуватиме максимальний строк чи розмір, встановлений Загальною частиною цього Кодексу для такого виду покарання, то цей вид покарання не застосовується.

7. Покарання у виді штрафу в розмірі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання, громадські роботи, виправні роботи і службові обмеження для військовослужбовців за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину, не призначаються, окрім випадків, якщо будь-який з цих видів покарання є найсуворішим із передбачених санкцією статті, що регламентує основний склад злочину.

8. Покарання у виді арешту не призначається у разі вчинення злочину організованою групою.

9. Якщо санкція статті, що встановлює основний склад злочину, передбачає штраф як основний вид покарання, то суд може призначити цей вид покарання:

1) у випадках, передбачених пунктами 1–3 частини першої цієї статті – в межах ступеня (ступенів) такого виду покарання, підвищеного (підвищених) на один, відповідно до частини третьої статті 53 цього Кодексу;

2) у випадках, передбачених пунктами 4 і 5 частини першої та частиною другою цієї статті – в межах ступеня такого виду покарання, підвищеного на два, відповідно до частини третьої статті 53 цього Кодексу.

10. Якщо санкція статті Особливої частини передбачає покарання у виді штрафу відразу кількох ступенів, то у випадках, передбачених частиною восьмою цієї статті, суд може призначити такий вид покарання теж у межах кількох ступенів, підвищених на один чи два.

Стаття 64-3. Диференціація покарання за незакінчений злочин.

1. У разі вчинення незакінченого злочину максимальний строк чи розмір найсуворішого та мінімальні строки всіх інших покарань, які за цим Кодексом можуть бути застосовані до особи, що вчинила закінчений злочин, зменшуються:

- 1) удвічі – при вчиненні готування до злочину;
- 2) на одну третину – при вчиненні замаху на злочин;
- 3) на чверть – при вчиненні замаху, передбаченого частиною четвертою статті 15 цього Кодексу.

2. Якщо половина, дві третини чи три чверті найменшого строку або розміру покарань у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, будуть меншими за мінімальні строки чи розміри, встановлені для таких видів покарань у Загальній частині цього Кодексу, то суд може призначити ці види покарань лише в межах такого мінімального строку чи розміру, а також призначити менш суворий вид покарання в межах відповідно до правил переведення строків і розмірів покарань (стаття 72 цього Кодексу).

3. Якщо найсуворішим видом покарання, передбаченим цим Кодексом за закінчений злочин, є довічне позбавлення волі, то при замаху на вчинення злочину суд призначає покарання у виді позбавлення волі в межах строку, передбаченого Загальною частиною цього Кодексу для такого виду покарання, а при готуванні – в межах половини цього строку.

Стаття 64-4. Диференціація покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.

1. У разі з'явлення зізнанням, щирого каяття або активного сприйняття розкриття злочину, добровільного відшкодування чи усунення заподіяної шкоди, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини – мінімальні строки чи розміри видів покарань, які за цим Кодексом можуть бути застосовані до особи, що вчинила злочин, а також максимальний строк чи розмір найсуворішого з таких видів покарань зменшуються на одну третину.

2. Якщо дві третини найменшого строку або розміру покарань у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, будуть меншими за мінімальні строки чи розміри, встановлені для таких видів покарань у Загальній частині цього Кодексу, то суд може призначити ці види покарань лише в межах таких мінімальних строків чи розмірів, а також призначити менш суворий вид покарання в межах відповідно до правил переведення строків і розмірів покарань (стаття 72 цього Кодексу).

3. Якщо найсуворішим видом покарання, передбаченим цим Кодексом, за певний злочин є довічне позбавлення волі, то у випадку, передбаченому частиною 1 цієї статті, суд призначає покарання у виді позбавлення волі в межах строку, передбаченого Загальною частиною цього Кодексу для такого виду покарання.

Статтю 65 КК України викласти в такій редакції:

Стаття 65. Загальні засади призначення покарання.

1. Суд призначає покарання:

1) у межах, установлених санкцією статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, окрім випадків, передбачених Загальною частиною цього Кодексу;

2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;
3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання.

2. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Суворіший вид покарання з передбачених за вчинений злочин призначається лише в разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

3. Більш м'яке чи більш суворе покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, може бути призначене за вчинення злочину відповідно до статей 64-2, 64-3, 64-4 та 69, а також за сукупністю злочинів і сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 цього Кодексу.

4. У разі затвердження вирокком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

Пункти 2, 5, 12 частини першої ст. 67 виключити.

У пункті 1 частини першої ст. 67 слова «вчинення злочину особою повторно та» виключити.

У пункті 6 частини першої ст. 67 слова «щодо малолітньої дитини або» виключити.

У частині другій ст. 67 число «12» перед словом «такою» виключити.

Статтю 68 викласти в такій редакції:

Стаття 68. Призначення покарання за незакінчений злочин і за злочин, вчинений у співучасті.

1. При призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись положеннями статті 64-3, а також статей 65–67 цього Кодексу, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця.

2. При призначенні покарання співучасникам злочину суд, керуючись статтями 65–67 цього Кодексу, враховує характер і ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину.

Доповнити статтею 68-1 такого змісту:

Стаття 68-1. Призначення покарання у випадках, коли застосуванню підлягають одночасно кілька норм про диференціацію покарання.

Якщо застосуванню підлягають одночасно норма про диференціацію покарання за наявності ознак, що утворюють кваліфікова-

ний склад злочину (стаття 64-2 цього Кодексу), та норма про диференціацію покарання при незакінченому злочині (стаття 64-3 цього Кодексу), то застосовуються обидві норми. Першою застосовується норма про диференціацію покарання за наявності ознак, що утворюють кваліфікований склад злочину.

Частину першу статті 69 викласти в такій редакції:

1. За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може, крім випадків засудження за корупційний злочин, призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом за відповідний злочин, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не передбаченого цим Кодексом за такий злочин. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. За вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених частиною першою цієї статті, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом за відповідний злочин.

Статтю 69-1 виключити.

Частину другу статті 70 викласти у такій редакції:

2. При складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, установлених цим Кодексом за найбільш тяжкий злочин, що утворює сукупність. Якщо хоча б один зі злочинів є умисним тяжким, суд може призначити остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років. Якщо хоча б один зі злочинів є умисним особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання у виді позбавлення волі на певний строк у межах максимального строку, встановленого для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу. Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Мармура Олег Зіновійович,
кандидат юридичних наук

Ознаки, що кваліфікують злочин

Монографія

Редактор *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Г. Я. Шушняк*

Підписано до друку 04.04.2019 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 16,28.

Тираж 300 прим. Зам № 148-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.